

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

НАУКОВИЙ ВІСНИК

№ 23 (101)

Одеса — 2009

Науковий вісник • Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — 2009. — № 23 (101). — 205 с. — Мови укр., рос.

Редакційна колегія

Соколов В. М. (головний редактор), д-р істор. наук, проф.;
Рябіка І. Л. (зам. головн. ред.), канд. політ. наук; Делієва Я. Г. (відпов. секретар).

I. Економічні науки: Зверьяков М. І., д-р економ. наук, проф.;
Левицький М. А., д-р економ. наук, проф.; Матвеев С. О., д-р економ. наук,
проф.; Осипов В. І., д-р економ. наук, проф.; Уперенко М. О.,
д-р економ. наук, проф.; Харічков С. К., д-р економ. наук, проф.

II. Політичні науки: Балабаєва З. В., д-р філософ. наук, проф.;
Василенко С. Д., д-р політ. наук, проф.; Кармазіна М. С., д-р політ. наук,
проф.; Коваль І. М., д-р політ. наук, проф.; Пахарев А. М., д-р політ. наук,
проф.; Пойченко А. М., д-р політ. наук, проф.

III. Історичні науки: Демін О. Б., д-р істор. наук, проф.;
Назарова Н. С., канд. істор. наук, проф.; Соколов В. М., д-р істор. наук,
проф.; Солдатенко В. Ф., д-р істор. наук, проф., член-кор. НАН України;
Стьопін А. О., д-р істор. наук, проф.; Хмарський В. М., д-р істор. наук, проф.

Редакційна колегія затверджена Вченою радою Одеського державного економічного університету 22 квітня 2008 року, прот. № 6.

Редакційна колегія затверджена Експертною Радою (Всеукраїнська асоціація молодих науковців) 4 квітня 2008 р., протокол № 2.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації — серія ОД, № 881 від 12 вересня 2003 року.

Збірник “Науковий вісник” зареєстрований президією ВАК України від 30 червня 2004 р. № 3-05/7 як наукове видання з економічних, історичних наук; зареєстрований президією ВАК України від 8 червня 2005 р. № 2-05/5 як наукове видання з політичних наук.

Затверджено Вченою радою Одеського державного економічного університету 29 грудня 2009 р., прот. № 4.

Адреса редакційної колегії: Україна, 65082, м. Одеса,
вул. Преображенська, 8,
ОДЕУ
тел. в Одесі: (8-0482) 35-68-92

© Одеський державний економічний університет

УДК 338.48:504

А. В. Куценко, І. Г. Павленко

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КОНЦЕПЦІЇ
ЕКО-ЕФЕКТИВНОСТІ В ТУРИЗМІ**

На сучасному рівні розвитку людства природа розглядається як джерело усіляких різноманітних ресурсів: виробничих, сільськогосподарських, охорони здоров'я і рекреаційних, естетичних і наукових, територіальних і екологічних. Обмеженість природних, виробничих, суспільних і культурних ресурсів, які визначають економічні можливості розвитку туристичного сектора, диктує умови створення стратегічних директив і заходів для кожного виду туризму.

Розв'язання цього еколого-економічного протиріччя можливе при створенні нової моделі господарювання: збалансованої, рівновагової або сталої, економіки, яка базується на принципах всебічної і повної інтенсифікації та екологізації. Ідеї сталого розвитку відповідають об'єктивним вимогам часу і можуть вирішально вплинути на майбутнє України, зіграти важливу роль у визначенні державних пріоритетів, стратегії соціально-економічного розвитку і перспектив подальшого реформування країни.

Поняття “сталий розвиток” (“sustainable development”) з'явилося у 1972 р. в декларації першої конференції ООН з навколишнього середовища, на якій проблеми довкілля, економіки і соціального розвитку розглядалися як взаємозв'язані. Пізніше, на початку 80-х років ХХ століття, це поняття увійшло у широкий вжиток, однак частіше за все як “equitable development” — справедливий розвиток. Із середини 90-х років ХХ століття для країн Європейського Співтовариства сталий розвиток став пріоритетним напрямом.

Треба відмітити, що переклад даного поняття як “сталий розвиток” є не зовсім точним. На наш погляд “sustainable development” необхідно трактувати як “збалансований розвиток”, а на думку В. І. Вернадського [1] і В. А. Коптюга [2] — як “підтримуючий розвиток”, що слід розуміти як прагнення зберегти баланс між економічним розвитком і охороною навколишнього середовища.

Принцип збалансованого, врівноваженого розвитку бере свій початок від принципів оптимізації, які були запропоновані на початку минулого століття італійським економістом В. Ф. Парето. Ці принципи з того часу і мають назву — принципи “парето-оптимізації” або “парето-поліпшення” і включають в себе індивідуальну оптимізацію, ринкову ефективність і соціальний оптимум. Не вистачає тут тільки екологічної складової [3]. За твердженням К. Маркса: “Навіть ціле суспільство, нація, і навіть всі одночасно існуючі суспільства, взяті разом, не є власниками землі. Вони лише її володарі, які користуються нею, і як *boni patres familias* (добрі батьки сімейства) вони повинні залишити її поліпшеною наступним поколінням” [4, с. 337].

Концепція “сталого розвитку” використовує поняття задоволення потреб в контексті ринкової економіки, що викликає вимогу привносити в її економічну основу низку штучних додаткових вимог. До них, зокрема, відносяться:

- a) надання діям господарюючих суб’єктів (компаніям, фірмам) такої позаекономічної характеристики, як місія;
- b) добровільне прийняття фірмами і компаніями правил належної корпоративної поведінки, їх самообмеження в максимізації доходів і прийняття компаніями корпоративної політики компенсаційних заходів (навіть до благодійності на користь найбільш вразливої частини населення) з метою розвитку традиційних промислів, покращення життя корінних народностей, підтримки їх генетичного фонду і т. і.

Враховуючи вищезазначене, метою цієї статті є розгляд концептуальних основ забезпечення еко-ефективності, її індикаторів в рамках сталого розвитку туризму, який економічно і соціально життєздатний і не впливає згубно на оточення і культуру.

Стратегія сталого розвитку передбачає поступове об’єднання в єдину самоорганізуючу систему економічної, екологічної і соціальної сфер діяльності, характеризується єдністю, як мінімум трьох параметрів і критеріїв — економічної ефективності, соціальної справедливості і екологічної безпеки.

Слід зазначити, що до основних складових сталого розвитку відносяться не тільки економічне процвітання і охорона навколишнього середовища, але і соціальні гарантії громадянам. Соціальні аспекти важливі для бізнесу, тому що високий рівень

освіти і здоров'я співробітників — ознака компанії, що успішно розвивається. Бізнес не спроможний самостійно вирішувати соціальні питання — необхідне співробітництво з органами влади і громадськими організаціями. Це співробітництво важливе з точки зору еко-ефективності, наприклад, важливою вимогою скорочення відходів споживання є екологічне виховання. Реалізація такого роду програм можлива на підставі глибокого аналізу екологічних аспектів протягом всього життєвого циклу продукції.

Поняття “еко-ефективність” вперше з'явилось у звіті World Business Council for Sustainable Development (WBCSD) “змінюючий курс” (Changing Course) в 1992 р.

С. Шмідхейні, один із авторів звіту, відмітив, що зростання добробуту зовсім не обов'язково залежить від інтенсивності експлуатації природних ресурсів. Крім того, була виявлена пряма залежність між екологічним поліпшенням справ на підприємстві і економічною вигодою. Вона досягається за рахунок економії ресурсів, що приводить до скорочення витрат на придбання сировини, на викиди, складання і розміщення відходів.

Відповідно до визначення World Business Council for Sustainable Development (WBCSD) еко-ефективність досягається при виробництві конкурентоздатних товарів і послуг, що повністю задовольняють потреби споживачів і поліпшують якість життя при умові поступового зниження ресурсоемності і шкідливого впливу на довкілля, яке повинно зменшуватися, докине досягне тієї межі, коли Земля вже буде спроможна самостійно переборювати цей вплив [5]. Таким чином, концепція еко-ефективності являє собою втілення ідеї сталого розвитку стосовно бізнесу.

Концепція еко-ефективності побудована на основі ідеї попередження забруднення. З економічної точки зору це означає інвестиції в майбутнє, що направлені на уникнення наступних витрат на очищення навколишнього середовища. Більш того, з досвіду відомо, що в багатьох випадках покращення в процесі виробництва можна досягти практично без суттєвих витрат або взагалі безкоштовно. Такі можливості, безумовно, привабливі для бізнеса і повинні бути реалізовані.

Концепція еко-ефективності охоплює не тільки попередження забруднення і управління ризиками, але і приділяє увагу продуктивності ресурсів, оцінці життєвих циклів продукції, залученню більшої кількості зацікавлених сторін. Такі заходи доз-

воляють не тільки економити кошти, але і отримувати додатковий зиск за рахунок збільшення частки на ринку, поліпшення зв'язків із зацікавленими сторонами і підвищення репутації компанії. Говорячи про втілення в реальність концепції еко-ефективності, важливо відмітити, що бізнес в цілому готовий до виконання цієї задачі, оскільки володіє технічною компетенцією і навичками управління, а також фінансовими і кадровими ресурсами, необхідними для розвитку бізнес-стратегій і розробки нових продуктів і послуг, що відповідають вимогам еко-ефективності.

Таким чином, концепція еко-ефективності є однією з рушійних сил, які направляють бізнес до сталого розвитку. Кажучи про збільшення еко-ефективності, передусім виділяють дві стратегічні цілі: фактор 10 (застосування технологій, що дозволяють в 10 разів скоротити шкідливу дію на навколишнє середовище при збереженні існуючого рівня виробництва) і фактор 4 (чотирикратне підвищення продуктивності природних ресурсів за рахунок двократного збільшення прибутку і двократного скорочення використання ресурсів і навантаження на навколишнє середовище).

У 2002 р., який ООН був названий роком Еко-туризму, Європейською ініціативою Visit була запропонована стратегія з екологічної якості в тризмі, в рамках якої був розроблений, протестований у Європі і рекомендований для користування перелік індикаторів еко-ефективності, а саме [7]:

1. Показники державної реалізації концепції “сталого розвитку”:
 - 1.1. Наявність місцевої політики щодо сталого розвитку в районі.
 - 1.2. Участь зацікавлених сторін.
 - 1.3. Наявність реєстру місць, що являють культурну цінність.
 - 1.4. Наявність реєстру місць, що належать до природних цінностей.
 - 1.5. Кількість туристичних комплексів, які мають еко-ярлик або приймають участь в програмах з управління природокористуванням (таких як EMAS або ISO 14000).
 - 1.6. Кількість місць, що контролюються Системою Голубий прапор, і загальна кількість курортів (якщо можливо).
2. Показники впливу антропогенної діяльності на навколишнє середовище:
 - 2.1. Туристичні перевезення (транспортування до і від місця відпочинку, внутрішні перевезення).

- 2.1.1. Частка “стійких” перевезень у загальній кількості транспортних перевезень.
- 2.1.2. Кількість відвідувачів, які прибувають на короткий термін на км².
- 2.1.3. Пересування по території приймаючої сторони.
- 2.2. Несуча ємність — використання землі, біорізноманітність і туристична діяльність.
 - 2.2.1. Максимальна щільність населення (пiк сезону) на км².
 - 2.2.2. Спальні місця в літніх будинках (% від загальної жилої ємності).
 - 2.2.3. Співвідношення забудованих території і природних зон.
 - 2.2.4. Розмір захищених природних територій (% від загальної території призначення).
 - 2.2.5. Розвиток різного роду діяльності у вільний від роботи час з використанням великої кількості ресурсів.
 - 2.2.6. Процент природної берегової лінії.
- 2.3. Використання енергії.
 - 2.3.1. Частка відновлювальної енергії в загальному енергоспоживанні (по всій території призначення, місцевого виробництва або імпортування).
 - 2.3.2. Використання енергії на туристичні потреби.
- 2.4. Використання води.
 - 2.4.1. Раціональне використання водних ресурсів.
 - 2.4.2. Частка будинків і споруд комунального господарства, які мають доступ до станції очистки води.
- 2.5. Поводження з твердими відходами.
 - 2.5.1. Частка твердих відходів, відібраних для переробки.
 - 2.5.2. Загальна кількість твердих відходів, вивезених на сміттєве звалище і/або до сміттєспалювального заводу (у тоннах).
 - 2.5.3. Щомісячне виробництво відходів.
3. Соціальний і культурний показники:
 - 3.1. Співвідношення службовців, що не живуть у даному місці, до загальної кількості працюючих у туризмі.
 - 3.2. Середня тривалість контрактів туристичного персоналу.
 - 3.3. Процент території, що займають службовці, які не проживають в даному місці.
 - 3.4. Кількість зареєстрованих грабунків.
 - 3.5. Співвідношення населення (турист/хозяїн).

4. Економічний показник:

4.1. Сезонні коливання зайнятості в туристичній сфері.

4.2. Вклад туризму у ВВП.

4.3. Сезонні коливання оренди житла.

4.4. Загальна житлова ємність на представника місцевого населення.

4.5. Середня тривалість зупинок.

Необхідно зазначити, що цінність індикаторів еко-ефективності в тому, що є можливість зрівнювати їх між собою. Їх можна порівнювати у часі в межах однієї організації для того, щоб відслідкувати покращення в області охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування, а також покращення системи екологічного менеджменту.

Індикатори еко-ефективності дозволяють організації провести зацікавлене порівняння своєї еко-ефективності з аналогічними показниками конкурентів і з середніми показниками галузі в цілому. Вони визначені для всіх аспектів розвитку туризму — економічного, соціального і екологічного. Необхідно виділити три основних види комбінацій індикаторів еко-ефективності:

- співвідношення двох екологічних складових між собою в одиницях маси або об'єму;
- співвідношення екологічної результативності в одиницях маси або об'єму і фінансової результативності в грошових одиницях;
- відношення екологічної результативності, вираженої в грошових одиницях, до фінансової результативності.

До найважливішої економіко-екологічної проблеми наших днів слід віднести пошук, становлення раціональних сполучень і регулювання сукупності природних і штучних процесів речовинно-енергетичних перетворювань на благо людства, виходячи із максимуму життєвих циклів, об'єднаних з ними обмінних процесів і їх ефективності.

Більш висока еко-ефективність поліпшує продуктивність ресурсів, сприяє більш оптимальним витратам, підвищує ефективність менеджменту і, як наслідок, створює більш високу інвестиційну привабливість організації, призводить до зростання вартості акцій. На жаль, сьогодні навіть в країнах ЄС не існує погоджених правил чи стандартів для підрахунку еко-ефективності, в першу чергу, її екологічної складової.

В Україні такі дані взагалі недосяжні, незважаючи на конституційне право громадян на достовірну інформацію про стан навколишнього середовища.

Проте, попри всі складнощі, що виникають при реалізації концепції еко-ефективності з метою забезпечення сталого розвитку туризму, слід зазначити, що проблема попередження забруднення навколишнього середовища є на даному етапі розвитку суспільства однією з першорядних. Тому вона вимагає розробки і удосконалення стратегії і заходів її вирішення на основі наукових підходів.

Підсумовуючи вищезазначене, необхідно підкреслити, що дослідження, які направлені на обґрунтування теоретичних аспектів і розробку практичних рекомендацій відносно забезпечення сталого розвитку туризму, є пріоритетними і необхідними для науки.

Література

1. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. — М.: Наука, 1988. — 410 с.
2. Коптюг В. А. На пороге XXI века: Статьи и выступления по проблемам устойчивого развития. — Новосибирск: Изд-во СО РАН, 1995. — 110 с.
3. Pareto V. F. Manual of Political Economy. — London, 1906. — 234 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: 2-е изд. — Т. 25. — С. 337.
5. Schmidheiny S. Changing Course: A Global Business Perspective on Development and the Environment. — Cambridge, Mass: MIT Press, 1992. — 373 p.
6. World Business Council for Sustainable Development // <http://www.wbcsd.org/plugins/DocSearch/details.asp?txtDocTitle=ChangingCourse&txtDocText>.
7. Pilot 2006 Environmental Performance Index. Yale Center for Environmental Law and Policy, Yale University, center for International Earth Science Information Network, Columbia University. — <http://www.yale.edu/esi>.

Резюме

В статье рассматриваются актуальные для предприятий туризма вопросы перспективы использования концепции устойчивого развития и эко-эффективности. Раскрыты проблемы определения индикаторов, используемых для характеристики состояния системы.

Рецензент доктор эконом. наук, доцент С. Ю. Цюхля

УДК 336.71

Д. А. Козак

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ В УМОВАХ КРИЗИ

У сучасних умовах впливу на економічні процеси кризових явищ набувають особливого значення регуляторні функції держави, і в першу чергу саме банківська система потребує оптимально виваженого та розумного втручання з боку держави та центрального банку. Так, якщо метою банківського регулювання можна вважати забезпечення надійності і стабільності банків, то необхідність такого регулювання визначається особливою роллю банків у економічній системі та специфічним характером їх діяльності.

З іншого боку, виникає питання: якщо банки повинні підлягати державному регулюванню, то якою мірою, адже вони опосередковано регулюються і через ринковий механізм? Взагалі скорочення державного втручання в економіку сприяє розвитку стійкої та конкурентоспроможної грошово-кредитної системи. Але завдяки згаданим особливостям банків як підприємств особливого роду банкрутство одного або кількох з них може призвести до скорочення грошової пропозиції, загострення проблем у платіжній системі, економічної нестабільності. Тому відповідно до законів більшості розвинених країн діяльність банків значною мірою регулюється державою. Разом з тим важливим принципом регулювання фінансового сектору в умовах ринку має бути надання суб'єктам достатнього ступеня свободи дії для виявлення впливу і відмови від дріб'язкової опіки. Буває досить складно визначити ту межу, за якою регулювання банківської діяльності стає надмірним і перетворюється на фактор, який заважає розвитку конкуренції.

Серед наукових праць, присвячених зазначеним проблемам, слід виділити дослідження В. Гейця, В. Леонтьєва, С. Мочерного, М. Портера та інших.

Метою статті є визначення основних засад регулювання діяльності банків в період кризових явищ.

Економічне регулювання банківської діяльності впливає на банки переважно опосередковано і не передбачає встановлення прямих заборон чи обмежень. Визначають три основні групи методів економічного регулювання: податкові; нормативні, коли розміри обмежень або пільг, які вводяться, прив'язуються до кількісних характеристик операцій, що регулюються; корегувальні, які вирізняються гнучкістю й оперативністю, можливістю діяти стимулююче залежно від ситуації. Використання податкових методів є прерогативою фінансових органів, тимчасом як нормативних і корегувальних — центрального банку.

Нормативні методи застосовуються за допомогою використання таких інструментів впливу, як установлення відрахувань у певні фонди кредитних установ, коефіцієнтів ліквідності і достатності банківського капіталу, а також інших видів показників і коефіцієнтів, обов'язкових для виконання і визначених у вигляді нормативів. До корегувальних методів впливу належать операції, що їх виконує центральний банк на відкритому чи кредитному ринку.

Оскільки нормативні методи застосовуються через установлення і проведення періодичного контролю за виконанням нормативів у вигляді зіставлення двох величин, то швидкість їх впливу доволі низька, і ефект від нормативів, що вводяться, може виявитися через тривалий проміжок часу. Водночас корегувальний вплив здійснюється завдяки проведенню кредитних операцій центрального банку і операцій з цінними паперами, які можуть здійснюватися на розсуд центрального банку в потрібних обсягах і з певною періодичністю. За рахунок даних характеристик досягається гнучкість, оперативність і більш швидкодійний ефект.

Регулювання банківської діяльності відбувається на макро- і мікрорівнях. Це взаємозв'язані, взаємообумовлені процеси. Кредитно-грошова політика є однією з важливих складових загально-економічного регулювання з метою забезпечення стійкого економічного зростання, стримування інфляції, високого рівня зайнятості та зовнішньоекономічної рівноваги. На мікроекономічному рівні ці завдання виявляються у вигляді забезпечення високої

якості активів банків або зниження кредитного ризику, тобто головним моментом у забезпеченні ефективності банківського регулювання є розробка і проведення політики і процедур, спрямовані на зміцнення надійності і підвищення прибутковості кредитно-фінансових інститутів.

За методами впливу на банки регулювання їх діяльності можна класифікувати на такі види: метод прямого і метод опосередкованого впливу. Метод прямого впливу має, як правило, організаційно-правовий характер і полягає у створенні законодавчих та інших умов функціонування банківської системи. Метод опосередкованого впливу має економічний характер і реалізується через грошово-кредитне регулювання, яке, у свою чергу, впливає на обсяг кредитних ресурсів банків, що можуть бути використані для фінансових вкладень в економіку.

За характером регулятивного впливу на банки можна виділити такі два види контролю за банківською діяльністю: саморегуляція через ринковий механізм і державне регулювання. Різновид ринкового саморегулювання має низку переваг і недоліків. При системі ринкового регулювання банки більш відповідально ставляться до результатів своєї діяльності, і при банкрутстві тієї чи іншої банківської установи її проблеми повинні вирішуватися без втручання держави. До недоліків даної системи можна віднести більшу можливість втрат заощаджень юридичних і фізичних суб'єктів, масове вилучення вкладів, банкрутство і, як результат, негативний вплив на всю фінансову систему та економіку в цілому.

Безумовно, певні негативні моменти має і модель державного регулювання. Це насамперед — послаблення ринкової дисципліни, до якого веде наявність певних державних зобов'язань (наприклад, при страхуванні вкладів). Але, як уже було наголошено, у сучасних умовах більшість країн не обходиться без державного контролю за банківською системою. На наш погляд, ефективно організований державний контроль має органічно доповнюватися саморегуляцією, внутрішнім контролем.

В умовах впливу світової фінансової кризи на банківську діяльність в європейських країнах відбуваються певні процеси. Центральні банки, органи нагляду та регулятори більшості розвинутих держав використовують такі заходи щодо підтримання банківських установ:

- підвищення рівня співпраці між центральними банками у сфері монетарної політики;
- надання додаткових ресурсів міжнародними фінансовими організаціями, стабілізаційними фондами та ін.;
- додаткове розкриття інформації фінансових установ щодо структурного фінансування та практики його оцінювання;
- поліпшення стандартів обліку та розкриття інформації;
- підвищення вимог до якості оцінювання кредитними рейтинговими агентствами та нагляд за ними;
- установлення оптимального розміру (як правило, зменшеного) облікової ставки;
- зміна політики рефінансування банків;
- додаткове корегування процесів підтримання ліквідності банків;
- зміцнення, посилення методик та процедур управління ризиками;
- поліпшення дієвості та фінансового забезпечення системи гарантування вкладів і депозитів;
- участь держави в процесі рекапіталізації банків;
- введення урядових схем гарантування для банків тощо.

Як видно, у сучасних умовах підвищується роль регулювання банківської діяльності, подолання кризи є дуже важливим аспектом, який вимагає ретельної діагностики та здібності діяти не тільки розумно, а й рішуче та швидко.

Проаналізуємо досвід міжнародної спільноти та окремих держав щодо реагування на процеси, пов'язані з наслідками кризових явищ.

Так, Форум фінансової стабільності (ФФС), створений після Азійської кризи, координує міжнародні зусилля в напрямку створення більш стійкої фінансової системи. ФФС досяг згоди за комплексом з 67 рекомендацій у сфері політики та економіки, спрямованих на подолання недоліків, виявлених у світовій фінансовій системі.

Крім того, було створено рекомендації з прозорості, і на даний момент триває їх доопрацювання Базельським комітетом з банківського нагляду і за участі ініціативних груп приватного сектору — Зборів учасників сек'юритизації європейського та американського типу — European and the American Securitisation Fora.

Так само Рада з поліпшення стандартів бухгалтерського обліку — International Accounting Standards Board — інтенсифікує свою роботу з покращення стандартів обліку та розкриття інформації для позабалансових структур та розробки рекомендацій з оцінки в умовах неліквідних ринків. Європейська комісія займаєть-

ся регулятивними ініціативами стосовно ліцензування (авторизації) кредитних рейтингових агентств та нагляду за ними [1].

Уряд Бельгії і група KBC Group у жовтні 2008 р. уклали угоду, за якою держава підтримає капітал 1 рівня групи KBC на 3,5 млрд. євро. KBC Group одержить ці нові ресурси для збільшення свого капіталу до 2,25 млрд. євро у банку KBC Bank та нарощування капіталу на 1,25 млрд. євро страхової компанії KBC Insurance. Commerzbank AG, другий за розміром банк Німеччини, одержав 8,2 млрд. євро у вигляді вливань у капітал від німецького уряду. Міністерство фінансів та центральний банк Нідерландів дійшли згоди з групою ING щодо зміцнення урядом основного капіталу групи на 10 млрд. євро.

Також деякими країнами вводиться так звана гарантійна схема для підтримання середньострокових потреб у фінансуванні банків та іпотечних установ. У Нідерландах розмір такої допомоги становить 200 млрд. євро, а у Швеції — до 1500 млрд. шведських крон.

Уряд Великобританії націоналізує банк Bradford & Bingley. Раніше був націоналізованим іпотечний банк Northern Rock Plc, який також постраждав від різкого падіння цін на нерухомість і погіршення ситуації на фінансовому ринку.

Влада Бельгії, Нідерландів і Люксембургу вкладає в банк Fortis 11,2 млрд. євро, щоб підтримати довіру до найбільшої бельгійської фінансової компанії [2].

Нами наведені тільки окремі кроки урядів, центральних банків та регуляторів європейських країн щодо використання певних інструментів державного регулювання.

Проаналізуємо ситуацію, яка склалася на сучасному етапі в Україні. На сьогодні вже більше ніж 15 українських банківських установ відчують серйозні фінансові труднощі, у восьми з них уведено тимчасові адміністрації. Але державою дотепер не був рекапіталізований жоден з банків, хоча відповідні заходи були передбачені в домовленостях з Міжнародним валютним фондом (МВФ), а в бюджеті на 2009 рік на ці цілі закладено 44 млрд. грн.

Ще в грудні 2008 р. за результатами діагностичного обстеження, проведеного Національним банком України, необхідність збільшення капіталу 17 найбільшими банками, на які припадає 66 % активних операцій банківської системи, оцінювалась у 25 млрд. грн. [3].

Найбільш поширеним інструментом, який використовує НБУ, є процес рефінансування банків. Борг з рефінансування перед

Нацбанком мають 135 банківських установ у розмірі 67 млрд. грн. за обсягу відпливу коштів з банків на суму 75 млрд. грн. Також в НБУ заявили, що найближчим часом центральний банк додатково надасть фінансовим установам близько 7 млрд. грн. рефінансування. Але відповідно до ст. 86 Закону “Про державний бюджет на 2009 рік”, НБУ зобов’язаний погоджувати політику рефінансування банків з Кабінетом Міністрів, з чим категорично не згодні у МВФ.

Збільшення рівня капіталу українських банків можливе також через механізм вливання міжнародних банків у свої дочірні банки. Сімнадцять банків підписали угоду в січні 2009 р. про зобов’язання збільшити капітал дочірніх банків на 3 млрд. дол. Після надання МВФ фінансових ресурсів у розмірі 16,4 млрд. дол. Але незважаючи на нестабільну політичну ситуацію в країні, відкладення МВФ надання чергового траншу розміром 1,8 млрд. дол., деякі з 17 банків роблять певні кроки зі своїми планами рекапіталізації. Так, італійський “Унікредит” (Unicredit) повідомив про надання 500 млн. грн. (62 млн. дол.) на поповнення капітальної бази Укрсоцбанку, який був придбаний ним у 2007 р.

Німецький Коммерцбанк (Commerzbank) погодився на 33-процентне збільшення капіталу (на 85 млн. дол.) дочірнього банку “Форум”, в якому він володіє мажоритарною часткою. Державний російський банк “ВЕБ”, до якого перейшов контроль за Промінвестбанком, надав 190 млн. дол. для збільшення капіталу. Акціонери Укрсиббанку, половиною якого володіє французький BNP Paribas, погодилися збільшити капітал банку на 32 % до 5,3 млрд. грн.

Національний банк України, використовуючи нормативні та корегувальні методи регулювання банківської діяльності, намагається адекватно реагувати на дестабілізаційні процеси, які пов’язані з кризовими явищами. До таких заходів можна віднести: запровадження мораторію на дострокове зняття депозитів, підвищення суми гарантування вкладів фізичних осіб, оперативне регулювання валютних операцій банків, використання інституції тимчасової адміністрації та ін. Відповідно до постанови НБУ “Про окремі питання діяльності банків” [4] банкам змінені вимоги розрахунку регулятивного капіталу, надані рекомендації щодо здійснення реструктуризації заборгованості, змінені умови виконання окремих економічних нормативів тощо.

Очевидно, що процес регулювання банківської діяльності в Україні в сучасних умовах потребує глибокого переосмислення та трансформації. Насамперед це стосується питань участі держави в капіталізації банків, удосконалення і забезпечення прозорості процесу рефінансування банків та надання стабілізаційних кредитів, управління банківськими ризиками. Важливими факторами також є політична стабілізація в країні, ефективна співпраця з міжнародними фінансовими організаціями та розробка і виконання чіткої державної стабілізаційної програми.

Література

1. Финансовая буря — где же мы находимся? Мат. Выступление г. Ж.-К. Трише, президента ЕЦБ (Economic Club of New York). — 14.10.08.
2. Фінансова криза добралася і до європейських банків: За мат. Інтерфакс-Україна. — <http://news.finance.ua>.
3. Тітов О. Державний дах: За мат. Інвестгазети. — <http://news.finance.ua>
4. Про окремі питання діяльності банків: Постанова Правління НБУ від 05.02.09 № 49.

Резюме

Статья посвящена исследованию современных условий влияния на экономические процессы кризисных явлений, которые приобретают важное значение для совершенствования методов регулирования деятельности банков. Определены три основные группы регулирования: нормативные, налоговые, корегулятивные, охарактеризовано их использование как инструментов влияния на регулирование деятельности банков.

Рецензент канд. економ. наук, профессор Л. В. Кузнецова

УДК 339.9.012.24:334.716

К. В. Кулаковська

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проблеми підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств завжди знаходилися у центрі уваги вчених-економістів. Теоретичною методологічною основою даної

статті є основні положення і висновки, сформульовані в наукових фундаментальних працях вітчизняних і закордонних економістів в області економічного та фінансового аналізу, фінансового менеджменту, маркетингу. Питання функціонування зовнішньоекономічної діяльності підприємства широко висвітлені насамперед у зарубіжній науковій літературі. В Україні зазначеними проблемами займаються такі фахівці, як Білий В., Губенко В., Завьялов П., Кредисов А., Лозенко А. П., Павленко Ф., Щербак В., Яковлев А., Якубовський М. та ін.

Актуальність даної проблематики пояснюється тим, що ефективна зовнішньоекономічна діяльність сприяє відтворенню експортного потенціалу країни, підвищенню конкурентоспроможності українських товарів на світових ринках, формуванню раціональної структури експорту й імпорту, залученню іноземних інвестицій на взаємовигідних умовах, забезпеченню економічної безпеки України.

На сучасному етапі зовнішньоекономічна діяльність українських підприємств потребує вдосконалення. Цьому, насамперед, повинна сприяти виважена державна політика у зовнішньоекономічній сфері. Вона має бути націленою на: перепрофілювання підприємств, які в основному працюють на сировині і комплектуючих, що ввозяться із-за кордону, поставки яких є ненадійними й економічно невиправданими; випуск нової конкурентоспроможної продукції шляхом надання певних знижок при її експорті; зменшення ввезення низькоякісної, шкідливої продукції з закордону шляхом встановлення високого імпортного мита, та застосуванням інших нетарифних бар'єрів.

У перспективі промислові підприємства повинні орієнтуватись у своїй зовнішньоекономічній діяльності на збільшення питомої ваги в експорті готових виробів, значне скорочення поставок сировини, палива, екологічно несприятливих продуктів. Особливе значення для розвитку зовнішньоекономічних зв'язків повинно мати нарощування експортного потенціалу за рахунок конверсії оборонних галузей промисловості країни, розвитку форм виробничого співробітництва із зарубіжними партнерами, створення умов для переливу міжнародного капіталу та вітчизняної робочої сили. Достатня кількість дешевої кваліфікованої робочої сили дає змогу створити навіть нові галузі господарства, виробництво електронного та лазерного обладнання, що мало б відчутно збільшити експорт наших підприємств.

Першим етапом аналізу шляхів підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства має стати визначення кола країн, які є потенційно привабливими з точки зору проникнення на їхні ринки. При цьому необхідно ретельно проаналізувати стан середовища міжнародного маркетингу, який включає в себе вивчення системи міжнародної торгівлі, економічного середовища кожної з країн та їхнього політико-правового та культурного середовища. Підприємству, яке вирішило вийти на іноземний ринок, необхідно взяти до уваги існування безлічі обмежень і перешкод у міжнародній торгівлі як у країні, на ринок якої воно збирається вийти, так і у своїй власній. До таких обмежень належать: митні тарифи (фіскальні та протекціоністські), валютний контроль з боку держави, ряд нетарифних бар'єрів (системи національних стандартів безпеки, якості тощо).

В сучасних умовах оптимальним рішенням вважається вихід українського підприємства на ринки країн так званого ближнього зарубіжжя. З усіх держав пострадянського простору російський ринок здається найпривабливішим — його потенційна місткість значно більша за місткість українського, платоспроможний попит у Росії вищий.

Пропонуються такі можливості виходу на ринок близького зарубіжжя:

1. Прямий експорт.
2. Організація виробництва у цих країнах.
3. Формування мережі дистриб'юторів для просування та поширення товарів на ринку.
4. Організація спільного підприємства з уже діючим підприємством для створення дистриб'юторського каналу.
5. Виробництво за ліцензією.
6. Організація мережі просування товару й оцінки продажу (при експорті).
7. Придбання діючого підприємства — дистриб'ютора й оптового торговця з наявною системою просування і продажу (придбання по вертикалі) або купівля контрольного пакета акцій виробника (придбання по горизонталі).

Однак, під час реалізації цих можливостей постає чимало проблем. Насамперед прямий експорт пов'язаний із необхідністю завоювання позицій на ринку, з опором ринку іноземним торго-

вельним маркам, із необхідністю тимчасових витрат на організацію мережі просування і збуту, зі складністю контролю за зростанням обсягів продажу, з труднощами у зв'язках із кінцевим споживачем, із затримками в оплаті. Вибір українським підприємством придбання підприємства, яке знаходиться за межами території України, як методу проникнення на іноземний ринок, потребує найменших затрат у порівнянні з іншими способами для доступу на ринок і збереження ринкових позицій, а в довгостроковій перспективі — дає змогу зайняти певну ринкову нішу.

Саме тому, щоб виявити шляхи підвищення ефективності зовнішньоторговельної діяльності вітчизняних товаровиробників необхідно: ? комплексне дослідження проблем підвищення ефективності та розвитку зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних виробничих підприємств; виявлення напрямків удосконалювання системи управління та планування зовнішньоекономічних зв'язків на рівні підприємства; ? виявлення напрямків удосконалювання методів експортної роботи; вивчення сучасних аналітичних підходів і методів дослідження зовнішньоторговельних ринків; розробка організаційно-економічних заходів підвищення конкурентноздатності експортної продукції; аналіз ефективності зовнішньоторговельної діяльності виробничих підприємств (оцінка рівня і якості виконання підприємством зобов'язань по контрактах з іноземними партнерами, дослідження ефективності, переваг і недоліків висновку контрактів і договорів; аналіз конкурентноздатності підприємства і конкурентноздатності продукції і ринку збуту в зовнішньоекономічній діяльності; аналіз динаміки (розвитку) зовнішньоекономічної діяльності підприємства; дослідження раціональності використання ресурсів); розробка методики аналітичної оцінки ефективності окремої експортної операції; розробка заходів підвищення ефективності експортної діяльності вітчизняних товаровиробників.

Вітчизняний товаровиробник спроможний вийти на світовий ринок лише за умови виробництва якісної продукції, яка б відповідала існуючим запитам і потребам споживачів.

Розв'язання цієї проблеми можливе лише за умови вкладення капіталу та впровадження сучасних інноваційних розробок у пріоритетні галузі.

У переважній більшості продукція вітчизняних товаровиробників характеризується низьким рівнем якості, що не відпові-

дає світовим стандартам, а також високим рівнем витрат на її виробництво, що в кінцевому підсумку обумовлює низький рівень конкурентоспроможності на зарубіжних ринках. Розвиток експортного потенціалу неможливо розглядати ізольовано, без врахування взаємозалежності між станом економіки й ефективністю зовнішньоекономічних відносин, а також особливостей сучасної економічної кризи та зарубіжного досвіду розвитку експортоспроможних виробництв.

Література

1. Библиотека экономиста // <http://library.if.ua/books/53.html>.
2. Погляд // <http://poglyad.com/students/item/7262/>
3. Українські реферати // <http://referatu.net.ua/referats/390/35107>.

Резюме

В статті автор дає рекомендації по підвищенню ефективності внешнеекономической діяльності.

Рецензент канд. економ. наук, доцент Н. В. Сментына

УДК 346.242

Г. В. Юр'єва

МОНОПОЛІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОНОПОЛІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Постановка проблеми монополізації господарського життя, конкуренція на товарних ринках привертають сьогодні пильну увагу не тільки фахівців, але і широких верств населення. З початку 90-х років ці проблеми гостро стали перед Україною: без вживання твердих і послідовних заходів проти монополізму не можна сподіватися на успіх економічної реформи і перехід до ринкової економіки. Успіх економічних перетворень неабиякою мірою залежить від зваженої, вивіреної системи регулювання державою монополічних процесів і конкурентних відносин.

У нашій країні, промисловості якої в спадок від командно-адміністративної системи колишнього СРСР дістався цілий комплекс гігантів-монополістів, особливо важливою стає проблема монополізації економіки і недопущення посилення ролі вже діючих на ринку монополій. Зв'язок проблеми із важливими науковими

та практичними завданнями витікає з того факту, що необхідно в динаміці аналізувати монополістичні тенденції розвитку монополії, тобто мати відповідне і сучасне інформаційне забезпечення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, які стосуються даної проблеми розглядаються в чисельних працях вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків: Дахно І. [1, с. 18-32], Нікітін С. [2, с. 92-93], Рузавін Р. [3, с. 33-35], Ясин Е. [4, с. 35-41].

Незважаючи на значний науковий доробок вчених і практиків з даної теми, ряд важливих проблем тенденції розвитку монополії в міжнародному господарстві вимагають подальших досліджень, глибокого вивчення і формування нових підходів та напрямків вдосконалення.

Метою дослідження, викладеного в статті, є співіснування, переплетення конкуренції і монополії в сучасній ринковій економіці в світі.

В Україні процес створення державного контролю по недопущенню недобросовісної конкуренції фактично почався з нуля, оскільки присутня ще зовсім недавно в управленні економікою командно-адміністративна система за своєю суттю виключала наявність вільної конкуренції в господарській діяльності. В кінці XIX сторіччя ринок мало не вперше за свою багатвікову історію розвитку зіткнувся з складними проблемами. Виникла реальна загроза для функціонування конкуренції — цього необхідного атрибуту ринку. На шляху конкуренції виникли істотні перешкоди у вигляді монополістичних утворень в економіці.

Історія монополії досягає глибокої старовини. Монополістичні тенденції в різних формах і в неоднаковому ступені виявляються на всіх етапах розвитку ринкових процесів і супроводжують їх. Але їх новітня історія починається в останній третині XIX сторіччя, особливо під час економічної кризи 1873 р. Взаємозв'язок явищ — криз і монополій — указує на одну з причин монополізації, а саме: спробу багатьох фірм знайти порятунк від кризових потрясінь в монополістичній практиці. Особливого розгляду вимагає співвідношення конкуренції і монополії в сучасній економіці. Конкуренція належить до основних понять ринку, тобто до таких, без яких він не може функціонувати. Можна сказати, що розвиток ринку був одночасним з розвитком конкурентних відносин.

Конкурентний ринок передбачає наявність необмеженого числа продавців, а також ситуацію, в якій кожний з них не має можли-

вості впливати на ціну. Тут також існує вільний, безперешкодний доступ господарських об'єктів до будь-якого виду діяльності, наочна і доступна кожному інформація про стан ринку і можливі альтернативи, тут має місце диктат споживача над виробництвом. Все це свідчить про панування вільної конкуренції. Але небезпечна конкуренція підштовхує підприємців до спроб відхилитися від неї, а це можливо тільки при завоюванні монопольного положення.

Монополія — це поняття, протилежне конкуренції. Це добре видно на прикладі абстрактної категорії “чиста монополія”, яка характеризує ситуацію абсолютної монополізації ринку однією фірмою. Природно, що це полярно протилежна ситуація, де для конкуренції зовсім не залишається місця.

Конкуренції в кінці минулого сторіччя завдано значного удару з боку монополій. Стрімка монополізація господарського життя спровокувала згортання і модифікацію конкурсних відносин. Проте суспільство швидко оцінило згубність такої ситуації і своїми рішучими діями не допустило переходу її стану в критичне положення.

Антиподом конкуренції є монополія — ситуація на ринку, за якої існує єдиний продавець товару, що має монополю владу на ринку і може одноосібно диктувати рівень цін і обсяги випуску. Тобто у споживача відсутня можливість порівнювати товари різних виробників і, відповідно, немає вільного вибору. У 2008 році, особливо у першому півріччі, в Україні мав місце ряд чинників, що створювали позитивні передумови для функціонування та розвитку конкуренції.

До них, зокрема, належали:

- достатньо інтенсивний вступ на товарні ринки нових покупців та продавців: співвідношення кількості суб'єктів підприємницької діяльності, що розпочали діяльність протягом року, до загальної кількості за 2007 рік становила 4,6 відсотка;
- певне зменшення сукупного рівня концентрації виробництва у промисловості — найбільш помітним воно є для групи 50 найбільших промислових підприємств, чия частка в обсязі реалізованої продукції зменшилася на 2,3 відсотка, а у валових капітальних інвестиціях — на 5,3 відсотка;
- певне розширення частки ринків із сприятливими структурними передумовами конкуренції у загальному обсязі реалізації товарів.

Разом із тим, мали місце також несприятливі з точки зору розвитку передумов конкуренції тенденції та явища. Дані кон'юктурних обстежень засвідчили, що, попри певне покращення структурних передумов конкуренції, з початку 2007 року в Україні спостерігаються процеси зменшення впливу конкуренції з боку вітчизняних виробників продукції на розвиток промислового виробництва та посилення впливу конкуренції з боку зарубіжних виробників.

У II-III кварталах 2008 року в Україні зареєстроване особливе посилення цієї тенденції. Втім, частка підприємств, які відчувають вплив вітчизняних товаровиробників, залишається значно більшою (32-34 відсотки), ніж закордонних (18-20 відсотків).

Основними причинами концентрації ринків, на яких діють монополісти та олігополісти у світі є:

- економія на масштабі виробництва, що веде до появи природних монополій;
- існування вхідних бар'єрів для нових фірм у галузі;
- незворотні витрати.

Регулювання містить закони і правила поведінки (нормативні акти), які встановлює державна влада щодо контролю за цінами, продажем продукції чи виробничими рішеннями фірм. Економічне регулювання — це контроль за цінами, стандарти для продукції, умови входу і виходу з галузі, стандарти обслуговування.

Соціальне регулювання стосується охорони здоров'я і безпеки робітників та споживачів. З метою обмеження та усунення монополізму на ринках природних монополій необхідно здійснювати державне регулювання діяльності суб'єктів природних монополій. До системи такого державного регулювання належать інституціональна його структура та сукупність організаційно-правових засобів державного впливу на певні параметри діяльності суб'єктів природних монополій, що складають предмет такого регулювання.

Державне регулювання конкурентних відносин полягає в дотриманні оптимального поєднання монопольно-регулюючих та конкурентних сил на тих чи інших ринках. Засобами державного впливу є законодавство про правила створення, функціонування й припинення діяльності підприємств і регулярний вибірково контроль з боку виконавчої влади, в тому числі через аудиторську систему.

Наприклад, законодавчу заборону чи обмеження картельних галузевих угод, інколи трестівської організації галузі, вперше було впроваджено у 1891 році в США. Антитрестовське законодавство за типом американського було прийняте у Великобританії в 1848 році, у Франції в 1963 році, в Італії в 1964 році. У країнах Східної Європи антимонопольне законодавство почали розробляти наприкінці 80-х років. Американське антитрестовське законодавство ефективно регулює процеси горизонтального об'єднання і не допускає надмірної внутрішньогалузевої монополізації. Застосування антитрестовських санкцій спричинило до розпуску в 1911 році трестів “Стандарт ойл”, “Американ тобекко” розукрупнення в 1982 році “АТТ”, обмеження монопольного панування “Алкоа”, “Дюпон”. Антикартельне законодавство стимулює міжгалузеве переливання капіталу і сприяє розвитку багатогалузевих корпорацій.

У країнах Західної Європи антикартельне законодавство ліберальніше, ніж у США. Зі сфери його дії виключені націоналізовані підприємства, сільське господарство, рибальство, лісове господарство, видобуток вугілля, зв'язок, страхування тощо.

Є винятки щодо деяких типів між фірмових угод, таких як угоди між малими й середніми компаніями, експортні угоди, угоди, пов'язані з раціоналізацією. У Німеччині підтримка конкуренції державою є першочерговим завданням внутрішньої економічної політики. Закон проти обмеження конкуренції забороняє утворення картелів та інші види приватних угод, він діє в більшості галузей обробної промисловості та будівництві.

Однак існують зловживання монопольним становищем в Україні, а саме:

- нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у неординарне становище, або додаткових умов, що не стосуються предмету договору, включаючи нав'язування товару, не потрібного контрагенту;
- обмеження або припинення виробництва, а також вилучення з обороту товарів з метою створення або підтримання дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін;
- часткову або повну відмову від реалізації або закупівлі товару, якщо немає альтернативних джерел постачання або збуту з метою створення або підтримання дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін;

- інші дії з метою створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) інших підприємців;
- встановлення дискримінаційних цін (тарифів, розцінок) на свої товари, що обмежують права окремих споживачів;

До зловживань монополієм становитимуть також неправомірні угоди між підприємцями та недобросовісну конкуренцію. Неправомірними між підприємцями визнають угоди або погоджені дії, спрямовані на:

- встановлення (підтримання) монополієвих цін (тарифів), знижок, надбавок (доплат), націнок;
- застосування демпінгових (знижених) цін на товарному ринку;
- розподіл ринків за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом реалізації чи закупівель їх, або за колом споживачів та іншими ознаками з метою монополізації їх;
- усунення із ринку або обмеження доступу на нього продавців, покупців, інших підприємців.

Всі перелічені пункти вказані в Законі України “Про захист економічної конкуренції”.

Зловживання монополієм (домінуючим) становитимуть на ринку забороняється і тягне за собою відповідальність згідно з законом.

Правове регулювання діяльності регулюється Антимонопольним комітетом. За даним Законом Антимонопольний комітет України є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності.

Основними завданнями Антимонопольного комітету України є:

- здійснення державного контролю за дотриманням антимонопольного законодавства;
- запобігання, виявлення і припинення порушень антимонопольного законодавства;
- контроль за економічною концентрацією;
- сприяння розвитку добросовісної конкуренції.

Сьогодні державна влада в Україні та в світі виступає монополією у вугільній промисловості, соціальній інфраструктурі, приватних організаціях некомерційного характеру. Через регулювання обсягу виробництва підтримує конкуренцію в електро-, газо- та водозабезпеченні, на водному транспорті й у зв’язку, стиму-

лює боротьбу за доступ до ринку збуту у вугледобувній промисловості, чорній металургії, в оренді житла.

Таким чином, монополії на сучасному етапі — це переважно крупні підприємства з максимальною ефективністю і мінімальними витратами. Монополії, реалізуючи переваги крупного виробництва, забезпечують економію суспільних витрат виробництва і звернення. Сучасна ринкова економіка України характеризується співіснуванням, переплетенням конкуренції і монополії.

Дуже важливою є проблема їх співвідношення. Можна вести мову про діалектичну єдність монополії і конкуренції. К. Маркс говорив: “У практичному житті ми знаходимо не тільки конкуренцію, монополію і їх антагонізм, але також і їх синтез, який є не формулою, а рухом. Монополія створює конкуренцію, конкуренція створює монополію. Синтез полягає в тому, що монополія може утриматися завдяки тому, що вона постійно вступає в конкурентну боротьбу”.

У таких умовах конкуренція перестає бути єдиним регулятором виробництва.

Сучасний господарський механізм є об'єднанням стихійного ринкового регулювання з свідомим управлінням з боку монополій і держави. Одну з його основ складає конкуренція, але в сучасних умовах це переважно недосконала конкуренція. Можна виділити наступні особливості недосконалої конкуренції в світовому господарстві:

1. Це конкуренція, яка виникає за умов існування монополістичних утворень, що змагаються як між собою, так і з підприємцями середнього і малого бізнесу. У ній тон задають продавці і покупці, які мають певну монопольну владу над продуктом, мають можливість маніпулювати цінами.
2. Якщо довершена конкуренція відбувалася перш за все за забезпечення збуту продукції, то монополістична має значно більший діапазон цілей. Тут конкурентна боротьба ведеться за монополізацію ринків збуту, джерел сировини, результатів науково-технічного прогресу, кредитних ресурсів, кваліфікованої робочої сили і т. д.
3. Конкуренція все більше переміщується з сфери обігу, де відбувається реалізація товарів, в сферу безпосереднього виробництва, з галузевого на міжгалузевий, загальногосподарський

рівень. Недосконала конкуренція ґрунтується перш за все на нововведеннях в засоби виробництва, технологію, які знижують витрати на одиницю товару. Інновації в руках монополістів стають методом конкурентної боротьби.

4. Значно розширюється арсенал способів такої боротьби. Поряд з ціновою конкуренцією, що використалася раніше, застосовуються і інші способи.

Відрізняють три основні форми конкурентної боротьби: цінова, нецінова і неекономічна (нечесна).

Цінова конкуренція — це змагання виробників шляхом зменшення витрат виробництва, зниження цін на товари і послуги без істотної зміни їх асортименту або якості. Виробники використовують маніпулювання цінами, тіньові ціни, таємні зменшення, маневрування цінами на різних ринках.

Нецінова конкуренція — це завоювання конкурентної переваги за рахунок кращого використання досягнень науково-технічного прогресу. Тут застосовується продаж товарів вищої якості, пропозиція нових товарів для задоволення тих же потреб, надання більшого об'єму послуг, збільшення термінів гарантійного обслуговування, кращі умови виділення споживчого кредиту, проведення рекламних кампаній і т. д.

І нарешті, широко практикуються так звані неекономічні методи конкурентної боротьби. Це підкупи службових осіб для залагоджування справ, технічне шпигунство, переманювання на свою сторону кращих фахівців і т. д.

Таким чином, можна зробити висновок, що сьогодні діє як існо нова конкуренція, яка відображає нову структуру ринку, його монополістичний характер. Так, наприклад, монополістичні тенденції в народному господарстві на сьогодні виділяють ряд чинників. До них відноситься перш за все науково-технічна революція (НТР), яка почала розгортатися в країнах з розвинутою промисловістю з середини 50-х років.

Удосконалюючи всю систему продуктивних сил, НТР зумовила значне скорочення матеріаломісткості, енергоємності, капіталоемності продукції, зменшення масштабів високоефективних підприємств в окремих галузях.

Названі процеси привели до того, що в розряд високоефективних рентабельних підприємств стали потрапляти не тільки

монополістичні об'єднання, але і середні і частина малих підприємств. НТР також підсилює конкуренцію, оскільки створює умови для погіршення положення тієї або іншої монополії шляхом появи на ринку нового продукту замість традиційної. Потік наукових відкриттів і нововведень підриває стабільність позицій окремих монополістичних об'єднань.

Особливістю сучасної монополізації народного господарства у світі має міжнаціональний характер, посилення ролі транснаціональних корпорацій, особливо — міжгалузевих. В рамках багатогалузевих транснаціональних концернів створюється своєрідний “управлінський холдинг”, який передає господарське управління виробництвом, реалізацію продукції своїм підрозділам, філіалам, тобто підсилює їх самостійність. Основні економічні показники американських ТНК в національному господарстві США за період з 1982 р. по 2006 р. приведені нижче (у млрд. дол.) (табл. 1).

Таблиця 1

Економічні показники американських ТНК в національному господарстві США, млрд. дол.

Показники	1982 р.	1986 р.	2006 р.
Активи	2741,6	3792	4905
Продажі	2348,4	2544	3278
Чистий прибуток	102	108,2	156
Зайнято (млн. чол.)	18,7	17,84	18,55

Однією з особливостей сучасної монополізації у світі є також її скритний характер, тобто введення в сферу залежності від гігантських монополістичних об'єднань формально самостійних середніх і малих підприємств через систему підконтрактів, підпостачальників і т. п. Зокрема, на початку 80-х років спостерігається поступове зростання ступеня монополізації ризикованого капіталу.

Процес монополізації активно відбувається не тільки у сфері промисловості, але і за її межами — в роздрібному товарообігу, громадському харчуванні, сфері послуг, зокрема соціальних, сільському господарстві. Крім того, в сучасних умовах посилюється роль таких форм співпраці між монополістами, як організація спільних підприємств, обмін патентами, науково-технічною інформацією і т. д.

Ще одна особливість сучасної монополізації — посилення централізації капіталу, перерозподіл власності. Основний вигравш

при цьому одержують власники монополії-інтегратора. Це підсилює монополізацію, сприяє її залученню до розвитку продуктивних сил, тобто до структурних змін в економіці. Характерно, що такі процеси відбуваються перш за все на міжгалузевому рівні.

Процеси монополізації внесли істотні зміни в соціальне і господарське життя суспільства і в Україні. Вони зумовили зміну господарського механізму, підсиливши в ньому свідомі регулюючі сили. Прискорене виникнення великих господарських об'єктів, координація діяльності в масштабі галузі і міжгалузевому просторі розширюють сферу планомірного розвитку економіки. Монополія, використовуючи чинник виробництва, веде до економії витрат виробництва, забезпечує споживачів дешевими і якісними товарами. Доведено, що збільшення об'ємів виробництва в два рази зменшує витрати на одиницю продукції на 20 %.

Таким чином, монополії на сучасному етапі — це переважно крупні підприємства з максимальною ефективністю і мінімальними витратами. Монополії, реалізуючи перевагу крупного виробництва, забезпечують економію суспільних витрат виробництва і звернення.

З іншого боку, кількість негативних чинників існування монополій значно більше і перша з них — практика утворення монопольних цін. Монопольні ціни відхиляються від ринкових, створюють додаткові прибутки монополістам і одночасно обкладають споживача своєю рідною “данню” в свою користь. Покупці вимушені купувати товари за цінами, які вищі, ніж в умовах конкурентного ринку.

При цьому зростання цін спостерігається в основному на внутрішньому ринку, і створюється така ситуація, коли ціни на внутрішньому ринку вище, ніж на зовнішньому. Для зміцнення такого положення монополісти створюють штучний дефіцит на товари і послуги. Отже, найбільш явним зовнішнім проявом існування монополії є зростання цін і наявність дефіциту, стимулювання інфляційних процесів.

Ще одним негативним чинником наявності монополій є гальмування ними розвитку науково-технічного прогресу. Ослаблюючи конкуренцію, монополія створює економічні передумови для обмеження введення у виробництво нововведень.

Монопольне положення і витікаючі з нього вигоди зводять нанівець стимулювання постійного удосконалення виробництва,

збільшення ефективності. Можливість обійти конкуренцію приводить до уповільнення економічного розвитку. Монополізація також приводить до деформації господарських відносин і процесів. Створюється структура, яка відповідає меті монополії — оптимізації монопольних прибутків.

В цьому випадку виникає також неправильний розподіл доходів (на користь монополіста), внаслідок чого здійснюється неправильне розміщення ресурсів. Крім того, монопольні угоди типу картельних можуть сприяти збереженню економічно “кволих” підприємств, виділяючи їм відповідні пільги і встановлюючи ціни на високому рівні. Монополії фактично не дають зникнути нежиттєздатним підприємствам.

Таким чином, монополія обумовлює гальмування конкуренції, що є загрозою для нормального ринку. Проаналізувавши позитивні і негативні чинники і наслідки монополій, можна дійти висновку, що монополія завдає великої шкоди народному господарству.

Література

1. Дахно І. США — піонер антимонопольного законодавства. — 1995. — С. 18-32.
2. Нікітін С. Держава і проблема монополії. — 1994. — № 7. — С. 92-93.
3. Рузавін Р. Монополії і недосконала конкуренція. — С. 33-35.
4. Ясин Е. Шляхи подолання монополізму в суспільному виробництві. — 1990. — № 1. — С. 35-41.

Резюме

В статье рассмотрены проблемы монопольного хозяйства, конкуренции на товарных рынках, а также тесное переплетение современного хозяйственного механизма с монополией и конкуренцией.

Рецензент канд. економ. наук, доцент Л. И. Гладченко

УДК 332.1

Н. С. Завієна

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Інформація як стратегічно важливий ресурс функціонування будь-якої соціально-економічної системи нині набуває ключового значення. Сучасні процеси регіоналізації, які нині активі-

зувалися на теренах України, об'єктивно обумовлюють необхідність розширення інформаційного простору задля прискорення економічного зростання та розширення стратегічного потенціалу як окремо взятої території, так і країни в цілому.

Нині загально визнано, що задоволення зростаючих потреб сучасного суспільства неможливо без підвищення ефективності використання наявних у регіоні інформаційних ресурсів. У сучасних умовах інформаційне забезпечення всіх сфер діяльності державних і недержавних структур за своєю значимістю й актуальністю не перевершує програму подальшої індустріалізації суспільства.

Так, на рубежі XX-XXI ст. з особливою наочністю виявився факт залежності економічного прогресу від ефективності функціонування інформаційних ресурсів суспільства. Масова комп'ютеризація, впровадження інформаційних технологій призвело до вражаючих результатів у різних сферах бізнесу, наукових досліджень, освіти й соціального життя.

Відтак, на цій основі активізувалися дослідження у сфері інформаційного забезпечення соціально-економічного розвитку регіону, зокрема у сфері інформаційної безпеки варто виділити таких дослідників як Бондаренко В. О., Литвиненко О. В., Кормич Б. А., Остроухов В. В., Стрельцов А. А., Расторгуев С. П., Бучило І. Л, певні аспекти вивчення інформації як найважливішого ресурсу діяльності будь-якої виробничо-економічної системи знайшли відображення в працях В. Глушкова, В. Михалевича, О. Морозова, В. Амітана, М. Матвеева, В. Рубана, В. Дорофієнка, поглиблення понятійно-категоріального апарату економічної інформації досить детально висвітлено в роботах А. Балабанова, І. Бланка, Ф. Бутинця, А. Воронкової, О. Єфимова, В. Ковальова, В. Крамаренка, М. Коробова, Л. Лахтіонової, Т. Морозової, С. Москвіна, Г. Савицької, А. Сосніна, Ф. Хміля, Б. Холода, Г. Тарасюка та ін. Однак при всій різноманітності досліджень та досить детальному вивченні окремих аспектів інформаційного забезпечення розвитку країни, варто відзначити, що донині Україна перебуває в своєрідному "інформаційному вакуумі", що призводить досить часто до її відірваності від сучасних світових процесів та зв'язків. Важливо також відзначити певну стохастичність та різноспрямованість досліджень на регіональному рівні. На нашу думку, єдино вірним шляхом до Європейського співтовариства є формування цілісного інформаційного простору та

інформаційного поля на основі тісного взаємозв'язку всіх суб'єктів національного ринку задля забезпечення соціально-економічного зростання на довгостроковій основі.

Метою даної статті є визначення проблем забезпечення регіонального розвитку та країни в цілому, обґрунтування особливостей і перспектив інтеграції України до єдиного європейського інформаційного простору.

Сутність інформаційних процесів у різних господарських об'єктах полягає в зборі, зберіганні й обробці інформації з метою управління цими об'єктами. При міжнародній і міжрегіональній торгівлі ринки товарів і послуг не можуть розвиватися без достовірних даних про ціни, умови продажу, виробників, економічні ресурси, кон'юнктуру [1, с. 42].

Таким чином, розвиток економіки країни, міжнародної й міжрегіональної торгівлі нерозривно пов'язаний з розвитком інформаційної інфраструктури ринку, отже, інфраструктура інформаційного ринку це сукупність секторів, кожний з яких поєднує групу людей або організацій, що пропонують однорідні інформаційні продукти й послуги. Отже, необхідно відзначити, що для товарів, реалізованих і споживаних на регіональних ринках країни, необхідний інформаційний супровід як для продавців, так і для покупців.

У багатьох регіонах підвищення ефективності функціонування ринків прямо залежить від якості їх інформаційного супроводу. Але досягнутий рівень інформаційного супроводу ринків продукції й послуг регіонів України не відповідає мінімальним вимогам, які пред'являються до такого супроводу. Для регіональних ринків продукції потрібний інший рівень інформаційного супроводу й інша якість використання інформації. Інформаційна підтримка таких ринків може сприяти розвитку регіону й у цілому країни.

Від раціональності використання цієї інформації залежить якість прийнятих управлінських рішень, а виходить, і ефективність управління будь-якої організаційної системи [2, 862]. Перехід до інформаційної економіки змінює характер функціонування традиційних галузей господарства, їх технологічні параметри стають похідними щодо економіко-інформаційних процесів. Інформаційний ресурс перетворюється в домінуючий фактор розвитку не тільки виробничої сфери, але й соціально-економічної системи в цілому.

Однак проблема інформатизації країни і її регіонів включає цілий спектр складних питань, що вимагають вирішення в найближчому майбутньому. До них, зокрема, відноситься: створення правових, економічних, технологічних і соціальних умов для одержання оперативної, достовірної й повної інформації про економіку регіону, стан екологічної, освітньої, культурної та іншої сфер регіонального розвитку; формування інфраструктури інформатизації регіону, створення регіональної комп'ютерної мережі, що забезпечує єдиний інформаційний простір.

Існують проблеми, що стримують процес інформатизації й знижують його ефективність: нестача фінансових ресурсів через дефіцитність регіональних бюджетів; неврегульованість питання про централізовану закупівлю техніки й ліцензійних програмних продуктів.

Поряд із визначеними завданнями, ключовою умовою успіху й соціальної ефективності інформатизації регіону є людський фактор. Як показує вітчизняний досвід, оснащення сучасною технікою може й не призвести до реально відчутних позитивних результатів. Можливість зберігання в пам'яті комп'ютерів наявних інформаційних ресурсів ще не означає, що вони будуть знайдені й використані. Колосальний потенціал національних інформаційних ресурсів, що зберігаються в бібліотеках, службах науково-технічної інформації, архівах, найчастіше залишається незатребуваним через низьку інформаційну культуру, невміння правильно виразити свою інформаційну потребу, оперативно знайти, проаналізувати й витягти необхідну інформацію, представити її раціональним способом [3, с. 179-181].

Вільне створення, поширення й споживання інформації, як найважливіше конституційне право громадян перебуває у фокусі суспільної уваги й саме тому регіональну інформаційну політику варто розглядати як серйозну рушійну силу проведення в регіонах демократичних перетворень суспільства. Хоча попереду ще довгий шлях до цивільного суспільства, до правової держави, вже можна говорити про формування в регіонах нової інформаційної реальності, що базується на принципі відкритості інформації й постійності, що вдосконалюється системами, інформаційного законодавства.

Регіональна інформаційна політика по своїй суті повинна відбивати й ураховувати безліч інтересів громадян, громадських

організацій і рухів, регіональних і муніципальних органів влади, державних організацій і комерційних структур.

Довгостроковою стратегічною метою інформаційної політики є забезпечення переходу до нового етапу розвитку регіонів — побудові демократичного інформаційного суспільства.

Основою цього переходу є створення єдиного інформаційно-телекомунікаційного простору країни, як бази рішення завдань соціально-економічного, політичного й культурного розвитку регіонів і забезпечення їхньої безпеки.

Основними завданнями інформаційної політики є:

- модернізація інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури;
- розвиток інформаційних, телекомунікаційних технологій;
- ефективне формування й використання національних інформаційних ресурсів (ІР) і забезпечення широкого, вільного доступу до них;
- забезпечення громадян суспільно значимою інформацією й розвиток незалежних засобів масової інформації;
- підготовка людини до життя й роботи в сучасному інформаційному столітті;
- створення необхідної нормативної правової бази побудови інформаційного суспільства.

Основним засобом, що забезпечує функціонування інфраструктури й взаємодія суб'єктів єдиного інформаційно-телекомунікаційного простору є інформаційні й телекомунікаційні технології, що забезпечують створення інформації, її поширення й використання.

Система масового інформування є основним засобом формування масової свідомості, каналом інформування суспільства про діяльність державних установ, поширення політичних, економічних і культурних ідей. Система масового інформування покликана сприяти побудові демократичного інформаційного суспільства, забезпеченню захисту конституційних прав і воль громадян.

Інформаційна політика повинна здійснюватися за допомогою різних форм впливу на наступні об'єкти інформаційної сфери:

- система формування й використання інформаційних ресурсів;
- інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура;
- науково-технічний і виробничий потенціал, необхідний для формування інформаційно-телекомунікаційного простору;

- ринок інформаційних і телекомунікаційних засобів, інформаційних продуктів і послуг;
- домашня комп'ютеризація;
- системи забезпечення інформаційної безпеки;
- правова база інформаційних відносин.

Інформаційна політика повинна опиратися на наступні базові принципи:

Принцип відкритості політики — всі основні заходи інформаційної політики відкрито обговорюються суспільством і враховує суспільну думку.

Принцип рівності інтересів — політика рівною мірою враховує інтереси всіх учасників інформаційної діяльності поза залежністю від їхнього положення в суспільстві, форми власності й державної приналежності.

Принцип системності — при реалізації ухвалених рішень щодо зміни стану одного з об'єктів регулювання повинні враховуватися його наслідки для стану інших і всіх у сукупності.

Принцип пріоритетності вітчизняного виробника — при рівних умовах пріоритет віддається конкурентноспроможному вітчизняному виробникові інформаційно-комунікаційних засобів, продуктів і послуг.

Принцип державної підтримки — заходи інформаційної політики в регіонах, спрямовані на інформаційний розвиток соціальної сфери, фінансуються переважно державою й залучаються інвестиції.

Першочерговими заходами інформаційної політики в області формування, розвитку й використання інформаційних ресурсів (ІР) повинні бути:

- аналіз існуючого законодавства, що стосується різних аспектів формування, розвитку й використання ІР з метою вироблення рекомендацій з узгодження положень різних законів і визначенню необхідних доповнень у законодавство;
- створення ефективної системи обліку ІР, створених за рахунок держбюджету й установ, що перебувають у веденні, і підприємств;
- розробка й реалізація системи керування державними ІР по окремих категоріях.

Інформаційні ресурси регіону — це капітал суспільства й регіону та завдання, формування, нагромадження, поширення й

комерційного використання регіональних інформаційних ресурсів варто віднести до завдань загально регіонального значення.

Регіональні органи влади повинні мати у своєму розпорядженні інструмент, що дозволяє вірогідно оцінювати інформаційний капітал суспільства в регіоні й на цій основі здійснювати регулюючі і контролюючі функції в соціально-економічній сфері в цілому й у сфері інформаційної діяльності, зокрема.

Формування інформаційного простору припускає широкомасштабну комп'ютеризацію процесів переробки інформації у всіх сферах діяльності й активне використання телекомунікаційних систем інформаційного обміну. Основними інструментами цього процесу є інформаційні й телекомунікаційні технології, технології зв'язку, системи й засоби їхнього забезпечення.

Поширення нових інформаційних технологій і їх проникнення в усі сфери людської діяльності визначає необхідність пошуку нового підходу до підготовки користувачів інформації. Сутність його виражається в переході від не обов'язкового навчання роботі з інформацією й популяризації бібліотечно-бібліографічних знань до цілеспрямованої підготовки користувачів інформації, що володіють методами багатоаспектної інформаційної діяльності, включаючи використання нових інформаційних технологій. Однак, крім людського фактору, розвитку цивілізованого ринку фінансово-економічної інформації заважає відсутність регламентів доступу до офіційної інформації. Її практично не можна одержати легально, або її придбання коштує дуже дорого. Основна маса інформаційних послуг має суто довідковий характер і надається на основі наявних або доступних у кожному конкретному місці баз даних (технічні засоби зв'язку й передачі інформації надзвичайно неоднорідні). Завдання інформаційного супроводу й аналізу конкретних товаропотоків як усередині окремого регіону, так і по країні в цілому не вирішуються.

При відсутності з боку держави механізмів, що забезпечують рівний доступ до галузевої й відомчої інформації, створеної на кошти платників податків, перевагу на інформаційному ринку одержують комерційні фірми, що функціонують при державних структурах. Більшість міністерств і відомств мають при собі комерційні організації, що безкоштовно користуються централізовано зібраними інформаційними ресурсами й за досить висо-

кою ціною пропонують інформаційні послуги на їх основі. Ряд з них безкоштовно або за пільговими цінами обслуговують бюджетні організації, як правило, за вузьким спектром послуг, і монопольно встановлюють ціни для високо- і середньо-платоспроможних споживачів. Споживачі з низькою платоспроможністю змушені користуватися послугами “чорного” ринку, які найчастіше надають недостовірну або застарілу інформацію.

Деякі українські регіони вживають спроби вирішення завдань інформатизації самостійно, з “місцевим ухилом”, однак особливості нашої країни роблять ці спроби неспроможними. Практично у всіх регіонах інформаційні центри істотно різняться за рівнем своєї насиченості, кількості й якості даних, програмно-технічними засобами реалізації й підтримки процесів функціонування.

У регіонах органами центральної виконавчої влади робляться спроби створення власних інформаційних ресурсів, однак локальні бази даних недоступні для сторонніх користувачів, несумісні один з одним, а в більшості адміністративних районів та міст така робота взагалі не ведеться.

Інформаційна інфраструктура ринків продукції не замкнута в єдину мережу і являє собою безліч розрізаних і фрагментарних рішень, що узгоджуються між собою. База інформаційного обслуговування підприємств і населення слабо розвинена, недостатньо прозора, а часом і важкодоступна [4, с. 25].

Висновки. Таким чином, для здійснення повноцінної інформаційної інтеграції необхідний розвиток телекомунікацій, формування інформаційних ресурсів, створення регіонального ринку інформаційних послуг. Слід не забувати про те, що з розвитком інформаційних систем відбувається й нарощування обсягів інформаційного шпигунства, що породжує необхідність захисту інформаційних потоків. Отже, для комерційної діяльності небажані економічні наслідки витоку інформації можуть бути наслідком сукупності дій технічного, фізичного й інтелектуального характеру із нанесення шкоди власникам, що мають відомості господарської цінності. Їх захист на етапі формування інформаційного суспільства сучасної цивілізації набуває унікальної значимості ресурсного забезпечення життєздатності й життєдіяльності, запобігання загроз національної й економічної безпеки.

Література

1. Якушев М. В. Информационное общество и правовое регулирование: новые проблемы теории и практики // Информационное общество. — 1999. — № 1. — С. 40-43.
2. Матвеев С. Е. Інформаційне забезпечення господарської діяльності: сучасний стан в Україні // Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект.: Зб. наук. пр. — Донецьк: ДонНУ, 2004. — С. 860-863.
3. Древицкая И. Ю. Региональная система научно-технической информации в современных условиях // Социальный менеджмент и управление информационными ресурсами: Сб. науч. тр. — Донецьк: ДонГАУ, 2000. — Сер. “Государственное управление”, т. I, вып. 2. — С. 179-184.
4. Інформаційна безпека України. Проблеми і шляхи вирішення: Заочний круглий стіл // Національна безпека і оборона. — 2001. — № 1. — С. 24-29.

Резюме

Рассматривается проблема информационного обеспечения регионального развития.

Рецензент канд. економ. наук Г. Ю. Юрьева

УДК 657.223 (477)

І. І. Столярова, А. О. Петрова

ДОСВІД ТА РЕЗУЛЬТАТИ ВПРОВАДЖЕННЯ МСФЗ В БАНКАХ УКРАЇНИ

Утворення незалежної держави обумовило формування нових економічних відносин, що базуються на ринкових засадах.

Становлення державності і перехід до ринкових відносин обумовили значні перетворення в грошово-кредитній політиці, саме банківська сфера найгостріше потребувала відповідних перетворень. Реформа бухгалтерського обліку розпочалась з 1 січня 1998 р. вона була об'єктивною необхідністю входження банківського сектору України, як провідного фінансового інституту в світове економічне суспільство. Для її здійснення була проведена велика організаційна робота. В 1992 році згідно з Наказом Президента “Про перехід до загальноприйнятої у міжнародній

практиці системи обліку та статистики” була створена спеціальна Комісія, в склад якої ввійшли провідні фахівці банківської системи з усіх регіонів України. Складом цієї робочої групи було розроблено програму реформування бухгалтерського обліку НБУ на 1996-1997 рр. а також “Програма реформування бухгалтерського обліку та звітності комерційних банків України”.

Питаннями стандартизації бухгалтерського обліку займаються декілька міжнародних організацій. Серед них, слід назвати Комітет з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (КМСБО) створений у 1973 році в Лондоні організаціями професійних бухгалтерів Австралії, Канади, Франції, Японії, ФРН, Мексики, Голландії, Великобританії, Ірландії та США. Це цілком незалежний орган, який займається розробкою та опублікуванням міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, які носять тільки рекомендаційний характер.

Основні завдання комітету сформульовані так:

1. Розробляти і публікувати в інтересах суспільства найважливіші бухгалтерські стандарти, яких необхідно дотримуватись при наданні фінансової звітності.
2. Сприяти поширенню застосування бухгалтерських стандартів у світовій практиці бухгалтерського обліку.
3. Надавати допомогу щодо вдосконалення і гармонізації національних законодавств у царині бухгалтерського обліку та звітності.

Членами КМСБО є професійні бухгалтерські організації, які є членами Міжнародної Федерації Бухгалтерів (МФБ). КМСБО фінансується професійними бухгалтерськими організаціями, що входять до складу Правління МФБ, а також за рахунок внесків від багатонаціональних компаній, фінансових установ, бухгалтерських фірм та інших організацій.

Нині Правління включає представників бухгалтерських організацій з наступних країн: Австралія, Індія, Нідерланди, Канада, Італія, Скандинавська Федерація суспільних бухгалтерів, Франція, Південна Африка, Японія, Йорданія, Німеччина, Великобританія та США.

Діяльністю КМСБО керує Рада, до складу якої входять представники бухгалтерських організацій 13 країн (або груп країн), що призначаються Радою МФБ.

У 1981 році Рада КМСБО створила міжнародну Консультативну групу. На даний момент членами Консультативної групи є:

- Підрозділ ООН із транснаціональних корпорацій та інвестицій (спостерігачі);
- Міжнародна асоціація з бухгалтерської освіти та досліджень;
- Міжнародна конфедерація вільних профспілок та Міжнародна конфедерація праці;
- Міжнародна торгова палата;
- Міжнародна федерація фондових ринків;
- Міжнародна фінансова корпорація;
- Міжнародна юридична асоціація;
- Міжнародний комітет із стандартів оцінки;
- Міжнародні банківські асоціації;
- Організація з економічного співробітництва та розвитку (спостерігачі);
- Світовий банк.

Консультативна група періодично проводить свої засідання для обговорення з Радою технічних питань стосовно проектів КМСБО, робочої програми Комітету та його стратегії. Ця група відіграє важливу роль у належному процесі розробки комітетом Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та досягненні прийняття розроблених стандартів.

Іншою авторитетною міжнародною організацією є Міжнародна федерація бухгалтерів (International Federation of Accountants — IFA), створена в 1977 році в Мюнхені. Сферою діяльності цієї організації є розробка етичного, освітнього та аудиторського напрямів у бухгалтерському обліку.

Значну роль у справі стандартизації бухгалтерського обліку відіграє ООН через створену при ній в 1982 році Міжурядову робочу групу експертів з міжнародних стандартів обліку і звітності. Сьогодні відомі три основні моделі бухгалтерського обліку, які мають як подібні риси, так і відмінності. Це: британсько-американська, континентальна, південноамериканська. Кожна країна дотримується однієї з трьох основних моделей.

Нові моделі такі як: ісламська, інтернаціональна знаходяться на стадії формування.

Британсько-американська модель. Провідна ідея моделі — орієнтація обліку на інформаційний попит інвесторів та кредиторів. Ця модель поширена в Австралії, Багамах, Барбадосі, Беніні, Бермудах та інших країнах.

Континентальна модель. Основна ідея моделі — орієнтація обліку на задоволення вимог уряду, особливо стосовно оподаткування. У країнах, де застосовується ця модель, бухгалтерський облік регламентується в законодавчому порядку і відрізняється консерватизмом. Цю модель застосовують більшість країн Європи, франкомовні країни Африки та Японія.

Південноамериканська модель. Ключова ідея моделі — орієнтація обліку на потреби державних планових органів. Цю модель застосовують більшість країн Латинської Америки.

Ісламська модель. Має наступні особливості: забороняється отримувати дивіденди як прибуток; при оцінці активів та зобов'язань компанії перевага надається ринковим цінам. Основна ідея моделі — забезпечення потреби в міжнародній узгодженості інтересів міжнародних транснаціональних корпорацій та іноземних учасників міжнародних валютних ринків. Ця модель ще не набула широкого застосування.

В Україні реформування було розпочато зі створення класичної дворівневої банківської системи: на верхньому рівні — Національний банк України та на другому — всі комерційні банки. За своєю масштабністю, обсягами проведеної роботи, глибиною змін в економічній інформації реформа бухгалтерського обліку стала однією з найважливіших і найскладніших реформ у банківській сфері. Для переходу на міжнародні стандарти, було розроблено проект “пілотних” банків, які працювали в якості експерименту у 1997 році. Для експерименту були відібрані середні за розміром установи з позитивними показниками, кваліфікованими кадрами, надійним програмним та технічним забезпеченням.

В цьому експерименті були задіяні деякі банки м. Києва та областей, таких як, Харківська, Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Одеська; всього 15 банків. Головним завданням на початковому етапі реформи було впровадження методів нарахування доходів та витрат, переоцінка активів, створення прозорої системи формування резервів на покриття ризиків та можливих витрат за операціями банків.

Інструментом формування звітності за МСБО стали новий План рахунків бухгалтерського обліку та перехідні таблиці, які забезпечували контроль за правильним переносом залишків на нові рахунки.

Після проведення експертизи функціонування “пілотних” банків з 1 січня 1998 року вся банківська система України була переведена на МСБО. В порівнянні з попереднім Планом рахунків бухгалтерського обліку теперішній План має такі особливості:

1. Мультивалютність — це операції в іноземній валюті здійснюються на тих же рахунках, що і в гривні. Зв’язок між операціями в іноземній та національній валютах забезпечують технічні рахунки:
 - рахунок валютної позиції;
 - рахунок гривневого еквівалента валютної позиції.
2. Наявність управлінського обліку, який забезпечує керівництво банку оперативною інформацією.
3. Подвійний запис операцій за позабалансовими рахунками. (Дебет — Кредит).
4. Нова організація аналітичного обліку в банках.

Перехід на МСБО — це перехід на якісно новий рівень ведення бухгалтерського обліку. Впровадження МСБО в банківському секторі економіки було обумовлено:

- необхідністю входження банківського сектору України як провідного фінансового інституту в світове економічне суспільство;
- необхідністю підвищення ефективності управління банком;
- створенням передумов для організації внутрішнього та зовнішнього аудиту за міжнародними стандартами.

Система бухгалтерського обліку в нових умовах поділяється на такі підсистеми:

- фінансовий (бухгалтерський) облік;
- управлінський облік;
- податковий облік.

Практично, в кожній державі світу діє своя національна система фінансового бухгалтерського обліку.

На початок 2000 р. відповідно з міжнародними стандартами виникла необхідність розробки українських Національних Поло-

жень (Стандартів) бухгалтерського обліку, які й були розроблені НБУ та затверджені наказом Міністерства фінансів України.

2008 рік став ювілейним по впровадженню МСФЗ в банках України. Перехід на міжнародні стандарти означає не тільки зміни принципів відображення економічної інформації в бухгалтерському обліку, але і те що він обумовив загальне переосмислення організаційних, процедурних та інших аспектів діяльності банків.

За десять років реформ бухгалтерського обліку банківська система отримала могутній інструмент з формування економічної інформації для спрямувань монетарної політики, статистики платіжного балансу, розвитку банківського контролю, управління ризиками та інше.

Наряду з цим появилась необхідність внесення змін в цілу низку законів та інших нормативно-правових актів законодавства України.

Слід відмітити, що ще в 2003 році, Рада з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку розпочала довгостроковий проект з перегляду та удосконаленню вимог МСБО. Його зміст полягав в тому що, деякі стандарти бухгалтерського обліку були переглянуті, затверджені нові МСБО та МСФЗ (Міжнародні стандарти фінансової звітності), а деякі залишились без змін.

Всі ці стандарти тепер входять в спеціальний збірник міжнародних стандартів, які мають назву “Міжнародні стандарти фінансової звітності”. На протязі останніх років НБУ продовжує удосконалювати національні Положення (стандарти) бухгалтерського обліку, розробляючи нові та корегуючи попередні.

Важливе значення в роботі НБУ мають розробка та якісне покращення нормативної бази щодо відображення операцій банків, згідно з МСФЗ, нових програмних продуктів, удосконалення управлінської звітності, внутрішнього контролю в банках та інше.

На подальшу перспективу Національним банком розроблена стратегія, метою якої є удосконалення системи бухгалтерського обліку та звітності в Україні з урахуванням вимог міжнародних стандартів та законодавства Європейського Союзу.

Література

1. Наказ Президента України “Про перехід України до загальноприйнятої у міжнародній практиці системи обліку та статистики” від 23 травня 1992 р., № 303 (із змінами і доповненнями).

2. Постанова НБУ “Про Програму реформування бухгалтерського обліку та звітності Національного банку України на 1996-1997 роки” від 17 жовтня 1996 р., № 272.
3. Закон України “Про бухгалтерський облік” та фінансову звітність в Україні від 16 липня 1999 р., № 996-XIV (із змінами і доповненнями).
4. Наказ Міністерства фінансів України “Про затвердження Положень (стандартів) бухгалтерського обліку” від 31 березня 1999 року, № 87.
5. 10 років впровадження МСФЗ в банках: досвід, результати, перспективи / НБУ. — К., 2008.

Резюме

В статті розглянуто необхідність впровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в банках України, їх використання, розвиток та подальше удосконалення.

Рецензент канд. економ. наук, доцент С. С. Арутюнян

УДК 656.61

К. В. Степанова

ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У СВІТОВУ СИСТЕМУ МІЖНАРОДНИХ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

Об’єктивні умови трансформаційних процесів у розвитку України зумовлюють її націленість на динамічне входження у світову економічну систему і насамперед — в економічну інтеграцію з провідними західноєвропейськими державами. Цей процес, безумовно, приведе до зростання товарообмінних операцій між співпрацюючими сторонами. З іншого боку, геостратегічне розміщення України дає змогу їй бути вигідним мостом для транзитних перевезень товарів і пасажирів між державами Європи, Азії і Близького Сходу. Однією з визначальних систем, які забезпечують вантажні та пасажирські перевезення територією України, є транспортна система, до якої в ринкових умовах ставляться високі вимоги щодо якості, регулярності і надійності транспортних зв’язків, збереження вантажів і безпеки перевезень пасажирів, швидкості і вартості доставки. Відповідно до цього стан транспортних комунікацій України має відповідати потребам європейської інтеграції.

Проблему підвищення ефективності функціонування морських транспортних перевезень досліджують багато вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких:

В. О. Дергачова загострює увагу на необхідності врахування геополітичних змін, що мають місце в Чорноморсько-Азовському регіоні. Нині регіон стає важливою складовою світової політики внаслідок зростання його ролі як джерела енергоносіїв та транзитера. О. М. Котлубай висвітлює основні тенденції розвитку морської транспортної системи та проблеми трансформації морського господарського комплексу України. О. Волович досліджує функціонування морської інфраструктури України в контексті розвитку міжнародних транспортних коридорів в Азово-Чорноморському регіоні.

Зовнішньоекономічна діяльність загалом і зовнішньоторгівельна зокрема тісно пов'язані з транспортними операціями. Морський транспорт забезпечує перевезення 4/5 обсягу всього вантажу при здійсненні зовнішньої торгівлі.

На міжнародні морські перевезення припадає значний об'єм вантажообігу світової зовнішньої торгівлі — біля 60 %. Морському транспорту належить третє місце за вантажооборотом після трубопровідного і залізничного транспорту.

Домінуючі обсяги перевезень здійснюються у закордонному плаванні, причому частка таких перевезень за останні 10 років стабільно зростає і тепер становить понад 95 %. Основні вантажі — мінеральні будівельні матеріали (особливо в каботажному плаванні).

В найближчому майбутньому пріоритет економічного розвитку визначатимуть країни, які володіють достатнім тоннажем для забезпечення фрахтової незалежності національної зовнішньої торгівлі, насамперед ідеться про стратегічні вантажі. Особливо це стосується країн, що експортують сировину та продукцію незавершеного виробництва, оскільки значний фрахтовий складник у ціні товару робить цю товарну групу дуже чутливою до коливань світового фрахтового ринку.

Морський транспорт розвинений на півдні країни — на узбережжі Чорного та Азовського морів. В Україні є три морські пароплавства: Чорноморське, Азовське, Українське Дунайське. Найбільші порти — Одеса, Іллічівськ, Херсон, Миколаїв, Севастополь, Євпаторія, Південний, Керч, Маріуполь, Бердянськ. Саме вони забезпечують участь країни у міжнародній системі морських транспортних перевезень.

Проблеми розвитку морського транспорту пов'язані, насамперед, із значним моральним і фізичним спрацюванням суден і портового обладнання (особливо засобів обробки вантажів). Середній вік суден торгового флоту-більше 15 років, а деякі порти західних країн забороняють вхід суднам з таким строком експлуатації. Портова інфраструктура не розрахована на нові технології портових робіт, що істотно знижує продуктивність як портів (до 50 % від продуктивності портів західних країн), так й інших видів транспорту, пов'язаних з обробкою вантажів.

Переважаюча частина суден торгового флоту є малотоннажною. Так, середня водотоннажність українських суден у 3-5 разів менша від аналогічного показника в таких країнах, як США, Японія, Греція, Ліберія та ін. Зазначимо, що структурні зміни флоту в сторону збільшення середньої водотоннажності у перспективі зумовлюватимуть потребу в розв'язанні ряду проблем, які вимагають значних капіталовкладень.

Важливість піднесення вітчизняного торговельного судноплавства визначається провідними тенденціями сучасного економічного розвитку. Нині переважна більшість обсягів світової міждержавної торгівлі здійснюється морем, а європейська транспортна мережа за програмою "Автошляхи моря" переходить на використання головним чином водного транспорту. За цих умов досягнення Україною високого рівня економічного розвитку значною мірою стримується відсутністю розвиненого торговельного судноплавства як надійної основи незалежності національної зовнішньої торгівлі, експорту транспортних послуг на світовий фрахтовий ринок та забезпечення національних інтересів України у складних процесах її входження у світове співтовариство.

Якщо обсяги світової морської торгівлі у 2008 році становили близько 7,5 млрд. тонн, то обсяги суто української морської торгівлі ледве досягли 4,5 млн. тонн, що становить близько 0,05 % від світових. Тим часом у загальному обсязі морської торгівлі за 2008 рік перевезено близько 1 % вантажів, які походять з України, а з урахуванням транзиту через українські порти — близько 2 % вантажів.

Дослідження комплексу проблем, пов'язаних зі станом імплементації в Україні основ міжнародної морської політики, дозволили виявити наявність системних недоліків, які гальмують розви-

ток національного торговельного судноплавства, створюють загрозу як національним інтересам, так і економічній безпеці держави.

Сучасний стан морських перевезень не відповідає потребам економіки України і не забезпечує використання її транзитного потенціалу. Зберігається тенденція втрати Україною ринку транспортних послуг. Про це свідчать випереджаючі темпи нарощування імпорту послуг на морські вантажні перевезення порівняно з експортом. Практично втрачено основний потенціал вітчизняного морського флоту, а той флот, що залишився під Національним прапором України, є неконкурентоспроможним на світовому фрахтовому ринку. Вітчизняне суднобудування орієнтовано головним чином на виконання експортних замовлень. Технологічна, наукова і випробувальна база суднобудування морально та фізично застаріла, знос основних фондів підприємств становить від 30 % до 60 % і більше.

Потенційні можливості вітчизняних портів істотно обмежуються незадовільним технічним станом майже третини причального фронту, 70 % площі відкритих складських майданчиків потребують ремонту або реконструкції, технологічне устаткування у портах здебільшого морально застаріле, фізично зношене. Оновлення і модернізації потребують технічні засоби забезпечення безпеки мореплавства.

В умовах відсутності достатніх інвестицій та державної підтримки портове господарство України відстає від розвитку відповідних систем основних конкурентів. Загострюється проблема збереження та нарощування українського кадрового потенціалу, підвищення його конкурентоспроможності на міжнародному ринку.

Відсутність виваженої державної морської політики, недостатній державний вплив та контроль за морською діяльністю виробничих підрозділів призвели до дезорганізації виробництва, розриву технологічних і господарських зв'язків з колишньою клієнтурою, суміжниками, до неефективного використання майна та втрати перспектив розвитку.

Ураховуючи важливість судноплавства для розвитку світової економіки, ЄС, ОЕСР, СОТ спрямовують свої зусилля на якнайбільшу лібералізацію діяльності в цій сфері, забезпечення суто конкурентного доступу до вантажної бази.

Особливо це стосується таких секторів світового фрахтового ринку, як перевезення нафтоналивних та насипних вантажів.

Саме вони забезпечують майже весь стратегічний експорт України, і тому принципи розвитку судноплавства нашої держави повинні бути такими, які підтримуватимуть європейська та світова спільнота. Визнання та реалізація зазначеного на основі поєднання суперечливих критеріїв розвитку, що властиві зовнішньому та внутрішньому економічним механізмам, становить сутність змін, які необхідно провести в національній економіці для формування сучасної морської транспортної політики України.

Насамперед це необхідність створення власної системи торгівлі з урахуванням вимог і досвіду світового ринку, де всі ланки (виробництво, споживання, торгівля й транспортування) перебувають у тісному взаємозв'язку з торговельно-промисловим судноплавством.

Це особливо важливо в умовах сьогоденної гострої конкуренції, коли кожному учасникові ринку потрібно відшукати ресурси доданої вартості. Пріоритетними для української держави слід уважати передусім фрахтові ринки металу, насипних та навальних вантажопотоків, що зароджуються в Україні. Уже сьогодні помітно стійку тенденцію обмеження доступу й витіснення з цих ринків українських виробників та перевізників. При цьому, за всіма прогнозами, стабільна цінова конкуренція лише зростатиме.

Подальший розвиток торговельного мореплавства України буде пов'язаний із розширенням ринків використання, оптимізацією складу та структури флоту відповідно до майбутніх тенденцій і пропорцій міжнародних морських перевезень та технічних вимог, що забезпечить постійне поступальне підвищення ефективності функціонування економіки України.

При цьому першорядного значення набувають розробки з проблем вдосконалення нормативно-правового регламентування галузі. На сьогодні виділяють наступні головні напрями реформування системи морських перевезень в Україні:

1. Внесення змін до чинної редакції Кодексу торговельного мореплавства України та інших законодавчих актів, визначивши концептуальні засади, що стосуються:
 - організаційно-правової форми подальшого функціонування в Україні морських портів та флоту;
 - створення в Україні міжнародного реєстру суден;
 - створення єдиної державної Системи забезпечення безпеки мореплавства;

- національних правил перевезення вантажів у змішаному наземно-водному сполученні, в яких передбачити принципи лібералізації ціноутворення, застосування електронної торгівлі та контролю громадських організацій й об'єднань за їх дотриманням;
 - звільнення від оподаткування проектно-конструкторських робіт, які виконуються вітчизняними розробниками, на будівництво суден.
2. Розробки проекту державної програми “Водний транспорт України”, в якій передбачити дієві заходи щодо подальшого зміцнення матеріально-технічної бази державних судноплавних компаній та портів за рахунок поповнення флоту сучасними суднами, які відповідають міжнародним вимогам з позицій економічності та екологічності, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняного водного транспорту.
 3. Заходів для забезпечення попиту на послуги з перевезення вантажів морем шляхом прийняття змін до чинного законодавства в частині віднесення фрахтових платежів українських експортерів та імпортерів за морське перевезення продукції на її собівартість не менше, ніж у подвійному обсязі та оподаткування податком на додану вартість за нульовою ставкою.
 4. Створення державної системи моніторингу заходів з реформування та розвитку суднобудівної промисловості.
 5. Створення сприятливих умов для залучення інвестицій, зокрема іноземних, зменшення витрат на будівництво суден і поповнення обігових коштів суднобудівних підприємств, удосконалення нормативно-правової бази.

Отже, транспорт — одна з найважливіших інфраструктурних галузей матеріального виробництва, яка забезпечує виробничі й невиробничі потреби народного господарства та населення в усіх видах перевезень. Стабілізація економіки, її піднесення та структурні перетворення, розвиток зовнішньоекономічних сфер діяльності, підвищення життєвого рівня населення залежать певною мірою від ефективного функціонування транспорту.

Формування в Україні національно-економічної системи ринкового типу, намагання в перспективі ввійти в європейську економічну систему висувають перед господарством вимоги реорганізації транспортно-економічних зв'язків, підвищення основних техніко-економічних показників діяльності всіх видів транспор-

ту. Скорочення транспортних витрат і підвищення кількісних та якісних показників перевезень — одна з найважливіших проблем у реорганізації транспортної системи України.

В умовах ринкової економіки морські порти України як найважливіша складова морської транспортної галузі чекають вирішення цілого комплексу проблем. Від того, як у найближчий період на державному та місцевому рівнях буде реалізовано техніко-економічний потенціал підприємств подібного профілю, залежить успіх інтеграції країни у світову економіку через систему інтенсивного розвитку морського перевезення вантажів і пасажирів. Інтегрування в європейську транспортну систему вимагає відповідності міжнародним стандартам правової, технічної, технологічної, організаційної, економічної й інформаційної бази.

Література

1. Блудова Т. Глобалізація транспортної системи та поняття “транзитний потенціал країни” // Економіка України. — 2006. — № 10. — С. 73-78.
2. Дергаусов М. Особливості транспортної політики в Україні при її адаптації на міжнародних ринках // <http://www.vesna.org.ua/txt/sxid/econ2003/55.html>.
3. Пирожков С., Прейгер Д., Малярчук І. Проблеми реалізації транзитного потенціалу України в контексті розширення ЄС і формування ЄЕП // Економіка України. — 2005. — № 3. — С. 4-19.
4. Піонтковська О. В. Загальні тенденції розвитку міжнародного ринку транспортних послуг // Формування ринкових відносин в Україні. — 2005. — № 9. — С. 60-62.
5. Програма розвитку національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні на 2006-2010 рр. // <http://www.gdo.kiev.ua/files/db.php?god=2006&st=1105>.
6. Статистичний щорічник України за 2008 р. / Держ. ком. статистики України. — К., 2009.
7. Транспорт і зв'язок України: Стат. зб. / Держ. ком. статистики України. — К., 2007. — 276 с.

Резюме

В статье рассмотрены основные проблемы, препятствующие эффективному вхождению Украины в мировую систему морских транс-

портных перевозок. Раскрыта важность морского транспорта при осуществлении внешнеторговой деятельности государства и его хозяйствующих субъектов, перечислены направления реформирования и повышения эффективности морехозяйственного комплекса, в частности портового хозяйства и системы морских перевозок.

Рецензент канд. эконом. наук, доцент С. В. Ляликов

УДК 339.372.8:330.322(477)

Н. А. Гаврилюк

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Формирование и дальнейшее развитие рыночных отношений в Украине предопределяет специфику деятельности предприятий, условий их функционирования, поскольку повышается уровень неопределенности, риска, усиливается конкуренция, становится необходимостью умение приспосабливаться к экономической ситуации, которая постоянно изменяется. Поэтому, как действующим, так и новым коммерческим структурам для того, чтобы выжить, правильно определять свою стратегию и тактику поведения на рынке необходимо систематически планировать свою деятельность, разрабатывать инвестиционную деятельность предприятия для улучшения деятельности предприятия.

Переход к рыночным отношениям, особенности становления рынка в Украине, сложные тенденции в реализации методов и средств государственного регулирования в экономике переходного периода обусловили необходимость особого внимания к теории и практике разработки инвестиционной политики предприятия.

Инвестиции являются основой развития предприятий, отдельных отраслей и экономики в целом. Экономическая деятельность предприятий в значительной степени характеризуется объемом и формами осуществленных инвестиций.

Важной особенностью инвестиционной деятельности предприятия в условиях рынка становится неполнота информации о развитии ситуации, что определяет невозможность получения четких значений результатов инвестирования и надежности принимаемых решений. Это вносит новые требования к процессу планирования, так как при неполной информации о развитии окружающей среды и состоянии инвестиционного объекта необходимо выработать

различные варианты плановых решений и измерить их результативность в возможных ситуациях. Поэтому неотъемлемым элементом осуществления инвестиционной деятельности предприятия становится учет неопределенности. Предприятия вынуждены постоянно перестраиваться, обеспечивая своевременно реакцию на изменение внешней среды и целей организации.

Инвестиционная деятельность предприятия представляет собой довольно продолжительный процесс и поэтому должна осуществляться с учетом определенной перспективы. Формирование направлений этой деятельности с учетом перспективы представляет собой процесс разработки инвестиционной стратегии.

Одним из условий, определяющим актуальность разработки инвестиционной стратегии предприятия, является кардинальное изменение целей операционной деятельности организации, связанное с открывающимися новыми коммерческими возможностями. Реализация таких целей требует изменения производственного ассортимента, внедрения новых производственных технологий, освоения новых рынков сбыта продукции и т. п.

Инвестиционная деятельность на предприятии реализуется в ходе осуществления инвестиционной политики. Особенности инвестиционной политики зависят от комплекса факторов, среди которых главенствуют технические, экономические, а также социальные и экологические. В зависимости от технического состояния основных фондов предприятия и его финансово-экономического положения приоритет отдается либо капиталообразующим, либо портфельным инвестициям. В условиях слабо развитого рынка предпочтение отдается капиталообразующим инвестициям.

При административном управлении инвестиционная политика предприятий являлась составной частью общей инвестиционной политики государства и не рассматривалась обособленно. Решения об инвестициях в форме капитальных вложений в основные фонды принимались централизованно в зависимости от плановых заданий по объему и структуре выпуска продукции. На этапе перехода отечественного производства к рынку, который совпал с бурным постиндустриальным развитием мировой экономики, предприятия столкнулись с проблемой выживания в условиях риска и неопределенности. Руководство предприятий вынуждено согласиться с тем, что усилия по улучшению организации производства, направленные на снижение издержек и

повышение качества продукции, недостаточны для эффективно-го развития в современных условиях. Темпы научно-технического прогресса, изменения в социальной сфере, другие факторы внешнего характера часто сводят на нет мероприятия по совершенствованию производства.

Выбор конкретных форм реального инвестирования предприятия определяется задачами отраслевой, товарной и региональной диверсификации его деятельности, возможностями внедрения новых ресурсо- и трудосберегающих технологий, а также потенциалом формирования инвестиционных ресурсов (денежных и других активов, привлекаемых для осуществления вложений в объекты реального инвестирования).

Проанализируем теоретические основы реализации инвестиционной деятельности предприятий Украины на макро- и микроуровнях.

Рассматривая показатель общего объема инвестирования на макроуровне можно сказать (табл. 1), что результатом инвестиционной деятельности есть инвестиционная прибыль, которая на протяжении 1998-2008 годов постоянно возрастает с ускорением. Это обусловлено, прежде всего, ростом в 1998-2004 годах прибыльности таких видов экономической деятельности, как промышленность, оптовая и розничная торговля, финансовая деятельность. Снижение в 2005 году прибыльности экономики Украины состоялось за счет уменьшения прибыльности в промышленности и убыточности сельского хозяйства, хотя другим видам экономической деятельности присущий рост прибыли.

Действенность инвестиционной деятельности, как на микро- так и на макроуровне, определяется эффективностью использования инвестиционных ресурсов. В этом плане решающее значение имеют результаты хозяйственной деятельности инвестиционных отраслей. Их технический уровень, организация производства, развитие предпринимательства, способность к освоению инноваций оказывают основное воздействие на инвестиционный цикл, окупаемость и отдачу инвестиционных ресурсов.

В недалеком прошлом чрезмерное наращивание потенциала затратных отраслей и производств отождествлялось с успехами в экономическом развитии. Как показал мировой опыт, наиболее эффективный путь развития экономики пролегает через ресурсосберегающую инвестиционную стратегию. Имеются в виду

Таблица 1

**Инвестиции в основной капитал по источниками
финансирования**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
В фактических ценах, млн. грн.									
Всего	23629	32573	37178	51011	75714	93096	125254	188486	233081
Темпы роста инвестиции в основной капитал		137,85	114,14	137,21	148,43	122,96	134,54	150,48	123,66
Темпы роста потребительских цен		106,1	9934	108,2	112,3	110,3	111,6	116,6	122,3
в том числе за счет									
средств государственного бюджета	1210	1749	1863	3570	7945	5077	6846	10458	11576
средств местных бюджетов	975	1332	1365	2095	3544	3915	5446	7324	9918
собственных средств предприятий и организаций	16198	21770	24470	31306	46685	53424	72337	106520	132138
средств иностранных инвесторов	1400	1413	2068	2807	2695	4688	4583	6660	7592
средств населения на строительство собственных квартир ¹	7019	9879	9495
средств населения на индивидуальное жилищное строительство	1176	1415	1573	1822	2577	3091	5110	8549	11589
кредитов банков и других займов	391	1400	1985	4196	5735	13740	19406	31182	40451
других источников финансирования	2279	3494	3854	5215	6533	9161	4507	7914	10322
% к общему объему									
Всего	100	100	100	100	100	100	100	100	100
в том числе за счет									
средств государственного бюджета	5,1	5,4	5	7	10,5	5,5	5,5	5,6	5
средств местных бюджетов	4,1	4,1	3,7	4,1	4,7	4,2	4,3	3,9	4,2
собственных средств предприятий и организаций	68,6	66,8	65,8	61,4	61,7	57,4	57,8	56,5	56,7
средств иностранных инвесторов	5,9	4,3	5,6	5,5	3,6	5	3,7	3,5	3,3

продолжение табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
средств населения на строительство собственных квартир ¹	5,6	5,2	4,1
средств населения на индивидуальное жилищное строительство	5	4,4	4,2	3,6	3,4	3,3	4,1	4,5	5
кредитов банков и других займов	1,7	4,3	5,3	8,2	7,6	14,8	15,5	16,6	17,3
других источников финансирования	9,6	10,7	10,4	10,2	8,5	9,8	3,5	4,2	4,4

¹ Учет начат с отчета за 2006 г. (к этому периоду входили в состав других источников финансирования)

не только материально-технические, трудовые и финансовые ресурсы, но и такой чрезвычайно важный ресурс, как время. Выигрыш во времени дает много преимуществ и открывает большие возможности в условиях интегрированного развития мирового хозяйства.

Для преодоления экономического спада необходимо изменить акценты в приоритетах и формах инвестирования. Необходимо изменить структуру экономики страны, уменьшить удельные вес отраслей тяжелой и военной промышленности, которые в больших объемах потребляют природные ресурсы, ухудшают экологическую ситуацию, а продукция их в значительной мере вывозится за пределы Украины и не влияет на уровень жизни населения. И, наоборот, необходимо увеличивать удельный вес наукоемких отраслей с экологически чистыми технологиями, легкой и пищевой промышленности, перерабатывающих отраслей сельского хозяйства, сферы услуг.

Основными направлениями инвестиционной стратегии с точки зрения максимальной эффективности теперь и в ближайшем будущем будут:

- улучшение воспроизводственной структуры капиталовложений, повышение удельного веса затрат на техническое перевооружение и реконструкцию действующих предприятий за счет уменьшения удельного веса нового строительства в производственной сфере;
- усовершенствование технологической структуры капитальных вложений, увеличение в их составе удельного веса оборудования и сокращение, соответственно, строительно-монтажных работ;

- изменение отраслевой структуры капитальных вложений с точки зрения значительного повышения жизненного уровня населения в пользу отраслей, которые вырабатывают продукты питания и предметы личного потребления (сельское хозяйство, перерабатывающие отрасли, легкая и пищевая промышленность), услуги;
- приоритетное обеспечение капитальными вложениями прогрессивных направлений научно-технического прогресса, которые способствуют снижению ресурсоемкости производства и повышению качества продукции;
- сбалансированность инвестиционного цикла.

В Украине невозможно добиться более или менее равномерного подъема экономики, опираясь только на последние достижения научно-технического прогресса, на это просто не хватит финансовых ресурсов. Обеспечить динамизм всего хозяйства, при ограниченных ресурсах, можно, только используя все технические средства, прогрессивные по отношению к уровню развития производительных сил.

Важным шагом в осуществлении реструктуризации украинской экономики является предоставление адресной финансовой помощи научным учреждениям и проектно-конструкторским организациям, работающим над новейшими научно-техническими разработками, а также кредитной помощи государственным и другим предприятиям, работа которых касается приоритетных направлений производства и свидетельствует о высокой конкурентной способности продукции на внутреннем и внешнем рынках.

Литература

1. Арефьева О. В. Финансовый менеджмент. — К.: Издательство Европейского университета, 2006. — 94 с.
2. Батура О. В., Комарова К. В. Иностранные инвестиции в системе становления рыночной экономики Украины. — Д.: Наука и образование, 2004. — 180 с.
3. Инвестиции и строительная деятельность в Украине в 1995-2007 гг.: Стат. сб. / Гос. ком. статистики Украины; Т. Й. Свешникова (подгот.). — К., 2008. — 262 с.
4. Осецький В. Л. Інвестиції та інновації: проблеми теорії та практики. — К.: ІАЕ УААН, 2005. — 413 с.

5. Панкова М. О. Развитие инвестиционных процессов в Украине / Запорожская держ. инженерная академия. — Запорожье: ЗДІА, 2005. — 358 с.
6. Пересада А. А., Онікієнко С. В., Коваленко Ю. М. Інвестиційний аналіз: Навч.-метод. посіб. / Київський нац. економ. ун-т. — К.: КНЕУ, 2005. — 134 с.
7. Пономаренко В. С., Гриньова В. М., Лисица Н. М., Ястремська О. М. Экономические и социальные аспекты управления инвестиционной деятельностью. — Х.: ХДЕУ, 2005. — 180 с.
8. Финансовый менеджмент / О. Г. Белая. — Л.: Изд-во Львовской коммерческой академии, 2005. — 96 с.

Резюме

У статті розглянуті особливості інвестиційної діяльності підприємств України в умовах формування та подальшого розвитку ринкових відносин; розглядаються питання підвищення ефективності інвестиційної діяльності підприємств. Керування, планування та реалізація інвестиційного розвитку підприємства — це досить сильний інструмент ведення підприємницької діяльності. Її ціллю є стимулювання розробки, обґрунтування та впровадження нових бізнес-ідей та технологій. Від того, наскільки якісно організований цей процес, багато в чому залежать і кінцеві результати діяльності підприємства.

Рецензент канд. економ. наук, доцент В. А. Карпов

УДК 551.510.42:622.012

В. О. Чернобривецъ

ЗБИТКИ ВІД ТЕХНОГЕННОГО ЗАБРУДНЕННЯ ОТОЧУЮЧОГО СЕРЕДОВИЩА ПІДПРИЄМСТВАМИ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

XX та початок XXI століття характеризуються інтенсивним розвитком промисловості, транспорту, стрімким зростанням населення та утворенням крупних міських агломерацій. Щорічно збільшується об'єм основної промислової продукції, заснованої на видобутку та використанні мінеральної сировини — вугілля, нафти, руд чорних та кольорових металів і т. п. Вугільна промисловість — це важлива ланка паливно-енергетичного комплексу. Вугілля використовується у промисловості, на теплових електро-

станціях як паливо, а також як технологічна сировина та паливо у металургії та хімічній промисловості (коксівне вугілля). Проте, гірничовидобувна промисловість є інтенсивним джерелом техногенного забруднення біосфери Землі. Ведення гірничих робіт змінює природну рівновагу, водний, газовий, термічний та геохімічний режими та навіть мікроклімат. Все це не тільки прискорює геохімічні процеси або змінює їх напрямки, але й суттєво ускладнює економічну діяльність у гірничовидобувних районах.

Мета статті полягає у дослідженні збитків від техногенного забруднення оточуючого середовища підприємствами вугільної промисловості.

В результаті науково-технічного прогресу споживання природних ресурсів збільшилось в наші дні порівняно з минулим століттям у сотні разів. Для задоволення потреб однієї людини у світі вилучається 20 т на рік мінеральної сировини. Зараз щорічно в процесі виробництва засобів існування та засобів матеріального розвитку використовується приблизно 100 млрд. т органічних та неорганічних, відновлювані та невідновлювані, вичерпаних та невичерпаних природних речовин та матеріалів.

Гірничовидобувна промисловість є інтенсивним та різнобічним джерелом техногенного забруднення біосфери Землі. Видобуток вугілля та інших корисних копалин підземним способом та на розрізах призводить до забруднення атмосфери та порушення природної рівноваги в літосфері та гідросфері. Викид в атмосферу аерозолів (вугільний та породний пил, частки вугільного пилу, який не згорів у топках та сажа від спалювання вугілля у топках ПЕС та промислових устаткувань) та газів (рудничні гази, гази рудничних пожеж та гази окислення та горіння породних відвалів), забруднюючи атмосферу, шкідливо впливають на стан здоров'я населення (підвищується захворюваність та смертність населення, скорочується середньорічне число робочих днів за рахунок збільшення невиходів хворих на роботу, знижується продуктивність праці і т. п.), збільшує витрати на ремонт обладнання, будівель та споруд (прискорюється корозія металів та руйнування захисного покриття металевих конструкцій фарбами, забруднюється та псується штукатурка будівель та руйнуються унікальні історичні пам'ятники з каміння), знижується врожайність зернових, бобових, овочевих та садових культур, наноситься шкода лісам [1].

Викид в гідросферу стічних вод вуглевидобутку призводить до засолювання природних водоймищ, що в свою чергу підвищує захворюваність населення внаслідок погіршення якості води, призводить до отруєння риби та погіршує її якість.

За останні 80 років була виявлена низка раніше невідомих хвороб — ендокринні, алергічні, токсичні, в тому числі променеві та токсико-алергічні, у зв'язку із збільшенням викидів, випуском та споживання хімічних речовин, які раніше не існували в оточенні людини.

Техногенне забруднення атмосфери двоокисом сірки збільшує захворюваність та смертність населення від серцевих та легених захворювань, особливо серед дітей та людей похилого віку. Забруднення аерозолями та газами збільшує смертність населення від захворювань органів дихання (табл. 1).

Таблиця 1

Смертність населення від захворювань органів дихання внаслідок техногенного забруднення атмосфери [2]

Вид захворювання	Кількість смертельних випадків на 100 000 осіб			
	в сільській місцевості	в містах з населенням		
		менше 50 тис. осіб	від 50 до 100 тис. осіб	більше 100 тис. осіб
Пневмонія	31,6	35,8	39,2	47,9
Бронхіти	36,9	48,8	53,8	61,6
Інші захворювання органів дихання	9,7	10,6	10,7	11,8
Всього	78,2	95,2	103,7	121,3

Техногенні викиди, які забруднюють біосферу, наносять величезні збитки різного типу будівлям, спорудам, обладнанню, будівельним матеріалам та промисловій продукції.

На інтенсивність корозії споруд, обладнання, будівель від техногенного забруднення атмосфери істотний вплив здійснюють температура поверхні, яка окислюється, інтенсивність сонцевого опромінювання, склад та концентрація оксидантів, вологість атмосферного повітря та тривалість впливу.

Нижня критична межа вологості атмосферного повітря, яка сприяє прискоренню корозії металів під впливом забруднення атмосфери двоокисом сірки, складає: для сталі 60-75 %, для алюмінію 80 %, для нікелю та міді 63-70 %.

Техногенні викиди агресивних аерозолів та газів в промислових районах призводять до потемніння фасадів будівель від випа-

діння техногенних аерозолів та старіння будівельних матеріалів під впливом кислотомістких дощових опадів. Будівельні матеріали руйнуються в результаті утворення сульфату калію, який при кристалізації об'єднується з двома молекулами води та утворює розчинний у воді гіпс. Гіпс змивається дощем, з'являються потьоки, на поверхні будівлі утворюється кірка, яка відшаровується.

Крім матеріальних збитків, забруднення біосфери викидами техногенних аерозолів та газів наносить величезні збитки унікальним спорудам — пам'яткам історії та культури.

Через забруднення оточуючого середовища знижується врожайність сільськогосподарських культур в зонах забруднення атмосфери, гинуть ліси.

Стічні води промислових підприємств мають різний хімічний склад, формування якого відбувається під впливом незалежних факторів: природньо історичних та геологічних умов формування регіону, в якому розташоване підприємство, та характеру антропогенної діяльності. Гірничовидобувна промисловість є великим джерелом стічних вод, які надходять з видобувних (шахти, розрізи, копальні), переробних підприємств та породних відвалів.

Основними екологічними характеристиками шахтних вод та вод породних відвалів є концентрація розчинених солей мінералів та вміст твердих мінеральних часток. Вугільні шахти є крупними джерелами забруднення поверхневих водоймищ кислотами.

В результаті забруднення водоймищ, поверхневих та ґрунтових вод шахтними стічними водами знижується плодючість сільськогосподарських угідь та зменшується врожайність культур. Наносяться прямі збитки рибному господарству.

Великої шкоди атмосфері гірничовидобувних районів завдає кар'єрний автомобільний транспорт. Забруднюючи повітря в кар'єрах, автомобільний транспорт ускладнює вентиляцію кар'єрів (особливо глибоких).

У відроблених вихлопних газах двигунів внутрішнього згорання (ДВЗ) містяться вуглеводні, хімічний склад яких змінюється в залежності від типу ДВЗ, режиму його роботи та складу робочої суміші. До вуглеводнів, які мають шкідливий вплив на людину, належать в першу чергу формальдегід та акролеїн. Формальдегід не тільки входить до складу відроблених вихлопних газів ДВЗ, але й утворюється в тропосфері в результаті фотохімічного окислення деяких нетоксичних вуглеводнів.

Сильні канцерогенні властивості мають феноли, які входять до складу вихлопних газів ДВЗ. При цьому в середньому кожний автомобіль споживає на кожні 900 км шляху стільки ж кисню, скільки споживає 1 людина за рік.

Викиди токсичних газів та аерозолів важких металів двигунами внутрішнього згорання наносять великі збитки оточуючому середовищу (особливо повітрю та ґрунтам). Так, у великих містах забруднення атмосфери шкідливими викидами ДВЗ сягає такого рівня, що регулювальник вуличного руху вдихає окису вуглецю у кількості, еквівалентній щоденному викурювання 100 сигарет. Антропогенна діяльність — шахтна діяльність та переробка корисних копалин, робота розрізів, підземні вибухи — істотно змінюють стан літосфери.

В наш час середня швидкість руху земної кори збільшилась на 1-2 порядки в результаті: інтенсивного вилучення із земних надр корисних копалин; перерозподілу геостатичних навантажень в районах великих інженерних споруд (особливо водосховищ) та підземних ядерних вибухів. Підземні ядерні вибухи спричиняють “оживлення” місцевих розрізів земної кори та утворення численних нових тріщин.

Підземний вуглевидобуток на глибинах більше 400-500 метрів призводить до порушення гідрогеологічного режиму вугленосних відкладень (утворення депресивних воронок), що спричиняє зникнення ґрунтових вод. Зниження рівня підземних вод збільшує витрати на централізоване водопостачання сільських районів.

Вилучення земель під розрізи та відвали порід, порушення екологічної рівноваги на прилеглих територіях за рахунок викиду пилу, технологічних газів наносять збитки, які полягають у недоборі сільськогосподарської продукції при скороченні площ угідь та від зниження врожайності на порушених та забруднених промисловими відходами землях, а також у витратах на рекультивуацію порушених угідь, які збільшують собівартість вугілля.

Відкрита розробка родовищ корисних копалин супроводжується комплексом гідрогеологічних та інженерногеологічних процесів, які зумовлюють негативний вплив на стан оточуючого середовища і в першу чергу на гідрогеологію регіону — порушуються умови живлення, розвантаження та руху підземних вод, які викликають формування достатньо глибоких та великих за площею депресивних воронок. На прилеглих територіях порушується

також режим невеликих водоймищ (річок, ставків, озер), деформується поверхня землі, утворюються провали.

Вважається, що 1 га розрізу здійснює негативний вплив на 1 га прилеглої території, а в деяких випадках — до 10-15 га, а відвали вскришних порід займають площі, в 3-5 разів більші, ніж самі розрізи.

Витрати на відновлення порушених відкритими гірничими роботами земель залежать від розміру коефіцієнту вскриші, потужності пласту, який виймається, цінності порушених територій і т. п.

Видобуток вугілля з видачею на поверхню породи, яку отримують попутно, здійснює багатосторонній негативний вплив на оточуюче середовище та на техніко-економічні показники роботи шахт — збільшуються трудові та матеріальні витрати на транспорт та видачу породи з шахти, на її складування та протипожежні заходи, більш інтенсивно осідає поверхня, що підроблюється, повітряний басейн забруднюється газоподібними продуктами низько- та високотемпературного окислення відвальної маси та породним пилом [3, 4].

Економічна ефективність видобутку та переробки мінеральної сировини залежить не тільки від його споживчих якостей, але й від видатків виробництва, до яких відносяться соціальні та економічні збитки, які виникають внаслідок забруднення оточуючого природного середовища, а також витрати на його відтворення та на відновлення засобів виробництва, будівель і т. п., які постраждали від забруднення.

Оцінка економічних збитків від забруднення оточуючого середовища — складна проблема. В багатьох випадках вона носить орієнтовний характер, який відображає лише порядок збитків. Однак цілком очевидно, що для правильної організації сучасного виробництва, тобто виробництва, ефективного одночасно з двох позицій — економічної та екологічної, необхідно в кожному конкретному випадку розраховувати повні (з урахуванням екологічного фактора) нанесені або можливі збитки і тільки тоді приймати технічні рішення.

На основі проведеного дослідження можна прийти висновків, що технічний прогрес неминуче призводить до забруднення оточуючого середовища. Сформовані протягом мільйонів років еволюції важливі комплекси природи — біологічно та хімічно чисті повітря та вода, лісові масиви, тваринний світ — в місцях з роз-

винутою промисловістю і відповідно високою щільністю населення виявились частково зруйнованими.

Встановлено тісний зв'язок між забрудненням біосфери та зростанням захворюваності населення, погіршенням продуктивності та сталості функціонування природних та штучних екологічних систем та прискоренням псування будівель та корозії металів. Відповідно різко збільшуються економічні затрати на ліквідацію цих впливів.

Одним з найінтенсивніших та різносторонніх джерел техногенного забруднення біосфери Землі є гірничовидобувна промисловість.

Джерелами забруднення при підземному видобутку вугілля є: рудниче повітря, яке викидається з шахт (аерозолі, рудничні та технологічні гази); порода, що видається з шахт (порушення гідрологічного режиму та деформація поверхонь, які підроблюються, відчуження земель під складування породи у відвали, викид аерозолів та газів продуктів горіння породних відвалів); відкачувана з шахт вода (засолення та забруднення гідросфери та літосфери).

Основними напрямками в оздоровленні оточуючого середовища є різке скорочення шкідливих викидів в атмосферу. Досвід роботи різних галузей промисловості за кордоном, перш за все вуглевидобувної та тісно пов'язаних з видобутком вугілля переробних підприємств, доводить, що перехід на маловідходну технологію є необхідним з екологічних та виправданий з економічних позицій.

В даний час немає визначеного комплексу природоохоронних заходів для вугільних підприємств. На окремих шахтах застосовуються деякі заходи, але в сучасних умовах їх недостатньо для забезпечення екологічної безпеки.

Метою подальших досліджень є обґрунтування та обробка такого комплексу заходів, застосування якого дозволить звести до мінімуму збитки, які наносяться оточуючому середовищу гірничими підприємствами. В майбутньому, звичайно, суспільство намагатиметься створити екологічно безпечне гірниче підприємство.

Література

1. Айруни А. А. Оценка ущерба от загрязнения окружающей среды угольной промышленностью за рубежом: Обзор / ЦНИЭИуголь. — М., 1982. — 57 с.
2. Зарубин Г. П., Никитин Д. П., Новиков Ю. В. Окружающая среда и здоровье. — М.: Знание, 1977. — 208 с.

3. Офіційний сайт Міністерства вугільної промисловості України // <http://www.mvp.gov.ua>.
4. Умнов А. Е. Охрана природы и недр в горной промышленности. — М.: Недра, 1987. — 167 с.

Резюме

Автор исследует вопросы техногенного загрязнения окружающей среды для предприятий угольной промышленности.

Рецензент доктор економ. наук, профессор И. В. Петенко

УДК 336.713

О. М. Лукаревська

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОЦЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ БАНКУ

Одним з найважливіших принципів ефективної реалізації банками функцій фінансового посередника є дохідність кредитних операцій, які ним безпосередньо здійснюються. На сьогодні найбільш актуальною проблемою функціонування банківських установ є формування такої процентної політики, яка б в повній мірі забезпечувала банку отримання необхідного рівня прибутку, а також приваблювала достатню кількість клієнтів.

Ця проблема зумовлює необхідність поглибленого теоретичного обґрунтування низки заходів, які мають бути спрямовані на формування належної концепції процентної політики комерційних банків, а також визначення базових напрямків, які зумовлюють оптимізацію кредитних відносин банку з клієнтами шляхом мінімізації величини процентного ризику, аналізувати можливість та доцільність оптимізації процентної політики комерційних банків України. Особлива увага приділяється підвищенню ефективності організації кредитного процесу, а також шляхи мінімізації процентного ризику. Розглянуті фактори, які впливають на рівень процентної ставки, з метою виявлення шляхів її мінімізації. На сучасному етапі розвитку економіки України кредитні відносини між комерційними банками та суб'єктами господарювання відіграють дуже велике значення.

Багато публікацій і досліджень присвячені вирішенню цього питання. Серед авторів можна виділити праці таких вітчиз-

няних та зарубіжних економістів, як А. С. Гальчинський, Ф. С. Мишкін, Р. Г. Габбард [1-3] та ін.

Метою статті є дослідження формування процентної політики банківських установ України та процентної політики.

Незважаючи на достатню кількість наукових праць і публікацій, не вирішеною залишається низка питань. Зокрема можливість практичного застосування відповідної наукової бази у роботі комерційних банків, а також розробка кожним із них власної ефективної концепції процентної політики.

Процентна політика утворює один з ключових елементів кредитних відносин, а також визначає механізм плати за кредит. Для кредитора плата за надані в позику кошти є своєрідною компенсацією за невикористані можливості з приводу інвестування наявних у нього грошових ресурсів. Для позичальника ж процент за кредит є купівлею права на користування грошовими коштами протягом обумовленого договором часу. Тобто мова йде про ціну кредиту, яка є своєрідною оплатою його споживчої вартості як здатності задовольняти тимчасові потреби суб'єктів ринку у вільних коштах.

Для встановлення адекватного рівня позичкового проценту мають бути враховані фактори макро- і мікроекономічного характеру. Ці фактори зумовлюють можливості покриття витрат комерційного банку, отримання ним прибутку, а також управління ризиками за проведення відповідних операцій.

Процентною політикою банку слід вважати сукупність заходів, спрямованих на встановлення оптимальних ставок позичкового процента, з метою забезпечення прибутковості банку при здійсненні кредитних операцій і мінімізація ризиків, що супроводжують зміну цін на кредитні послуги.

Загалом така політика мала б формуватися на основі чіткого документу, який би формувався у вигляді затвердженої належним чином концепції, яка б враховувала вплив усіх можливих факторів розвитку економіки та особливості діяльності тих груп позичальників, на обслуговування яких орієнтований банк. Вказаний документ повинен включати в себе всі вихідні параметри, які враховує банк під час встановлення ціни на кредитні послуги.

До них слід віднести: визначення базових засад, на яких має ґрунтуватися цінова стратегія комерційного банку; оцінка усіх можливих факторів впливу, які потрібно враховувати при виз-

наченні процентних ставок за кредит; механізм розрахунку процентних ставок, які встановлюються банком; порядок і способи управління процентним ризиком. Умови діяльності кожного окремого комерційного банку та позичальника є вихідними мікроекономічними параметрами, які формують основу для визначення процентної ставки за кредит.

До цих чинників слід відносити витрати на формування ресурсної бази банку, що спрямовуються на видачу кредитів різним групам клієнтів; термін використання позички, який відображає фактор врахування ризику кредитної діяльності банку; якість забезпечення, що на дається при отриманні кредиту; репутація і надійність позичальника.

Проте, як зазначалося вище, для ефективної процентної політики банку недостатньо враховувати виключно мікроекономічні аспекти його взаємин з позичальниками. Тому невід'ємною складовою процентної політики комерційного банку має бути врахований комплекс макроекономічних факторів.

Першим з них є рівень державного регулювання ставок на ринку. Мова йдеться про вплив регулятивних органів держави в особі центрального банку за допомогою адміністративних або економічних методів. Потрібно звернути увагу, що в умовах змінної зовнішньоекономічної кон'юнктури і високої мінливості транскордонних потоків капіталу економіка дуже чутлива до змін іноземних процентних ставок. Тому необхідно, щоб при проведенні облікової політики Національний банк України враховував різницю між процентними ставками всередині країни та за її межами. Таким чином, дисконтна політика повинна згладжувати дисбаланс між процентними ставками за активами, номінованими в національній та іноземній валютах.

Зміна розміру рефінансування виконує роль сигналу для всього грошового ринку, даючи його учасникам інформацію щодо оцінки рівня інфляції. Тому в своїй процентній політиці кредитні установи повинні орієнтуватися на рівень ставки рефінансування.

В Україні відповідні регулятивні механізми ще не набули належного рівня розвитку і ефективності. Тому хоча величина облікової ставки Національного банку України і береться комерційним банком до уваги при встановленні ставок за кредит, вона має більше інформаційний характер, аніж регулятивний.

Другим фактором є зміна кон'юнктури на ринку кредитних відносин, тобто зміну попиту і пропозиції на банківські позички. Звичайно, що на стадії економічного зростання попит на банківські кредити також підвищується, що призводить до зростання процентних ставок. За умови зниження економічної активності спостерігається зменшення рівня відсоткових ставок за кредитами.

Наступним фактором можна визначити такий, як темпи зростання інфляції у країні. Він має безпосередній вплив на формування процентної політики комерційного банку. Відображає рівень прибутковості банківської діяльності, спираючись на необхідність підтримання реальних процентних ставок на позитивному для комерційного банку рівні. Якщо спостерігаються високі темпи інфляції, то це безпосередньо відображається на стимулюванні зростання процентних ставок внаслідок підвищення рівня цінових ризиків для кредитора.

Результати оцінки рівня прибутковості такого виду фінансових інструментів, як депозити, за підсумками 2007 р. свідчать, що зберігати гроші на депозитах в українських банках стало не вигідно. Висновки досліджень були невтішними, адже більшість вкладників понесли значних збитків тому, що процентні ставки за депозитами не перекрыли навіть річного рівня інфляції.

Найбільших втрат зазнали ті клієнти, які зробили ставку на американську валюту. Хоча курс долару був відносно стабільним по відношенню до гривні, але ціни стрімко зростали, і 9-10 % річних, які були запропоновані вітчизняними банками за депозитами в американській валюті, не змогли уберегти гроші від знецінення.

Тільки ті клієнти, які зробили ставку на євро, отримали прибуток. Незважаючи на те, що ставки були не досить високими — приблизно 9 % річних, курсова різниця принесла прихильникам євровалюти прибуток. Адже за 2007 р. курс євро по відношенню до гривні зміцнів на 10,2 %. Тож перед тим, як відкривати депозитний рахунок у банку, необхідно проаналізувати перспективи тієї чи іншої валюти.

Четвертим визначальним фактором можна виділити розмір бюджетного дефіциту. Цей фактор є визначальним з боку врахування динаміки попиту на кредитні ресурси з боку держави, що безпосередньо впливає на зміну ринкових ставок проценту.

Таким чином, урахування всіх необхідних факторів впливу в процесі формування процентної політики комерційного банку

має бути своєрідним механізмом досягнення адекватності ставки процента за позичками реальним умовам функціонування банківської установи, а також певній ситуації, яка складається в конкретний період часу. Чим більше число таких факторів буде враховано при розробці цінової стратегії банківської установи, тим більшими є можливості для ефективної реалізації кредитного процесу.

Окреме місце при формуванні змісту процентної політики комерційних банків має приділятися розробці ефективного механізму мінімізації процентного ризику за позичковими операціями. В Україні комерційними банками приділяється недостатня увага проблемі мінімізації процентного ризику порівняно з банківськими установами розвинутих країн. Слід зазначити, що з подальшим розширенням інфраструктури фінансового ринку, тобто з непинним зростанням конкурентної боротьби між різними інститутами кредитної системи, зміна саме процентних ставок може суттєво вплинути на кредитну діяльність комерційних банків з точки зору її ефективності.

Отже, можна визначити основні напрямки мінімізації процентного ризику, які можна систематизувати у вигляді кількох груп методів. Першою є управління ліквідністю банку, де основний наголос повинен бути зроблений на дотримання однакової пропорції при перегляді розмірів процентних ставок за активними і пасивними операціями.

Другою групою методів є використання деривативів, тобто похідних цінних паперів як засобу страхування процентного ризику. Йдеться про використання процентних свопів, опціонів чи укладання форвардних контрактів, які повинні зменшити імовірність втрат банку від коливання ринкових ставок проценту.

Сукупність розглянутих вище елементів процентної політики комерційного банку, що охоплюють її вихідні засади, фактори впливу на величину процентної ставки та порядок розрахунку проценту за кредитом, механізм управління процентним ризиком є тими складовими єдиної цілісної цінової стратегії комерційного банку на ринку послуг, яку необхідно чітко формулювати у вигляді певного документу та проводити з метою оптимального поєднання інтересів банку і позичальника.

Таким чином, процентна політика комерційного банку повинна передбачати різні шляхи та можливості мінімізації процен-

тного ризику, які сьогодні або в майбутньому можуть бути використані банківськими установами як один із напрямків удосконалення організації позичкових операцій.

Література

1. Гальчинський А. С. Теорія грошей. — К.: Основи, 1998. — 413 с.
2. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків: Пер. з англ. — К.: Основи, 1998. — 963 с.
3. Габбард Р. Г. Гроші, фінансова система та економіка: Пер. з англ. — К.: КНЕУ, 2004. — 889 с.
4. Банковское дело / Под ред. Г. П. Белоглазовой, Л. П. Кроливецкой. — М.: Финансы и статистика, 2005. — 592 с.
5. Аналіз банківської діяльності / За ред. А. М. Герасимовича. — К.: КНЕУ, 2006. — 600 с.

Резюме

В статье исследованы проблемы формирования концепции процентной политики банков, также определены базовые направления путей минимизации величины процентного риска, проанализированы возможности оптимизации процентной политики банков Украины.

Рецензент канд. економ. наук, профессор Л. В. Кузнецова

УДК 332.72(477)

Т. В. Шуліченко

СУЧАСНИЙ СТАН РИНКУ НЕРУХОМОСТІ В УКРАЇНІ

За роки незалежності з'явилися і одержали розвиток нові для українського суспільства сфери ринкових відносин, прикладом яких може служити ринок нерухомості. Даний ринок активно розвивається і все більш активізує свій вплив на інвестиційний клімат, показники прибутковості підприємств, зовнішньоекономічну діяльність і багато інших процесів. Капітали, що обертаються у сфері нерухомості, значні, про що свідчить, в першу чергу, зростання фірм, обслуговуючих ринок нерухомості, а також позитивна динаміка попиту і пропозиції на ньому.

Ринок нерухомості сьогодні займає не менш значуще місце, ніж ринок праці або капіталів, оскільки формує ринкову інфраструктуру, забезпечує всіх учасників ринкових відносин необхі-

дними умовами для розвитку бізнесу. Без використання нерухомості не може існувати жоден ринковий сегмент. Однак невизначеність, незнання ринкової кон'юнктури на даному ринку може призвести і призводить до відсутності оперативної інформації, неточних економічних прогнозів розвитку економічної системи. З огляду на це в Україні постає нагальна потреба детального вивчення стану сучасного ринку нерухомості та визначення можливих напрямів його вдосконалення.

Проблеми, пов'язані з розвитком ринку нерухомості, через свою актуальність є предметом наукового дослідження у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів. Серед робіт, присвячених різним аспектам розвитку ринку нерухомості, можна назвати публікації таких економістів та політиків, як А. Павловський, Г. Москаль, М. Коваленко, Л. Радванська, А. Асаул, І. Брижань, В. Павлов, І. Пилипенко, Н. Павліха, Р. Ман, С. Максимов, Стерник Г. М., А. Бегетов тощо. У них висвітлюються теоретичні засади ринку нерухомості, підходи до визначення сутності понять “нерухомість” та “ринок нерухомості”, окремі аспекти розвитку ринку нерухомості в Україні та зарубіжних країнах. Водночас, не всі аспекти розвитку ринку нерухомості України висвітлюються у літературі.

Метою статті є аналіз поточного стану, визначення існуючих проблем у цій сфері та можливих напрямів вдосконалення ринку нерухомості України.

Ринок нерухомості — один із основних видів ринку, який у взаємодії з ринком товарів і послуг та ринку капіталів визначає особливості господарського механізму сучасної регульованої економіки. Не зважаючи на значні темпи формування і розвитку українського ринку нерухомості, цей процес ускладнюється такими чинниками, як:

- відсутністю вільного купівлі-продажу землі;
- штучним розмежуванням прав власності на об'єкти нерухомості (будівлі, споруди) і ділянки під ними;
- недосконалістю правової бази, що регламентує відносини, які розвиваються і удосконалюються в даній сфері (як на рівні держави, так і на рівні регіонів);
- відсутністю наукових методик і методології управління в сфері нерухомості (тобто відсутні професійні підходи до уп-

равління нерухомістю через новизну і відсутність єдиного термінологічного апарату; аналізу специфіки економічних законів, що визначають стан ринку; критеріїв оцінки процесів розвитку ринку; системи ризиків у сфері нерухомості і можливості управління ними; адаптованого світового досвіду; практичного досвіду роботи висококваліфікованих фахівців тощо);

- недостатньою інформованістю учасників ринку, обумовленої приховуванням фактичних цін продажів, небажанням показувати реальні доходи, а також нерозвиненою інформаційною структурою (відсутня єдина інформаційна база, а також спеціальні програмні продукти для роботи в даній сфері);
- слабким державним регулюванням відносин на ринку нерухомості і нерозвиненістю ринкової інфраструктури;
- відсутністю єдиних стандартів на послуги у сфері управління нерухомістю;
- відсутністю підготовки фахівців з роботи на ринку нерухомості (управителів нерухомим майном; оцінювачів і т. п.) [1, с. 15].

Особливістю українського ринку нерухомості є існування неадекватного рівня цін на нерухомість по відношенню до рівня економічного розвитку та доходів населення.

Як правило, рівень вартості нерухомості — пропорційний показнику економічного розвитку країни, тобто чим вищий економічний потенціал країни, тим вищі і ціни на нерухомість мають бути. Розглянемо, що ж відбувається на практиці.

Асоціація спеціалістів по нерухомості України за даними “Global Property Guide” склала рейтинг 35 країн світу за вартістю житлової нерухомості [2, с. 1; 3, с. 2]. До числа аналізованих потрапили як економічно розвинуті країни, так і країни, що розвиваються (табл. 1).

Як видно з наведеного рейтингу, Україна посідає одинадцяте місце, тобто це означає, що і за рівнем економічного розвитку наша країна повинна займати приблизно теж саме місце. Для з’ясування даного факту складемо рейтинг цих же країн за показником економічного розвитку країни, а саме за ВВП на душу населення, розрахованого по паритету купівельної спроможності Міжнародним валютним фондом станом на 2008 рік [4, с. 5] (табл. 2).

Проаналізувавши дані табл. 2, бачимо, що Україна за рівнем економічного розвитку посіла лише 34 місце серед запропонова-

Таблиця 1

Рейтинг країн світу за вартістю житлової нерухомості, 2008 р. [2, 3]

Місце у рейтингу	Країна — місто	Ціна за 1 кв. м., дол. США	Ціна квартири 120 кв. м., дол. США
1	Великобританія — Лондон	14 522	1 742 565
2	Франція — Париж	6 667	800 000
3	Нідерланди — Амстердам	6 667	800 000
4	Росія — Москва	6 266	751 920
5	Італія — Рим	6 083	730 000
6	Швейцарія — Цюрих	5 934	712 020
7	Ірландія — Дублін	5 117	614 000
8	Норвегія — Осло	5 000	600 000
9	Іспанія — Мадрид	4 000	480 000
10	Люксембург	3 934	472 020
11	Україна — Київ	3 860	463 200
12	Литва — Вільнюс	3 792	455 000
13	Данія — Копенгаген	3 734	454 020
14	Фінляндія — Хельсінкі	3 333	400 000
15	Німеччина — Мюнхен	3 333	400 000
16	Швеція — Стокгольм	3 167	380 000
17	Латвія — Рига	3 020	362 400
18	Австрія — Вена	3 000	360 000
19	Португалія — Лісабон	2 517	302 000
20	Словенія — Люблена	2 467	296 000
21	Туреччина — Стамбул	2 467	296 000
22	Естонія — Таллін	2 383	286 020
23	Чехія — Прага	2 367	283 980
24	Румунія — Бухарест	2 350	282 000
25	Хорватія — Загреб	2 215	265 860
26	Кіпр — Лімасол	2 167	260 000
27	Бельгія — Брюссель	2 150	258 000
28	Мальта — Валета	1 967	236 000
29	Греція — Афіни	1 833	220 000
30	Угорщина — Будапешт	1 792	215 000
31	Словаччина Братислава	1 292	155 000
32	Польща — Варшава	1 175	141 000
33	Македонія — Скоп'є	1 125	135 000
34	Болгарія — Софія	1 042	125 000
35	Молдова — Кишинів	917	110 000

них країн, тобто в нашій країні існує певна неадекватність рівня цін на житло по відношенню до рівня економічного розвитку.

До того ж, якщо порівняти рівень цін на житло з середньої заробітною платою українців, то тут також спостерігається певна диспропорція.

Таблиця 2

Рейтинг країн світу за показником ВВП на душу населення,
2008 р. [6]

Місце у рейтингу	Назва країни	ВВП на душу населення, дол. США*
1	Люксембург	81 730
2	Норвегія	55 199
3	Швейцарія	42 841
4	Ірландія	42 780
5	Нідерланди	40 434
6	Австрія	39 647
7	Данія	38 208
8	Швеція	37 526
9	Фінляндія	36 844
10	Великобританія	36 574
11	Бельгія	36 322
12	Німеччина	35 552
13	Франція	34 262
14	Іспанія	30 757
15	Італія	30 705
16	Греція	30 661
17	Словенія	28 894
18	Кіпр	28 381
19	Чехія	25 755
20	Мальта	23 908
21	Португалія	22 264
22	Словацьчина	22 242
23	Естонія	20 754
24	Угорщина	19 830
25	Литва	18 855
26	Латвія	17 801
27	Польща	17 560
28	Хорватія	16 474
29	Росія	16 161
30	Туреччина	13 447
31	Румунія	12 698
32	Болгарія	12 372
33	Македонія	9 128
34	Україна	7 634
35	Молдова	3 154

Так, за даними Міністерства фінансів України середньомісячна заробітна плата штатних працівників у 2007 році склала 1351 грн. [5, с. 1], а середня вартість 1 кв. м житла по Україні у цей же період за підрахунками Комітету по аналізу ринку нерухомості Асоціації спеціалістів по нерухомості України скла-

ла 1634\$ [6, с. 3], тобто, якщо враховувати, що середній курс гривні до дол. США у 2007 році був на рівні 5,05 грн. [5, с. 2], то середньостатистичний працівник за 2007 рік міг придбати лише 1,96 кв. м. житла за умові відсутності інших витрат.

За думкою експертів Асоціації спеціалістів по нерухомості України збільшення цін на нерухомість починаючи з 2001 року і до 2007 року відбулось майже в 10 разів, якщо у 2001 році ціни за кв. м. житла по Україні складали \$250-280, то у 2007 році цей показник становив \$2860 [7, с. 5].

Серед основних факторів, що вплинули на рівень цін на нерухомість в 2001-2007 рр., фахівці виділяють наступні:

- розвиток малого та середнього бізнесу, що сприяє формуванню платоспроможного населення середнього класу, адже елітний сегмент нашого суспільства незначний і суттєво не впливає на ціни у більшості сегментів ринку, як і незахищені верстви суспільства;
- розвиток іпотечного кредитування, адже більше половини угод на ринку нерухомості відбувалось з залучення кредитних грошей;
- нерозвиненість альтернативних засобів розміщення капіталу (нерозвинений фондовий ринок, малі відсотки за банківськими депозитами, непрозора система отримання дивідендів тощо);
- великий спекулятивний попит;
- невисоке податкове навантаження (відсутність податку на нерухомість, що запроваджений в багатьох інших країнах);
- психологічний фактор: для багатьох українців нерухомість — стабільне джерело доходу
- соціальний фактор: зростаючий попит населення на більш комфортне житло натикається на проблему низьких об'ємів будівництва. Так, забезпеченість житлом в Україні становить 20 кв. м./чол., в Європі 30-35 кв. м./чол. При існуючому темпі будівництва (0,2-0,3 кв. м/чол. за 2007 рік) ми досягнемо європейських показників через 60 років.
- інші фактори [8, с. 3].

Щодо ринку нерухомості України у 2008 році, то на його кон'юнктуру у цей період вплинула фінансова криза, що розгорнулася в Україні наприкінці 2008 року. Внаслідок зниження купівельної спроможності населення, росту цін і обмеження іпотечного кредитування (Постанова НБУ № 458) було втрачено

платоспроможного покупця на ринку нерухомості. Нестача оборотних засобів змусила будівників зменшити об'єми робіт, призупинити та “законсервувати” будівництво навіть з високим ступенем будівельної готовності. На ринку нерухомості склалась революційна ситуація: продавці не можуть продавати, а покупці не можуть купити кв. м.

Таким чином, в Україні відбувається активне формування і розвиток ринку нерухомості, який відбиває всі проблеми економіки і характеризується нерівномірним розвитком окремих сегментів, незавершеною законодавчою базою й невисокою платоспроможністю громадян та інвестиційним потенціалом юридичних осіб.

Ситуація, що склалась сьогодні на ринку нерухомості потребує докорінних змін, що зможуть поліпшити стан ринку нерухомості. Розглянуті негативні явища в розвитку ринку нерухомості можна було б уникнути завдяки:

- створенню та упровадженню спеціальної технології діагностування ринку нерухомого майна в рамках державного та регіонального управління (діагностування економічного рівня розвитку ринку нерухомості, діагностика динамічних якостей ринку нерухомості, діагностування функціональної та територіальної структури ринку тощо);
- спрощенню системи отримання дозвільної документації;
- прийнятті закону про податок на нерухомість, норм, що закріплюють ринкову вартість житла для обчислення податку при угодах з нерухомістю;
- збільшення об'ємів будівництва тощо.

Таким чином, ринок нерухомості є одним із основних видів ринку, який у взаємодії з ринком товарів і послуг та ринку капіталів визначає особливості господарського механізму сучасної регульованої економіки. Тому позитивні зміни у розвитку ринку нерухомості приведуть до оздоровлення економіки в цілому, вирівнюванні цінових диспропорцій, що склали на ринку нерухомості сьогодні.

Література

1. Ман Р. В. Особливості діагностування стану і перспектив розвитку ринку нерухомості // Економіка держави. — 2007. — № 9. — С. 15-16

2. Most expensive cities // <http://www.globalpropertyguide.com>.
3. Стоимость и аренда жилья в столицах Европы: рейтинг и комментарии // <http://www.asnu.net>.
4. World Economic Outlook Database, 2008 // <http://imf.org>.
5. Основні показники економічного і соціального розвитку України, січень-грудень 2007 р. // <http://www.minfin.gov.ua>.
6. Аналітика ринку нерухомості 2006-2008 гг. // <http://www.asnu.net>.
7. Недвижимость Украины в 2007 г.: тенденции и прогнозы // <http://www.asnu.net>.
8. Основные факторы, влияющие на стоимость недвижимости // <http://www.asnu.net>.

Резюме

В статье проанализировано современное состояние рынка недвижимости в Украине.

Рецензент канд. эконом. наук, доцент О. Ю. Дубовник

УДК 338.49:334.012.33

К. І. Ткач

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Вибір пріоритетів промислової політики нерозривно пов'язаний із проблемою оцінки та реалізації галузевого потенціалу національної економіки. Тут найважливішими факторами, які впливають на вибір пріоритетів, треба визнати:

- сформовану галузеву структуру економіки;
- тенденції розвитку кон'юнктури за основними товарними групами, які виробляються промисловими підприємствами;
- ступінь і характер інтеграції галузей промисловості, їх залучення в міжнародний поділ праці.

В умовах глобалізації економіки зростає значення технічної оснащеності галузей. Така обставина виявляється на пряму пов'язаною з їхньою конкурентоспроможністю.

При цьому особливо варто виділити галузі, технічне оновлення яких пов'язане із задоволенням життєво важливих потреб

суспільства. До таких галузей треба віднести сільське господарство та сільськогосподарське машинобудування.

Проблеми перспективи державної підтримки сільськогосподарського машинобудування знайшли своє відображення в роботах: Битнера О., Дацюка Л., Дяченко Л., Осипова В., Радової О., Шитикової Н., Харичкова С. та інших. У більшості випадків, звертаючись до проблем вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, вітчизняні економісти акцентують увагу на залежності продуктивності праці в сільському господарстві від рівня його технічної оснащеності. Робиться висновок про необхідність корінного оновлення технічної бази галузі. Стосовно цього нерідко звучать думки про необхідність зняття обмежень на ввезення сільськогосподарської техніки, що, на думку прихильників такого підходу, здатне включити ринкові механізми оздоровлення всього аграрно-промислового комплексу.

Водночас, як правило, ігнорується той факт, що вітчизняне сільськогосподарське машинобудування є сферою докладання праці для десятків тисяч працівників промисловості. У цілої низці випадків підприємства сільськогосподарського машинобудування виконують роль містоутворюючих виробництв, сама ліквідація яких є потенційно небезпечною подією.

У такому зв'язку промислова політика в області сільськогосподарського машинобудування виявляється пов'язаною як із сугубо економічними цілями, так і завданнями соціальної політики й, навіть, проблемами національної економічної безпеки.

Сформована структура вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, перспективи її розвитку, а також лідери галузі, які виділилися в останні роки, становлять безпосередній інтерес із погляду підвищення ефективності застосовуваних тут інструментів промислової політики. Дослідження цього, по суті — структурного, потенціалу і є метою даної статті.

Масштаби аграрного сектору України, його потенційна роль у формуванні внутрішнього ринку і нарощуванні експорту сільськогосподарської продукції висувають особливі вимоги до вітчизняного сільськогосподарського машинобудування. Ці вимоги визначаються, по суті, відтворювальним значенням виробництва сільськогосподарської техніки для розвитку всіх галузей АПК країни.

Сьогодні представляється неможливим добитися істотного зниження вартості виробленої в сільському господарстві продукції

або зростання продуктивності праці в галузі без адекватного технічного переоснащення тут сфери виробництва. Причому, виходячи з масштабів вітчизняного аграрного сектору, таке переоснащення є можливим лише за умови радикального вдосконалення вітчизняних підприємств сільськогосподарського машинобудування.

Незважаючи на приватизацію, яка повною мірою торкнулася підприємств машинобудівного комплексу України, реалізацію спеціальних програм їх захисту під час переходу до ринку, українські машинобудівники, як і раніше, виявляються не готовими задовольнити потреби навіть внутрішнього ринку по трьох основних напрямках:

- 1) створення якісної й, водночас, недорогої сільськогосподарської техніки, яка витримує заявлений технологічний режим її роботи;
- 2) виробництво технічних засобів, що відповідають різноманітності організаційних форм сільськогосподарського виробництва, характерові землеволодіння і технологічній кооперації;
- 3) налагодження сервісного обслуговування виробленої техніки і його організація в регіонах України.

Варто також зазначити, що упродовж 1990-х рр. сільськогосподарське машинобудування в Україні переживало глибоку структурну кризу, наслідки якої не було переборено з переходом країни у фазу економічного зростання на початку-середині 2000-х рр. Більше того, світова фінансово-економічна криза, яка розпочалася в Україні наприкінці літа — початку осені 2008 р., значно погіршила становище підприємств-виробників сільськогосподарської техніки.

Сьогодні треба констатувати наявність у сільськогосподарському машинобудуванні кризової ситуації, яка викликана не до кінця перебореними наслідками структурної кризи 90-х рр. і негативними тенденціями, що набрали силу, які викликані суцільно кон'юнктурними обставинами останнього часу. У цьому сенсі заслуговують на увагу такі обставини:

- 1) руйнування у 90-х рр. історично сформованої кооперації підприємств сільськогосподарського машинобудування суттєво скоротило збут української продукції на ринках країн СНД;
- 2) надвиробництво сільськогосподарської техніки, розрахованої на ведення господарства великими аграрними підприємства-

ми, сполучалося із загостренням дефіциту із цілої низки інших напрямків машинобудування;

- 3) імпорт сільськогосподарської техніки, незважаючи на її відносно дорожнечу, загострив конкуренцію на внутрішньому ринку і викликав переорієнтацію попиту частини споживачів на зарубіжні вироби;
- 4) поширення ринкових відносин в аграрному секторі й формування так званих “ножиців цін” супроводжувалося скороченням купівельної здатності сільськогосподарських виробників. Їхні видатки на оновлення машинного парку неухильно скорочувалися, а кредитування сільського господарства систематично відставало від його потреб у позикових коштах.

Про глибину спаду в галузі, зокрема, говорять такі показники: у 2005 р. порівняно з 1990 р. скорочення виробництва склало по тракторах 18,3; плугам — 17,1; а сівалкам — 18,3 рази. Падіння виробництва бурякозбиральних машин досягло 80 разів, а зернозбиральних комбайнів було виготовлено всього 140 штук. У результаті темпи оновлення техніки в галузях АПК багаторазово знизилися, поставивши під загрозу відтворювальний потенціал вітчизняного сільського господарства. Так, у 2005 р. було оновлено всього 1,3 % усього тракторного парку галузі й приблизно 3 % комбайнів. Порівняно із зарубіжними компаніями номенклатура складної сільськогосподарської техніки в Україні оновлюється у 2-5 разів повільніше, а якісне відставання вітчизняних зразків машин і встаткування від європейських оцінюється вже у 2-3 покоління.

Навіть розпочаті на рубежі 1990-2000-х рр. позитивні зміни не змогли переломити повністю негативну динаміку. По багатьох напрямках вона продовжувала наростати, місцями набуваючи вигляду руйнівних тенденцій. До часу завершення роботи над проектом Державної програми розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу на період до 2010 р. статистика фіксувала катастрофічний стан основних фондів галузі. Навіть порівняно з 2000 р. їхня вартість у 2006 р. скоротилася 4,5 рази. При цьому середньооблікова чисельність персоналу підприємств галузі, в еквіваленті повної зайнятості, скоротилася за цей же період в 1,7 рази. Невідповідність же виробництва техніки для потреб сільського господарства потребам у ній досягла 8-кратного значення [1].

Про масштаби й глибинні зміни, що відбулися в галузі за цей період, можна судити не тільки за статистичним даними функціонування сільськогосподарського машинобудування, але й на підставі динаміки показників підприємств, що є галузевими лідерами. Підставою для такого підходу є, розповсюджений у рамках промислової політики, структурно-інноваційний метод, який допускає виділення галузевого лідера як вихідну передумову як аналізу, так і ухвалення рішень.

У цьому значенні заслуговують на увагу показники виробничої та збутової діяльності харківського тракторного заводу — безумовного лідера виробництва тракторів на території колишнього СРСР і України. На піку своєї виробничої активності, який припадав на середину 1980-х рр., підприємство виробляло до 70 тис. тракторів. Зразки нової техніки, які розроблялися в конструкторських бюро заводу, використовувалися на інших провідних підприємствах радянського сільськогосподарського машинобудування — Кіровському, Владимирському і Волгоградському тракторних заводах.

Невдала адаптація підприємства в 1990-і рр. до умов ринку призвела до істотного скорочення виробництва сільськогосподарської техніки. У 2006 р. було реалізовано всього 1958 тракторів усіх типів. Падіння виробництва призвело і до суттєвого погіршення фінансового стану підприємства. У тому ж 2006 р. при обігу в 440 млн. грн. збитки склали 31 млн. грн. При цьому на заводі склалися умови для подальшого погіршення показників виробничої й комерційної діяльності:

- 1) зношення основних фондів підприємства досягає 90 % [2, с. 24];
- 2) збільшується розрив між виробничими потужностями заводу (потенційно ХТЗ може виробляти сьогодні 15 тис. тракторів у рік) і реальним обсягом виробництва (на 2007 р. планувався обсяг виробництва у 2900 тракторів);
- 3) показники комерційної діяльності підприємства демонструють високий рівень залежності від державного регулювання імпорту сільськогосподарської техніки.

Досвід підтримки державою ХТЗ становить значний інтерес у контексті впливу на ефективність такої політики змін, які відбулися в структурі власності підприємства. Справа в тому, що всі акції ВАТ “Харківський тракторний завод” належать при-

ватним інвесторам, серед яких найбільшою є частка російської групи ГАЗ. Останній пакет акцій ВАТ ХТЗ, який належав державі, було реалізовано Фондом державного майна України у 2007 р. Результатом таких перетворень власності стало те, що:

1. Можливості держави виявилися обмеженими як у справі підтримки тракторного заводу, так і всієї галузі тракторобудування, лідером якої є ХТЗ. Насамперед, така обмеженість заявила про себе через втрату важелів впливу держави на фонди розвитку виробництва.
2. Практично паралізованою виявилася здатність держави впливати на стратегію розвитку підприємства, формування планів “освоєння” внутрішнього ринку країни. У цьому зв’язку звертає на себе увагу повна заміна управлінського персоналу на ХТЗ (на російських менеджерів) і планування виробництва на його виробничій базі дорожньо-будівної й комунальної техніки (в обсязі 17 % від загального валового показника фізичного виробництва) [2, с. 26].

Отже, нові власники підприємства виявляються нічим не обмеженими в можливостях здійснення курсу на мінімізацію позицій ХТЗ на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Зважаючи на безперервний характер змін у складі власників приватизованих підприємств (у тому числі й стратегічно важливих для національної економіки) в Україні, виникає настійна потреба в постійному обліку прав власності на активи виробничого призначення. Відсутність достовірної інформації в цій області об’єктивно ослаблює режим державного регулювання галузі й ставить перед державою завдання з формування спеціального аналітичного агентства, яке здатне відслідковувати зміни у формах і відносинах власності.

Таке агентство має функціонувати у складі Міністерства економіки України і займатися інформаційно-аналітичним супроводом не тільки заходів, пов’язаних зі створенням спільних виробництв, але й продажів державного майна під час реалізації державної політики приватизації.

Одночасно звертає на себе увагу активізація національних виробників сільськогосподарської техніки на території країн СНД. Таке зростання активності позитивно позначається на збільшенні частки галузі в експортному потенціалі країни. Тільки у першому

півріччі 2008 р. підприємствами сільськогосподарського машинобудування було експортовано продукції на 670,8 млн. грн., що склало 1/3 від загальної вартості реалізованої у цей період товарної продукції галузі [3, с. 2]. За цей же період українськими підприємствами було відкрито свої представництва на території Росії, Казахстану, Білорусії, Молдови та Узбекистану. Як найближчі плани розглядається відкриття таких представництв у Болгарії, Румунії і Південно-Африканській Республіці.

Зростання зовнішньоекономічної діяльності підприємств сільськогосподарського машинобудування щільно пов'язане із залученням у галузь іноземного капіталу, створенням спільних підприємств і освоєнням нових методів роботи в умовах ринку. Значення цього фактору (залучення зарубіжних партнерів до спільної діяльності) лише підкреслює досвід тих підприємств, які в умовах обмежених власних можливостей демонстрували значне погіршення виробничих показників у 1990-х і на початку 2000-х років.

Так, наприклад, один із лідерів галузі Кіровоградське ВАТ “Червона зірка”, яке традиційно спеціалізувалося на виробництві посівної й землеобробної техніки, переживши кризу, пов'язану з адаптацією до ринкових умов у 1990-і рр., вийшло на новий рівень виробництва. Ці досягнення стали можливими через орієнтацію виробництва на сучасні зразки техніки.

Результатом такого оновлення стало значне зростання фінансових показників підприємства, радикальне поліпшення його виробничої діяльності. Так, за підсумками 2007 р. “Червоною зіркою” було реалізовано продукції на 237 млн. грн., що на 53 % перевищило аналогічний показник 2006 р. При цьому 65 % продукції підприємства експортується.

Показово, що серед країн-покупців продукції українських машинобудівників представлено держави із власними значними потужностями з виробництва сільськогосподарської техніки (Росія, Білорусія, Казахстан, Молдова, Болгарія). Тут діє приблизно 50 дилерів і 54 сертифікованих сервісних центрів, які підтримують розширення експортних поставок продукції підприємства [4, с. 7].

Отже, приклад “Червоної зірки” свідчить про те, що вихід з депресивно-кризового стану, характерного для абсолютної більшості українських виробників у 1990-і рр., виявляється обумовленим двома найважливішими обставинами:

- 1) установленням і розвитком відносин із зарубіжними партнерами, які спеціалізуються на виготовленні аналогічної продукції. У цьому випадку йдеться про співробітництво як низку перехідних станів:
 - по-перше, від подетальної кооперації, яка є пов'язаною зі зміною власної технології виробництва і її адаптацією до вимог і стандартів зарубіжних партнерів;
 - по-друге, від технологічного співробітництва юридично і комерційно незалежних підприємств до створення спільного підприємства, яке поєднує виробничу і комерційну діяльність у рамках єдиної юридичної особи;
- 2) розвитком зовнішньоекономічних зв'язків тою мірою, якою такі зв'язки дозволяють подолати обмеження, які викликані низьким рівнем попиту на внутрішньому ринку України. У цьому випадку зовнішньоекономічна діяльність виступає не тільки засобом стабілізації фінансового стану виробника, але й інструментом підтримки оптимального завантаження виробничих потужностей.

Одночасно у галузі набувають усе більшого застосування спроби використання холдингової форми організації для зростання ефективності виробництва, що вже стало традиційним для українського машинобудування. У галузі відбувається активізація процесів зі злиття підприємств у потужні науково-виробничі комплекси, які ставлять перед собою завдання, пов'язані із виробництвом вітчизняної сільськогосподарської техніки, яка є порівнянною за якістю із кращими зарубіжними аналогами та доступною за ціною національному аграрному товаровиробникові. У зв'язку із цим варто зазначити, що така цільова орієнтація цілком збігається із завданнями Міністерства промислової політики України, яке традиційно включає сферу сільськогосподарського машинобудування до пріоритетних напрямків діяльності відомства [5].

Одним із перших холдингів у сільськогосподарському машинобудуванні стало Науково-виробниче підприємство "Білоцерков-МАЗ". Створене у 2002 р. як об'єднання декількох підприємств виробничої й сервісної спеціалізації, воно згодом розширилося за рахунок включення до свого складу Херсонського машинобудівного заводу і ВАТ "Львівсільмаш". Завдяки цьому холдингу вдалося не тільки значно розширити перелік продукції, яка випус-

кається, але й взятися до вирішення принципово нового завдання для українського сільськогосподарського машинобудування — створення систем машин, об'єднаних однаковими принциповими рішеннями в області технології та взаємозамінними вузлами і деталями.

У контексті розв'язання такого завдання об'єднання в єдиній організаційній структурі потужностей з виробництва техніки для обробки ґрунтів, зерно-, кормо- і картоплезбиральних машин, обприскувачів, косарок, машин для внесення добрив у ґрунт і деяких інших видів устаткування, представляється економічно вигідним і технологічно перспективним.

При цьому особлива увага звертається на створення системи машин і встаткування нового покоління, адекватних завданням розширеного відтворення технологічної бази даних напрямків машинобудування. Значення ефективних розробок у цих галузях, “технологічного” і виробничого “прориву” на їхній основі, представляється особливо важливим через сучасний стан енергетичного й аграрного ринків, які демонструють стале зростання попиту на сільськогосподарську сировину та енергоносії. Через це різко зростає значення виробництва встаткування, яке дозволяє підвищувати ефективність виробництва не тільки в силу своєї більшої “фізичної” продуктивності, але й здатності до кооперації з іншими елементами технічного оснащення виробничого процесу [6, с. 3-60; 7, с. 42-47].

Реалізація цілей промислової політики щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської техніки в Україні покладена сьогодні на Державний департамент тракторного й сільськогосподарського машинобудування Міністерства промислової політики. Однак, у силу змін, які відбулися на внутрішньому ринку країни і пов'язані зі зрослим впливом зовнішньоекономічного фактору на стан вітчизняного сільськогосподарського машинобудування, принципово важливою варто вважати державну підтримку:

- по-перше, реструктуризації підприємств галузі, оптимізації їх функціональної й організаційної структури;
- по-друге, адаптації підприємств галузі до умов конкуренції з боку іноземних виробників, у тому числі, і на внутрішньому ринку України.

Ефективна реалізація таких заходів може бути досягнута лише в умовах створення міжвідомчого (міжгалузевого) координаційного центру, здатного узгоджувати дії зі структурної перебудови промислових підприємств із діяльністю держави по стимулюванню інновацій і підтримці експорту.

Сама по собі така координація представляється важливим і самостійним полем для подальших досліджень.

Література

1. Державна програма розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу на період до 2010 року. Проект від 8 листопада 2006 р. // Міністерство промислової політики. — http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=43559&cat_id=42650.
2. Шитикова Н. ХТЗ умножили на ГАЗ // *Експерт Україна*. — 2007. — № 49. — С. 24-26.
3. Дацюк Л. Чотирнадцять завдань вітчизняної промисловості // *Урядовий кур'єр*. — 2008, 12 серпня. — С. 2.
4. Біттнер О. Без техніки село не підняти // *Урядовий кур'єр*. — 2008, 12 червня. — С. 7.
5. Мінпромполітики України ініціює розвиток у державі власного конкурентноздатного сільгоспмашинобудування // Міністерство промислової політики України. — http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65317&cat_id=42650.
6. Гембл П., ТПП А., Марселла Ен., Стоун М. Маркетингова революція: Радикально новий підхід до перетворення бізнесу, торгової марки та отримання практичних результатів. — Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. — 448 с.
7. Грант Д. 12 тем: маркетинг 21 века. — М.: ИД Коммерсантъ; СПб.: ИД Питер, 2007. — 255 с.

Резюме

В статті обґрунтовуються напрямлення підвищення ефективності інструментів промислової політики в області сільськогосподарського машинобудування.

Рецензент доктор економ. наук, професор А. И. Ковалев

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ІНТЕГРАЦІЇ НА СИСТЕМУ ОПОДАТКУВАННЯ

Економіка України в сучасний період функціонує в умовах високого незбалансованого завищеного фіскального тиску. В умовах подолання фінансової кризи система оподаткування, методи збору податків та контролю за їх сплатою посилюють негативні тенденції та є основою для корупції, розвитку тіньової економіки. Це стає причиною того, що в належному обсязі не поповнюється доходна частина бюджету, тому скорочуються витрати на соціальні проблеми суспільства, збільшується частина невдоволеного населення. Отже, виникає необхідність дослідження питань, пов'язаних із впливом податкової системи на основні економічні процеси, оскільки для подолання негативних тенденцій і з метою підвищення рівня ефективності оподаткування необхідне подальше удосконалення як системи оподаткування в цілому, так і окремих податків.

Варто зазначити, що податки завжди були невід'ємною складовою функціонування економічної системи. Абсолютно зрозуміло, що цей елемент економічного організму суспільства не може залишатися незмінним під впливом зовнішніх чинників та тенденцій, зокрема, звичайно, процесів глобалізації.

Проблема визначення впливу глобалізації на систему оподаткування та податкову політику банку, отримала висвітлення в економічній літературі. Належне місце в її розробці займають праці таких вчених як: Д. Брюса, Є. Васильєва, Р. Дєрнберга, А. Крисоватого, П. Мельника, А. Разіна, Е. Садко, В. Танзі, В. Фокса, С. Юрія та інших.

Метою статті є вивчення впливу інтеграційних процесів на систему оподаткування в умовах подолання негативного впливу фінансової кризи.

Дослідження впливу глобалізації на податкову систему розвинутих країн світу є численними та різнобічними. Фундамент теорії податкової конкуренції, що виникає в умовах глобалізації, закладено А. Разіним і Е. Садкою [1]. Серед об'єктивних причин необхідно назвати процес трансформації української економіки.

Протягом 1990-х років постала гостра і термінова необхідність створення національної системи оподаткування в умовах перманентного кризового стану економіки та суспільства. Цілком зрозуміло, що за таких обставин основна увага вітчизняних науковців, які займаються проблематикою оподаткування, була спрямована на вирішення цих невідкладних, іноді суто прикладних проблем. Період економічного зростання на початку XXI сторіччя дозволив дійти висновків щодо подальших необхідних дій. Фактично лише тоді податкова тематика зачепила також проблематику глобалізаційних процесів.

Серед основних суб'єктивних причин можна назвати певну сегрегацію вітчизняної економічної науки та відсутність фундаментальних розробок у сфері оподаткування в перші роки незалежності, коли здійснювався перехід від адміністративного управління економікою до ринку. Вітчизняним науковцям необхідно було терміново переосмислити все, що існувало у сучасній теорії оподаткування з метою привнесення останніх здобутків теорії та практики оподаткування на терени України.

Вплив глобалізації на податкову систему відбувається за різними напрямками і у різних сферах. Навіть на рівні теорії, податкової доктрини вона має свої вияви та наслідки, оскільки основна ознака глобалізації це прискорення обміну інформацією, інноваціями та науковими ідеями. Достатньо поглянути на причини нинішньої кризи, щоб зрозуміти: вплив зовнішніх чинників стає дедалі суттєвішим та всеохоплюючим. Про це зазначено в офіційному меморандумі МВФ, який побачив світ з приводу надання Україні кредитної лінії за програмою stand-by.

Українська економіка зростала дуже швидко з 2000 року, зростаючи на понад 7 % у середньому щороку до 2008 року. З 2005 року зростання було зумовлено внутрішнім попитом, який підвищувався завдяки кредитному буму, що став можливим через великі обсяги притоку іноземних капіталів. Вже до середини 2008 року економіка була перегріта. Поточний дефіцит платіжного балансу досяг 7 % ВВП у другому кварталі 2008 року. Українська економіка стала уразливою в інших сферах: значний короткостроковий зовнішній борг порівняно з валютними резервами, суттєвий рівень залежності банків від зовнішніх запозичень, структурні диспропорції банківських балансів та слабка фіскальна позиція.

Комбінація таких чинників, як зниження попиту на українську продукцію на зовнішніх ринках, зниження цін експорту, зростання цін імпорту та обмежений доступ до міжнародних фінансових ринків очікувано призведе до погіршення перспектив економічного зростання [2]. Відкрита до екзогенних шоків українська економіка та некоректні дії у сфері реалізації валютної, монетарної і фіскальної політики в Україні призвели до найбільшої економічної кризи в Україні за останнє десятиріччя. У сфері податків спостерігається стрімке зменшення надходжень від сплати основних податків: податку на прибуток підприємств, податку з доходів фізичних осіб, ПДВ.

1. Трансферне ціноутворення в межах однієї транснаціональної компанії. Чинник трансфертного ціноутворення на відміну від двох попередніх у науковій літературі досліджений достатньо повно в контексті проблематики податкового планування, оптимізації податкових платежів. Маніпулювання з трансферними цінами та угодами в низькоподаткових юрисдикціях сприяє зменшенню податкового навантаження та уможливорює ухилення від сплати податків [3, с. 304-331].

2. Електронна комерція та електронні трансакції поширюються у світі стрімкими темпами. Нові форми ведення бізнесу (B2B) неодмінно негативно позначаються на податковій базі податків з продажу: надходження від сплати цих податків втрачаються. Для України ця проблема є ще гострішою, ніж для розвинених економік світу, внаслідок існування значного тіньового сектору економіки. Єдиний однозначний висновок, якого можна дійти полягає у тому, що питома вага подібних товарів і послуг в обсягах споживання у майбутньому лише зростатиме, що відповідно сприятиме ерозії бази оподаткування податками з продажу.

3. Офшорні фінансові центри та “податкові небеса” (tax heavens). Цей чинник впливу на системи оподаткування різних країн є загальновідомим, а його особливе негативне значення є загально визнаним. За оцінками експертів, обсяг депозитів, з яких не сплачено податки в країнах з такими режимами оподаткування, становив тільки у 1998 році 5 трлн \$. Податкові адміністрації більшості провідних країн світу намагаються протидіяти цим та іншим способам ухилення від сплати податків, відмивання грошей. З цієї метою країни Великої Сімки ініціювали створення FATF.

4. Деривативи та хеджові фонди. Застосування похідних фінансових інструментів призводить до ще більшої асиметрії інформації, ніж у електронній комерції. Проблема ідентифікації бенефіціарія подібних угод, трансакцій, доходів, а також визначення його місця резиденції та місця походження доходу є дуже значною. Податкові органи внаслідок цих та інших причин не здатні визначити об'єкт оподаткування доти, доки сам платник податку не задекларує його.

5. Нездатність оподатковувати фінансовий капітал. У сучасних умовах мобільності фінансового капіталу, цифрових технологій, коли інформації та гроші переміщуються між країнами швидко, без суттєвих трансакційних витрат, платники податків можуть обирати для свого президентства низькоподаткові юрисдикції. Відбувається податкова конкуренція, не завжди чесна та справедлива (*unfair tax competition*), тому стимули податкових органів до оподаткування фінансових інвестицій, послуг висококваліфікованих робітників зникають внаслідок дії зовнішніх чинників.

6. Зростаюча іноземна активність резидентів. Значна кількість висококваліфікованих працівників здійснюють або можуть здійснювати на тимчасовій або постійній основі свою робочу діяльність поза межами своєї країни. У сучасному світі обмін потоками інформації між податковими органами різних країн є обмеженим, тому платники податків можуть ухилитися від сплати зобов'язань за доходами, отриманими від діяльності за кордоном. В Україні діють договори про уникнення подвійного оподаткування з 60-ма країнами (у т. ч із США, Австрією, ОАС, Японією, Францією, Грецією, Італією, Польщею, Чехією, Португалією, Іспанією та країнами колишнього СРСР), що надають право на зменшення суми податкового зобов'язання [4]. Але низький рівень податкової культури у самій Україні зумовлює існування значних обсягів прихованих доходів, отриманих з іноземних джерел.

Усі зазначені чинники призводять до ерозії податкової бази в межах однієї країни та відповідно до зниження обсягів податкових надходжень. Тому необхідно запроваджувати заходи щодо нейтралізації або мінімізації їх негативного впливу. Існують різні, іноді суперечливі оцінки втрат податкових надходжень, пов'язаних з дією "фіскальних термітів". Зокрема В. Танзі з посиланням на роботу В. Фокса та Д. Брюса наводить статистичні дані

втрат податку з продажу у зв'язку з існуванням електронної комерції за окремими штатами США. Він зазначає, що через дію цього чинника окремі штати втратили до 4 % своїх податкових надходжень [5, с. 5].

Подібні статистичні оцінки наявні для кожного із зазначених чинників для різних країн і у різні періоди. Але ще раз акцентуємо увагу на тому, що подібний стан справ зумовлений об'єктивними обставинами. Лише за останні кілька років, а саме з 2005 року, спостерігається тенденція перевищення кількості тих, хто приїхав працювати в Україну, над кількістю тих, хто виїхав за кордон. Звичайно, що 100 тис. осіб критичним показником для трудового потенціалу України назвати важко, оскільки це становить близько 0,5 % працездатного населення України. Проте слід очікувати, що показник трудових мігрантів за кордон є значно вищим у зв'язку з тимчасовим або взагалі неофіційним працевлаштуванням на роботу поза межами України. Відповідно значна кількість їх доходів не обліковується, та з них не сплачуються податки у зв'язку з вищезазначеними причинами.

Загальну кількість трудових мігрантів з України знов таки можна оцінити лише непрямими методами, одним з яких є показник грошових переказів в Україну з-за кордону (в англійській літературі — remittance).

За офіційними даними НБУ, за 2007 рік в Україну надійшло поточних трансфертів на загальну суму 4,6 млрд. дол., а переказано за кордон — 516 млн. дол. Збільшення надходжень відбувалося переважно за рахунок приватних переказів. Сальдо трансфертів за 2007 рік склалося додатнім у розмірі 4,1 млрд. дол. [6].

За результатами декларування іноземних доходів, отриманих громадянами України у 2007 році, іноземний дохід у загальній сумі задекларованого доходу за рік складає 3,4 %. Декларуються доходи, отримані у різноманітних видах діяльності, у різних країнах світу, зокрема отримані з-за кордону в іноземній валюті за банківською системою Western Union та інших, або одержані кошти з-за кордону на особисті рахунки [6]. Обсяги грошових переказів в цілому у світі у 1994 році становили близько 48 млрд. дол., а у 2003 році — вже 114 млрд. дол. [7, с. 3].

Обсяги грошових переказів між різними країнами світу зростають швидкими темпами. Цей процес зумовлений багатьма чинниками. Одним з основних є міжнародна міграція робочої

сили, зумовлена процесами глобалізації. У сучасному світі люди отримують можливість обирати робоче місце незалежно від країни їх постійного місця проживання. Особливо це стосується висококваліфікованих робітників, на яких попит дуже високий у будь-якій економіці. Відповідно система оподаткування втрачає свій потенціал через відсутність можливості безпосередньо оподатковувати доходи таких робітників або їх грошові перекази.

Деякі фахівці зазначають, що вже сьогодні в Україні спостерігається структурне безробіття, тобто існує дефіцит пропозиції за деякими видами економічної діяльності. Підсилює негативні наслідки трудової міграції в умовах глобалізації на економіку України також істотні масштаби неофіційного працевлаштування громадян нашої держави на роботу за кордоном. Значна кількість громадян України, яку достеменно встановити сьогодні не може навіть Держкомстат, працюють у Західній Європі, особливо у суміжних до України державах на заході, а також на північному сході, зокрема у Російській Федерації. Макроекономічні наслідки подібних зовнішніх грошових інтервенцій важко передбачити. У науковій літературі з цього приводу зазначено, що результуючий вплив може бути як позитивним, так й негативним та/або неоднозначним. Це залежить від економічної політики країни, обставин часу, поточної економічної та політичної кон'юнктури [7, с. 43].

З одного боку, грошові перекази здатні збільшувати сукупний попит в економіці, її інвестиційний потенціал, тобто позитивно впливати на динаміку економічного розвитку країни. У цитованому дослідженні Світового банку безпосередньо зазначено, що "...податкові структури та реалізація оптимальної фіскальної та монетарної політики можуть відрізнитися поміж країнами, оскільки податки на споживання замість податків на працю надають державі можливість фінансувати свою діяльність з меншим рівнем деструктивного впливу на економічну діяльність, коли обсяги грошових переказів стають суттєвими" [7, с. 44].

Слід зазначити, що вплив міграції робочої сили на систему оподаткування країни може мати й зворотний зв'язок. Оподаткування також впливає на рішення резидентів про місце працевлаштування, сплату чи ухилення від сплати податків, оптимізацію податкових платежів. Сучасні технології отримання доходів, податкова конкуренція між різними країнами створюють

добрі передумови для абсолютно законної оптимізації податкових платежів резидентами різних країн.

Усвідомлення важливості цих обставин змушує вносити відповідні корективи до податкової політики та до системи оподаткування України. У Стратегії реформування податкової системи України, затвердженій Кабінетом Міністрів України, безпосередньо зазначено, що “трансформація податкових систем ряду європейських країн відбувається у напрямку перенесення податкового навантаження з мобільних факторів виробництва, передусім праці, на природні ресурси” [8].

Отже, вплив глобалізаційних процесів на систему оподаткування надзвичайно складний та неоднозначний за наслідками. У багатьох випадках наслідки глобалізації є негативними, оскільки в таких умовах відбувається “ерозія” бази оподаткування, а здатність податкових органів країн чітко слідувати тенденціям розвитку економічних, податкових відносин на національному чи міжнародному рівнях обмежена.

Через дію цих чинників втрачається ефективність реалізації податкової політики країни. Здатність до міжнародної співпраці у сфері оподаткування є взагалі недостатньою. Практика свідчить, що між країнами відбувається податкова конкуренція іноді за допомогою не зовсім адекватних засобів — нечесної (шкідливої) конкуренції на межі податкового демпінгу. При цьому таке згубне для економіки та системи державних фінансів змагання характерне не лише для малих країн, що розвиваються, як вияв їх слабкості, а й для провідних, розвинених країн світу як вияв їх сили.

Слід зазначити, що в умовах глобалізації втрачається ефективність реалізації такої важливої функції податків, як перерозподільна. Принаймні на початковому етапі глобалізації. Загальновідомо, що податки мають впливати на перерозподіл доходів у суспільстві, зменшуючи рівень стратифікації за доходами та відповідно споживанням. Ця нерівність за доходами в умовах глобальної економіки може бути класифікована за трьома основними рівнями: внутрішньодержавна, міжнародна та глобальна [7, с. 8]. За всіма рівнями відбувається певна втрата регулятивного потенціалу, оскільки на рівні внутрішньодержавної стратифікації втрата ефективності зумовлена внутрішніми та зовнішніми міграційними процесами, а на рівні міжнародному чи глобаль-

ному наявність цього недоліку зумовлена відсутністю ефективної системи прогресивного оподаткування. Такі країни, звичайно, не копіюють податкові системи один до одного, проте їх функціонування підпорядковане єдиним цілям, принципам та критеріям створення [9, с. 54].

Зокрема в ЄС визначено такі цілі податкової політики (документ Комісії Європейських Співтовариств з назвою: “Податкова політика в ЄС — пріоритети на роки вперед”), що їх мають переслідувати всі країни члени Союзу [10]:

- сприяння податкової політики ЄС досягненню цілей, визначених на Раді ЄС у Лісабоні, тобто стати найбільш конкурентоспроможною, динамічною та інтелектуально орієнтованою економікою світу шляхом сталого економічного розвитку, створення кращих робочих місць та досягнення більшого рівня соціальної єдності;
- подальше підтримання ефективного розвитку внутрішнього ринку, як до, так й після можливого географічного розширення ЄС, отримуючи усі можливі вигоди від його функціонування;
- сприяння довгостроковому зменшенню загального рівня податкового навантаження в ЄС зі збереженням здорового балансу між зменшенням податків, інвестиціями у суспільний сектор економіки та підтримкою фіскальної консолідації країн;
- посилення в ЄС системи економічного, соціального (на випадок безробіття), медичного, страхового, інноваційного, споживчого захисту та підтримання якісної політики розвитку, екологічного захисту та енергозбереження;
- підтримувати реформування Європейської моделі соціального розвитку.

Як бачимо, основою метою податкової політики в ЄС є досягнення цілей, встановлених на Раді країн ЄС у Лісабоні у 2000 році. Першочерговою метою є створення за допомогою податкової політики динамічно зростаючої конкурентоспроможної та інноваційноорієнтованої економіки ЄС. Це фактично означає створення таких умов функціонування суб’єктів господарювання, що сприяли б вирішенню цих завдань.

Сучасна податкова політика в умовах глобалізації наповнюється новим змістом. Вона не повинна обмежуватися у часі, а має

бути розрахована на довгострокову перспективу. Податкова політика не може бути самодостатньою у тому розумінні, що зорієнтована лише на внутрішні чинники, зумовлена лише внутрішнім детермінантами. Теорія та практика доводять, що процеси інтеграції справляють суттєвий вплив на систему оподаткування держави. З поширенням цих процесів зміни поглиблюватимуться, переходитимуть на якісно новий рівень, зачіпаючи всі складові системи оподаткування держави: адміністрування податків, структуру податкової системи, механізми запровадження податків, їх стягнення та, звичайно, зміст податкової політики.

Література

1. Razin A., Sadka E. International Tax Competition and Gains From Tax Harmonization // NBER Working Paper. — 1989. — № 152. — 25 p.
2. <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2008/pr08271.htm>.
3. Щекин Д. М. Налоговое право государств — участников СНГ (общая модель): Учебн. пособ. / под ред. С. Г. Пепеляева. — М.: Статут, 2008. — 412 с.
4. http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=149701&cat_id=45661.
5. Tanzi V. Globalization, Technological Developments and Work of Fiscal Termites // IMF Working Papers. — 2000, November. — WP/00/181. — 23 p.
6. <http://www.bank.gov.ua/>
7. World of Work Report 2008. Income Inequality in the Age of Financial Globalization / International Labor Organization. — 2008. — 178 p. — (Preprint Edition).
8. http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=134012&cat_id=134011.
9. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи: Моногр. / П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, З. С. Варналій та ін.; за ред. З. С. Варналія. — К.: Знання України, 2008. — 675 с.
10. http://ec.europa.eu/prelex/detail_dossier_real.

Резюме

В статье исследованы проблемы влияния глобализационных процессов на развитие системы налогообложения государства,

показано влияние глобализации на содержание налоговой политики государств, рассмотрены изменения системы налогообложения касающиеся всех ее составляющих: системы администрирования налогов, механизма налогообложения, структуры налоговой системы.

Рецензент канд. эконом. наук, доцент Т. М. Падалко

УДК338.12:330.33 “712”

Т. О. Авану

ТЕОРІЇ ЦИКЛІВ: ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ У СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ

Проблема циклічності економічних процесів постала на початку ХІХ ст., з того часу була розроблена велика кількість концепцій та напрямів для її вирішення. Загалом основні теорії були сформовані до середини ХХ ст., а в подальшому вони переглядались, доповнювались на основі нових фактів, резонансу в економічній діяльності. У першу чергу, проблема циклічності в економіці завжди постає найактуальнішою під час кризи, яка тільки починає розгортатися або вже проявляється у певних сферах економічної діяльності.

Для загального бачення сутності економічного циклу та його причин потрібно пам'ятати про існування фундаментальних та випадкових коливань. Фундаментальні цикли являють собою загальну картину економічної діяльності, активності, яка у сучасному світі не може бути представлена без хвилеподібної динаміки. Випадкові коливання — сукупність факторів та причин, які викликають стрімке, різке, неочікуване падіння або зростання в соціально-економічній сфері. У реальному житті ці види циклів між собою взаємодіють та впливають на характер прояву тих чи інших процесів, хоча і мають різні часові рамки, свої особливості та першопричини.

Основне призначення теорії циклів — виділити загальні фактори, що призвели до певних флуктуацій у економічній діяльності, але все ж багато вчених зосереджували свою увагу лише на миттєвих, випадкових циклах. Хоча було виділено деякі школи теоретичного обґрунтування циклів в економіці, під час нинішньої кризи потрібно узагальнити набуті знання для глибокого та системного аналізу сучасних проблем, які постають не

тільки у ролі світової фінансової кризи, але можливо і кризи постіндустріальної економіки.

Отже, слід провести теоретичний та історичний аналіз теорій циклів, виокремити фактори, які викликають диспропорції в економічній діяльності, та описати схему взаємозалежності “теорія циклу — фактор диспропорції”.

Ідея економічних циклів була вперше виділена французьким фізиком К. Жугляром у середині XIX ст. Вивчивши та проаналізувавши звіти англійських, французьких та американських банків, він виділив цикли, які пов’язані з відновленням активної частини основного капіталу, та визначив їх тривалість — 7-10 років. У подальшому К. Маркс підкреслив значення процесу недоспоживання виробленого товару, яке виникає внаслідок бідності робочого класу, як основної причини спаду економічної діяльності; та дав визначення кризи як “простого прояву основного протиріччя капіталізму: виробляти заради прибутку, а не заради споживання” [1].

У дослідженнях циклічності внаслідок все частіших проявів дисбалансів наприкінці XIX ст. у фінансовій сфері, все більше уваги починають приділяти таким економічним категоріям як гроші, ставка відсотка та кредит. Р. Хоутрі показує як розширення банківського кредитування викликає зростання витрат, сукупного попиту та доходів, поживає інвестиційну діяльність, стимулює очікування більшого прибутку, одночасно “підживлюючи” інфляцію. К. Вікселль відводить важливу роль модифікації масштабів та умов інвестування, що коригуються ставкою позичкового відсотка, як у процесі зміни грошової маси в обігу, так і у процесі ціноутворення [5].

Вже на початку XX ст. отримали розвиток ідеї впливу інвестицій та технологічного розвитку на зміни в економічній динаміці. Ідеї М. Туган-Барановського зводились до того, що вагомою характеристикою промислового циклу становлять саме коливання обсягів інвестицій як визначального фактора, до якого споживання зі зростанням та зменшенням доходу пасивно пристосовується [6]. А. Шпітгоф багато уваги приділяє технічному прогресу, який спричиняє рух економіки вперед. Відкриття та технічні досягнення збільшують обсяг капіталовкладень, який повинен бути повністю заповнений. Потреба в додатковому капіталі та його цілеспрямованому використанні є обмеженою, так,

внаслідок чого, при повному задоволенні визначених потреб, ефективність використання додаткових інвестицій наближається до 0. Так, А. Шпітгоф підводить до поняття “насичення” [8].

Теорія Г. Касселя дещо відрізняється від його попередників: технічний розвиток пояснює якісне економічне зростання, але причина спаду полягає у виснаженні інвестиційних ресурсів. Дж. Мілль у своїх дослідженнях застосовує закон Сея, заперечує теорію перенасичення. Ф. Хайєк вводить поняття “ефект гармошки”, за яким довжина періоду виробництва зменшується під час економічного зростання та збільшується під час спаду. Дж. Кейнс пояснює механізм капіталістичної системи в цілому, причини її відхилення від рівноважного стану, а також виділяє певні державні інструменти для управління економікою, розглядає цикл як результат взаємодії національного доходу, споживання та нагромадження. Ця залежність визначається за допомогою коефіцієнтів мультиплікатора (залежність приросту національного доходу від приросту капіталовкладень) та акселератора (залежність капіталовкладень від приросту національного доходу). Його послідовниками були Р. Харрод, П. Самуельсон, Дж. Хікс та інші.

Найбільш повно та ґрунтовно досягнення теорії економічних циклів описав Е. Хансен у своїй праці “Економічні цикли і національний дохід”. Він зазначив, що істотні елементи сучасної теорії економічного циклу та автори, яким належить головний внесок у науку, можуть бути перелічені таким чином:

1. Роль коливань у розмірах інвестицій (М. Туган-Барановський, А. Шпітгоф, Г. Кассель, Д. Робертсон).
2. Аналіз детермінантів інвестування: природна норма, узятя у відношенні до грошової норми відсотка, або — у поширеній термінології — графік граничної ефективності інвестицій по відношенню до норми відсотка (К. Вікселль, Дж. Кейнс).
3. Роль динамічних факторів: техніки, природних ресурсів, розширення території та зростання народонаселення — як детермінантів інвестування (А. Шпітгоф, Р. Харрод).
4. Пупкоподібний характер інвестування, зумовлений стандартним характером руху, що викликаються діяльністю в галузі нововведень (И. Шумпетер).
5. Капіталістичний метод виробництва (необхідність тривалого часу виробництва елементів основного капіталу, довго-

ліття основного капіталу) і принцип акселерації (А. Аффіліон, А. Пігу).

6. Початкові імпульси і поширення циклічних рухів, зумовлені структурою економіки (К. Вікселль, А. Пігу).
7. Мультиплікатор інвестицій і функція споживання (Кан-Кейнс).
8. Взаємозв'язки економічних змінних — економетричні моделі (П. Самуельсон, Дж. Хікс, Л. Клейн та ін.) [7].

На основі теоретичного аналізу виділимо окремі школи, теорії економічних циклів. Суто монетарна теорія, яка була розроблена і представлена Р. Хоутрі, демонструє, що саме зміни в грошовому потоці являють собою єдину причину зміни динаміки економічної активності, чергування процвітання та депресії. У ролі засобу, який регулює обсяг грошових засобів (у сучасному світі кредитних засобів), має виступати облікова ставка та купівля-продаж цінних паперів на відкритому ринку. В подальшому ця теорія отримала розвиток у роботах Дж. Кейнса. Кейнсіанська теорія являє собою статистичну теорію, тобто в ній усі змінні, які стосуються певного моменту часу, пояснюються на основі вихідних даних того ж часового періоду. Загалом ця теорія має загальноекономічний характер та ґрунтується на таких категоріях як інвестиції та заощадження, принцип акселерації. Дж. Кейнс встановлює взаємозалежність між ставкою відсотка, нормою інвестування та національним доходом, при цьому описує мультиплікативний характер змін [1, 2, 4].

Теорія надвиробництва вбачає основну причину кризи у коливаннях розмірів капіталовкладень, а саме інвестування у галузі, які виробляють товари промислового використання. Під час економічного буму рівень розвитку останніх знаходиться набагато вище того рівня, який може бути збережений під час довгого періоду часу в умовах даного етапу розвитку. Це, в свою чергу, викликає розвиток диспропорцій між виробництвом товарів споживчої та виробничої необхідності. Теорія надвиробництва має декілька окремих напрямів, які детально пояснюють саме причини виникнення диспропорцій на різних етапах виробництва.

Ф. Махлуп, Ф. Хайек, Л. Мізес, К. Вікселль були представниками монетарної теорії надвиробництва, загалом цей напрям називають “невікселліанською школою”. К. Вікселль вводить поняття “природної” (визначається за умов ринкової рівноваги)

та “грошової” (встановлює банк) ставки відсотка. На відміну від ринкової, природна ставка відсотка відображає прибутковість капіталу, що реально функціонує, і водночас є ціною рівноваги між заощадженнями та інвестиціями. При низькій ставці відсотка виникають вільні кошти для інвестування, утворюються нові ланки у процесі виробництва. Внаслідок цього, витрати виробника зростають, ціни зростають, а в подальшому при обмежених коштах зменшуються інвестиції в нові форми виробництва.

Г. Кассель, А. Шпітгоф, А. Пігу, М. Туган-Барановський, Й. Шумпетер представляють немонетарну теорію надвиробництва; вони підкреслювали значення таких факторів як винаходи, відкриття, створення нових ринків, тобто таких, які створювали привабливі умови для інвестування. За А. Шпітгофом причина кризи полягає у недостатньому рівні заощаджень або надмірному споживанні, внаслідок чого виникає дефіцит капіталу для інвестування у подальший розвиток (проїдання доходу). Й. Шумпетер відводить важливу роль саме інноваційній діяльності підприємця, як основного фактора циклічного характеру структурних змін [1].

Наступний напрям теорії надвиробництва ґрунтується на принципі акселерації, який був розроблений А. Афтіліоном, Дж. М. Кларком, Р. Ф. Харродом. Зміни у попиті споживчих товарів відповідають кумулятивним змінам у попиті на товари основного капіталу. Причини зміни попиту можуть мати як інфляційний характер збільшення сукупного попиту на готову продукцію (для будь-якого етапу виробництва), так і просте падіння попиту на товар А внаслідок зростання попиту на товар Б. А. Афтіліон запропонував теорію, відповідно до якої криза виникає не внаслідок того, що нові інвестиційні проекти не можуть бути завершені з огляду відсутності самого капіталу, а, навпаки, нові ланцюги виробництва сформовані, і з’являється великий потік товарів споживчого використання.

Теорія недоспоживання являє собою практично теорію окремих фаз циклу — теорія криз або депресії. Найбільш чітко та ґрунтовно ця теорія розкривається за допомогою “недоспоживання” у значенні “надмірних заощаджень”. Депресія викликана тими обставинами, що завелика частина наявного доходу заощаджується, а незначна частина використовується для споживання. Порушення в економічній активності викликані нерівноважними заощадженнями домогосподарств та нерівномірним роз-

поділом доходів. Представниками даної теорії були Т. Мальтус, С. Сімонді, Дж. А. Гобсон, У. Т. Фостер.

Деякі автори теорій, які були розглянуті вище, приділяють деяку увагу психологічним чинникам, які стають предметом досліджень економічної теорії у зв'язку з очікуваннями та певними розрахунками на майбутнє. У. К. Мітчелл, Д. Робертсон, А. Пігу, А. Шпитгоф у розробці теорії циклів зосереджують увагу на психологічних елементах аналізу, вони розглядають значення невизначеності очікуваних результатів, наскільки вони можуть відповідати дійсності; песимізм або оптимізм у певній фазі циклу; як процвітання змінюється депресією, так оптимістичність настрою відповідно змінюється на песимізм при прийнятті певних рішень економічного характеру; важливою складовою виступає також поведінка підприємця, його реакція на ті чи інші зміни.

Таким чином, аналіз основних теоретичних підходів дає підстави виділити деякі спільні положення окремих теорій циклів, на яких акцентують увагу різні концепції. Так, інноваційна теорія приділяє детальну увагу науково-технологічному розвитку та ставці відсотка. У свою чергу, монетарна теорія вбачає в коливаннях розмірів ставки відсотка першопричину циклічних процесів, але все ж оперує психологічним фактором. Теорія надвиробництва поєднує у своєму аналізі як психологічний фактор, так і вплив науково-технологічного розвитку. Але загальним елементом у дослідженнях циклів цих теорій є вплив розмірів інвестицій на протікання економічних процесів (ця взаємозалежність зображена на рис. 1).

При дослідженні сучасної фінансової кризи учені приділяють увагу вище описаним теоріям, але все ж таки формулюють новітні теорії циклів, які мають свої позитивні та негативні сторони. Так, теорія рефлексивності не може охопити комплексний аналіз економічної системи в цілому, тільки окремих галузей, а саме фінансового сектора; ґрунтується на психологічному факторі поведінки людини. Теорія С. Глазьева розглядає утворення нової хвилі технологічного укладу на основі перегріву економіки та вкладу інвестицій у новітні сфери діяльності, але не відповідає на питання внаслідок чого виникає падіння загалом у всіх сферах економічної діяльності.

Таким чином, на основі проведених досліджень можна зробити висновок, що інвестиції виступають у ролі найважливішого фактора, який викликає диспропорції, колапси в економічній

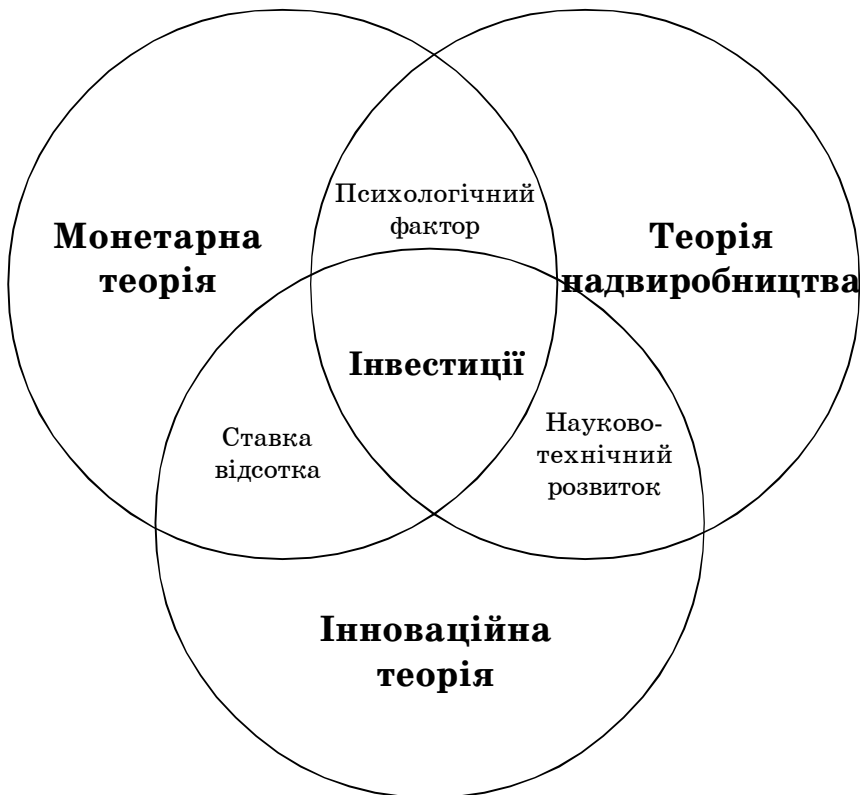

Рис. 1. Взаємозалежність “теорія циклів — фактор диспропорцій”

діяльності. Будь-яка з наведених теорій тією чи іншою мірою під час аналізу оперує поняттями інвестицій, норми заощаджень тощо, а в умовах сучасної світової фінансової кризи даний аспект набуває все більш загального значення.

Література

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / Пер. с англ. — М.: Дело, 1994 — 669 с.
2. Гальчинський А. Основи кейнсіанської моделі регулювання економічних циклу: питання теорії // Вісник Національного банку України. — 2009. — № 1. — С. 3-8.

3. Глазьев С. Мировой экономический кризис как процесс смены технологических укладов // Вопросы экономики. — 2009. — № 3.
4. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. — М.: Прогресс, 1978. — 368 с.
5. Клітна Г. До розробки теорії ділових коливань у світовій економічній літературі першої третини ХХ ст. // Економіка України. — 1997. — № 10. — С. 70-76.
6. Хаберлер Г. Процветание и депрессия: теоретический анализ циклических колебаний / Пер. с англ. — Челябинск: Социум, 2005. — 474 с.
7. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход. — М., Экономика, 1997. — Т. 2. — 366 с.
8. Экономический цикл. Анализ австрийской школы: Сб. / Пер. с англ.; А. В. Куряев (сост.). — Челябинск: Социум, 2005. — 218с.
9. Юсим В. Первопричина мировых кризисов // Вопросы экономики. — 2009. — № 1. — С. 28-36.

Резюме

В статье исследуется актуальная для современной экономики проблема — цикличность экономических процессов; раскрыта эволюция научных взглядов на процесс возникновения цикла.

Рецензент доктор эконом. наук, профессор Л. И. Яковенко

УДК 312.02:316.65(477)“19”

С. М. Приходько, О. О. Годзь

**МОДЕЛІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ
ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ХХ СТОЛІТТЯ**

Політична система є однією з фундаментальних категорій політичної науки. Вона розкриває важливі аспекти функціонування політики, зокрема, у контексті визначення механізмів взаємодії різноманітних суб'єктів політики у процесі прийняття владних рішень. У сфері політики узгоджуються і реалізуються різні суспільні інтереси саме через прийняття владних рішень на основі такої взаємодії політичних інститутів. У свою чергу відповідні принципи забезпечуються в рамках системної організації політики. Політична система виступає як динамічне і мобільне утворення, оскільки має постійно реагувати на суспільні потреби, інтереси і запити. Отже, є доцільність докладного вивчення основних засад побудови політичної системи. Особливо актуально це питання постає у контексті трансформації і реформування політичної системи сучасної України. Звичайно, основні теорії політичної системи були розроблені вченими США, країн Західної Європи. Їхні надбання мають значну цінність у світлі сьогоденних проблем. Але не менш важливо вивчити також розробки українських учених, створених у ХХ ст. У своїй більшості їхні праці були написані в еміграції. Але їхня значущість полягає насамперед у певному переосмисленні невдалих спроб побудувати різні моделі української державності у 1917-1920 рр. і політичних проблем нинішньої України.

Принципи організації і функціонування політичної системи досліджувалися як закордонними, так і українськими вченими у галузі політології, соціології та історії. Системний підхід щодо аналізу життєдіяльності суспільства та його політичної сфери започаткував американський політолог Т. Парсонс [11]. Його підхід безпосередньо щодо аналізу сфери політики застосували Д. Істон [5] та Г. Алмонд [1; 2]. Вони фактично є творцями теорії політичної системи. Докладну класифікацію політичної системи здійснив Ч. Ендрейн [6]. Як уже зазначалось, в ук-

раїнській політичній думці моделі політичної системи були розроблені вченими, які знаходились в еміграції, В. Липинським [7-9], Д. Донцовим [3; 4] та М. Сціборським [13; 14]. Основні підходи представників української наукової еміграції щодо даного питання узагальнив І. Лисяк-Рудницький [10].

В сучасних умовах склалась об'єктивна потреба певного зіставлення теорії політичної системи, створеної закордонними політологами, з розробками вітчизняних науковців. Хоча вони мали загалом кон'юнктурний характер. Але логіка їхніх висновків представляє інтерес для характеристики політичного життя сучасної України. Таким чином, основними завданнями даної публікації є: аналіз концепцій політичної системи українських вчених першої половини ХХ століття, зокрема, з точки зору їхньої значущості для нинішньої України, здійснення порівняльного аналізу теорій політичної системи, які є класичними і загально визнаними у світовій політичній науці, з українським теоретичним надбанням стосовно цієї проблеми.

У світовій суспільствознавчій науці не одразу сформувався системний підхід до характеристики політики. Загалом політологія будувалась на дослідженні окремих емпіричних матеріалів. На середину ХХ ст. накопичені теоретичні знання дозволили зробити висновок про системну будову самої політики. Важливою передумовою такого висновку стало введення до наукового обігу системного аналізу стосовно соціальних процесів. Це зробив американський соціолог Т. Парсонс, який визначив сутнісні характеристики соціальної системи. Вона складається зі значної кількості елементів. Їхня взаємодія забезпечує внутрішню цілісність усієї системи. Кожен з елементів займає місце у структурі системи згідно виконуваних функцій. Завдяки такій будові система чітко окреслена у соціальному просторі, зберігає стійкість і взаємодіє з навколишнім середовищем. Складовою загальної соціальної системи є політична підсистема, яка виконує функції прийняття рішень, визначення цілей суспільного розвитку та організації діяльності суспільства для їх досягнення.

Така аналітична схема згодом була застосована безпосередньо щодо політичної сфери. Американський політолог Д. Істон розробив теорію політичної системи, використавши принципи Парсонса. Він визначив політичну систему як організм, який постійно розвивається і саморегулюється. "Її потрібно розгляда-

ти у фізичному, біологічному, соціальному і психологічному оточенні”. При цьому, “політичні системи мають здатність реагувати на зовнішні впливи і тим самим адаптуватись до умов, що змінюються” [5, с. 630-631]. Сутність політичної системи проявляється в її взаємодії із зовнішнім оточенням. Взаємодія здійснюється через вхід, куди надходять певні імпульси, тобто вимоги (з приводу отримання певних благ, створення умов для нормального життя) або підтримка (сплата податків, дотримання законів, участь у виборах) з боку суспільства до політичної системи. Далі відбувається процес обробки інформації, що надійшла у вигляді вимог і підтримки, яка потім трансформується у владні рішення. На їх основі вольовим чином розподіляються цінності і ресурси у суспільстві.

Наступний вагомий внесок у розробку теорії політичної системи зробив також представник американської політології Г. Алмонд, доповнивши точку зору Істона. Він зробив наголос на функціональних аспектах політичної системи. Вчений віддав перевагу динамічним основам політики над її формально-організаційними структурами. “Замість концепції держави, яка пов’язана з правовим та інституційним розумінням політики, ми віддаємо перевагу політичній системі; замість поняття влади, яка має суто юридичне значення, ми віддаємо перевагу поняттю функції; замість поняття посади, які мають лише законне значення, ми віддаємо перевагу поняттю ролі” [2, с. 41-42]. Завдяки взаємодії складових елементів політична система спроможна належним чином реалізовувати своє призначення. Отже, застосування системного і структурно-функціонального методів дозволило чітко відокремити політичну систему як окрему категорію. Їх використання спрямовувалось на вивчення відносин всередині системи, відносин системи з навколишнім світом, функцій, які при цьому здійснюють складові елементи політичної системи. Урахуванням цих положень дає можливість визначити сутність політичної системи. Це — “інтегрована сукупність влади, суб’єктів, відносин, політичної організації і політичної культури суспільства, яка забезпечує його соціальну стабільність, соціальний порядок і має певну соціально-політичну орієнтацію” [12, с. 267].

З’ясування механізмів функціонування найбільш оптимальних для України моделей політичної системи завжди були провідними об’єктами дослідження представників вітчизняної сус-

пільно-політичної думки. І, звичайно, це диктує потребу докладного вивчення цих концепцій. Така потреба обумовлюється кількома причинами. Для підвищення якісного рівня аналізу української політичної думки необхідні її розгалуження за окремими об'єктами дослідження і здійснення її предметної структуризації. Тобто виділення із загального контексту політичних теорій окремих проблем. Одними з них є організаційна структура і функціонування політичної системи. Така постановка питання сприятиме чіткому впорядкуванню і систематизації політологічних досліджень вітчизняних науковців.

В українській суспільно-політичній думці 20-30-х рр. ХХ ст. моделі політичної системи України розробляли В'ячеслав Липинський, Дмитро Донцов, представники напрямку “інтегрального націоналізму”. Вони вивчали питання організаційної і процесуальної сфер політичної системи, її функціональне призначення, вплив на суспільне життя тощо. Насамперед вони прагнули визначити такі її форми, які були б прийнятними для життя суспільства і повноцінного функціонування Української держави. Оскільки всі попередні спроби державотворення завершилися невдало внаслідок, на їх погляд, нездатності створити оптимальні форми політичного життя. Основним компонентом політичної системи є держава. Вона визначає напрямки діяльності всіх інших політичних інститутів, а також їхній статус, забезпечує цілісність системи. Тому, зрозуміло, першочергова увага зверталась саме на неї. Проте розуміння її сутності у зазначених вчених було різним. Модель політичної системи В. Липинського відповідала його “класократичному” баченню соціальної структури України. Основою його варіанту політичної організації суспільства були професійні спілки. Законодавча влада належить двопалатному парламенту, сформованому “на сталім і незалежнім принципі інтересів території і праці”. Тобто на основі територіально-виробничого представництва. Схема його формування така. “Інтереси територій репрезентував би “З'їзд Рад” поодиноких земель, в котрому брали б участь представники місцевих земельних Рад”. Верхня палата — “Трудова Рада Державна”, яка була б представництвом організацій працівників, отже перш за все професійних спілок — селянсько-хліборобських, робітничих та кооперативних, і представництвом організацій фахових” [7,

с. 482]. Саме таким чином, на думку вченого, буде забезпечено професійний, ефективний і відповідальний парламент.

Звичайно, парламент виконує важливі функції — прийняття законів, що регулюють суспільні відносини. Але найголовніше місце у своїй моделі державної організації Липинський відводив Гетьману. Він мав поєднувати досить широкі повноваження голови держави, виконавчої влади та головнокомандуючого збройними силами. Причому інститут гетьманства мав існувати виключно у монархічній формі. Гетьманство для Липинського завжди символізувало Українську державність. Тому його встановлення буде відновлення процесу державотворення в Україні, перерваного у XVIII ст. Лише Гетьману належить легітимне право на верховну владу в країні. Вчений доводив недоцільність виборного Гетьмана. Ця посада має бути спадковою. Лише у такому разі буде забезпечена “більша стійкість, більша сила Верховної Влади”. На думку Липинського, що тільки такий державний правитель, який “несе за цю державу не часову, а постійну аж до смерті і по смерті перед своїми нащадками відповідальність”, буде “заінтересований у зрості, в скріпленні, а не у використуванні держави” [9, с. 45]. У такому Гетьмані, в якого знаходиться джерело влади, вбачалось уособлення стабільності і послідовності державної політики. Варто також зазначити, що Липинський не висловлював однозначного ставлення до монархії. Він, зокрема, розрізняв її конституційний і абсолютистський типи. І був прихильником саме першого, стверджуючи, що для України найбільш прийнятною буде “правова, тобто обмежена сама одним всенародним законом і цим законом всіх обмежуюча монархія” [9, с. 14]. З цього можна зробити висновок, що вчений виступав за конституційну монархію, як сам пізніше підтвердив, англійського типу. Така форма передбачає розподіл влади між монархом та іншими державними органами.

Характеристика Липинським своєї моделі державної організації дає підстави сумніватись у реальності її здійснення на практиці. Система конституційної монархії передбачає чіткий правовий розподіл повноважень між органами влади, чітко визначене правове поле їхньої діяльності. Натомість вчений більше покладався на особисті якості, на дотримання моральних норм державними діячами. До того ж, дещо перебільшена здатність Гетьмана формувати уряд на основі професійної здібності його

членів. Така ситуація, як свідчить світова практика, часто породжує зловживання своїми посадами.

Подібна форма організації держави як складової політичної системи була розроблена представниками Організації українських націоналістів. Їхній варіант суспільної структури будувався на принципі корпоративізму, на основі професійної стратифікації. У М. Сціборського він називався “націократія”. Відповідним був і тип політичної системи. Її основу складають синдикати — “професійно-станові організації”, які є “державними установами і сполучаються згідно з адміністративно-територіальним розподілом Держави і за принципом вертикальної організації в центральні установи відповідно до родів, галузей праці і професій” [13, с. 11]. Ці синдикати відіграють основну роль у формуванні вищих органів влади. Вони висувають кандидатів до складу законодавчого органу — Державної Ради і паралельно утворюють Всеукраїнську Раду Національної Праці як дорадчий інститут. Стверджуючи ідею двопалатного парламенту, Сціборський відстоював необхідність представництва у ньому інтересів територій і професійних галузевих об’єднань. Саме так, на його думку, у владних органах будуть справедливо представлені широкі верстви суспільства. Така система “ставить водночас Державну Раду в безпосередній зв’язок з народом, передаючи їй формування його, об’єднанням у синдикатах, соціальним групам. Ці державно-політичні компетенції синдикатів...перетворюватимуть державний синдикалізм у становий хребет і головний нерв цілого націократичного устрою [14, с. 116]. Очолює всю державну піраміду — Голова Держави, як “Вождь Нації, ... що силою загального довір’я нації та правом своїх внутрішніх властивостей триматиме у своїх руках владу Держави” [14, с. 77]. До його повноважень належить здійснювати керівництво зовнішньою політикою, військом, виконавчою владою, а також “вищий догляд над чинністю законодавчих, виконавчих і судових органів держави [13, с. 2]. Виконавча влада здійснюється урядом “Збором Державних Секретарів”, який призначається Головою Держави і перед ним же відповідає.

Слід зазначити, що дані моделі політичної системи, організації держави базувались на основі корпоративно-виробничої структури суспільства. На її підставі мали формуватись і органи влади. Проте практичне втілення даної моделі, на наш по-

гляд, є досить проблематичним. Оскільки у період інтенсивного економічного розвитку, високої соціальної мобільності важко утримувати людей у межах галузевих корпорацій. Це можна зробити лише насильницькими методами, шляхом диктатури. Дійсно, такі спроби були зроблені саме у тоталітарних країнах. Названі дослідники цю колізію намагались вирішити з'ясуванням функції інших елементів політичної системи.

Досить важливе місце у політичній системі займають політичні партії. Вони відіграють суттєву роль у її функціонуванні. Їхнє призначення полягає у представництві інтересів різних суспільних верств на політичній арені. Крім того, партії виступають інститутом, що забезпечує зв'язок між державою і суспільством, і основним засобом досягнення влади. Звичайно, це питання українські теоретики обійти увагою не могли. Їх усіх об'єднувало негативне ставлення до партій. Більш докладно свою позицію з цього приводу висловив Липинський. Він вважав їх нестійкими об'єднаннями, оскільки вони утворюються на ідеологічних засадах. Вони мають “ту одну спільну рису, що вони об'єднуються не на ґрунті їхні інтересів праці, а силуються придбати собі виборців та членів більш менш недосяжними демагогічними обіцянками” [7, с. 474]. Їхнє завдання полягає у створення гарної програм, що сподобається виборцям. Проте реальної здатності її здійснити вони не мають. Отже, вся партійна діяльність, вважав Липинський, зводиться до демагогії, а не представництва інтересів суспільства. До того ж партії перетворюються на ширму для дій зовсім інших політичних сил із своїми інтересами, що не мають нічого спільного з народними. З іншої причини критикував партії Донцов. Їхню неспроможність втілювати у життя свої ідеї він не в останню чергу пов'язував з їхнім різнобарвним складом, еkleктичним включенням до своїх програм різних ідейних настанов. Партії таким чином не можуть об'єднати націю на досягнення цілей її розвитку. Вони висувають лише поточні гасла. Партійна програма представляє собою лише “рецепт” виграшу на найближчих виборах і складається з різних, некритично зібраних постулатів, “з передискутованих параграфів”. А народу потрібен цілий світогляд.

Схожими мотивами обґрунтували своє негативне ставлення до партій представники “інтегральнонаціоналістичного” напрямку, діячі ОУН. Як зазначав з цього приводу Сціборський, партії,

“використовуючи політичну свободу демократії і часто з’являючись відображенням егоїстичних інтересів різних, іноді виразно антисоціальних груп, ... намагаються впливати ... на державне керування часом дуже мало покладаючись на загальні національні інтереси”. Вся партійна діяльність при цьому безпосередньо пов’язана із “закулісними інтригами, неморальними компромісами, підкупом, корупцією, як також і штучними засобами впливання на суспільну думку в бажаному для них напрямі” [14, с. 13]. На думку вченого, це пояснюється несталим складом партій, їхньою залежністю від настроїв мас. Партії не можуть опанувати національну ідею. Для них головне — перемогти будь-якими способами на виборах. І згуртувати націю вони не здатні. Саме у цьому, як вважали названі дослідники, лежала причина поразки національної революції 1917-1920 рр.

Але у політичній системі обов’язково мають бути представницькі інститути, що формують органи влади, виконують функції зв’язку між суспільством і державою. Українські теоретики розв’язували цю проблему у дусі корпоративістських концепцій. Такими структурами мали стати різноманітні професійно-виробничі об’єднання. Лише через них люди могли у повній мірі реалізувати свій потенціал. “Українство мусить знайти свій організаційний вплив ... передусім в органічних класових (професійних) об’єднаннях, що при їх допомозі можна бути перебороти соціальну розпорошеність і тим самим політичну безсилість українських людей” [10, с. 157]. Позицію Липинського з цього приводу підтримували і представники ОУН. Так, Сціборський вважав, що політичними інститутами, які забезпечують представництво інтересів суспільних верств, мають бути лише синдикати. Їхнє завдання — забезпечувати “широкі можливості самодіяльності населення в найбільш питомених для історичних українських умов формах”. У них “народні маси найдуть для себе школу громадської творчості й національно-політичного виховання, виділяючи з себе провідну й органічно зв’язану з ними верству ... державних діячів” [14, с. 114-115].

Отже, за планом зазначених теоретиків функції політичних партій мали здійснювати професійно-виробничі об’єднання, синдикати. Лише їм належить право висувати кандидатів до органів влади. Як уже зазначалось, у період інтенсивного соціально-економічного розвитку важко утримувати людей у межах цих

структур. Але ж без такої жорсткої прив'язки вся корпоративно-синдикалістська конструкція не зможе довго триматись. Вона досить швидко зруйнується. І вихід цілком логічно впливав із практики реалізації корпоративістських концепцій. Така система може бути насаджена лише силовими методами. Для її забезпечення вище названі вчені вводили ще один елемент політичної системи — своєрідну правлячу, (але не в результаті виборів), партію. Це, до речі, є один із суперечливих моментів у їхніх політичних концепціях. Так органи влади формально мали створюватись виборним шляхом. Проте насправді на цю роль пропонувались конкретні політичні організації. Липинський наголошував, що для забезпечення організованого державного життя України необхідна певна політична структура, яка б стала ідеологічним підґрунтям гетьманської влади. Вчений не конкретизував, що це за організація. Проте зважаючи на його громадську діяльність, можна сказати, що мова йшла про Український союз хліборобів-державників.

Досить докладно розробив модель такої організації Д. Донцов. Вона знайшла своє відображення у концепції “Ордену”. Сам цей термін служив повним протиставленням партії. У нестабільні часи лише “Орден з його догматизмом, з його почуттям непомильності дає силу, не хитаючись у вірі і не впадаючи в паніку глянути у вічі кожній несподіванці” [4, с. 132]. “Орден” об'єднується навколо ідейної настанови догматичного характеру, якій повинні беззастережно підкорятись всі його члени. Лише тверде її дотримання, на думку вченого, зміцнить потужність і життєву силу цього інституту. Внутрішня структура “Ордена” будується на засадах суворої ієрархічності. Всі його члени дотримуються суворої дисципліни, що також є запорукою його життєздатності. Ця структура “формує неясну для неусвідомленої маси ідею, робить її прийнятною цієї масі і, нарешті, мобілізує народ для боротьби за цю ідею” [3, с. 285-286]. Оскільки суспільство ніколи не підніметься над буденними справами і не усвідомить цієї високої ідеї. Не виключене використання “примусу, насильства, як засобу тріумфу своєї правди”.

Представники “інтегрально-націоналістичної” течії запропонували свій варіант такої організації. Розробляючи її на теоретичному рівні, вони водночас втілювали ці ідеї на практиці. Сціборський визначав її достатньо конкретно — це Організація

українських націоналістів. Вона є єдиною легальною “одиною формою політичної організації суспільства”, а також “підставою державного ладу і чинником виховання нації” [13, с. 12]. Критерії належності до неї визначаються повною ідейною відданістю. Отже, політичні об’єднання саме такого типу здійснюють провідну роль у зазначених моделях політичної системи. Вони фактично є паралельними органами влади.

Сформульовані принципи політичної організації повністю підтверджуються вибором форм політичної системи, котрі були визначені як оптимальні для України. Тут ми торкаємось питання про класифікацію політичних систем. Критеріїв є велика кількість. Зокрема, за організаційною структурою. Проте вона не повністю відображає сутність політичної системи. На наш погляд, доцільно використати поняття “політичний режим”. Воно тлумачиться як “сукупність характерних для певного типу держави політичних відносин, засобів і методів реалізації влади, наявних стосунків між державною владою і суспільством” [12, с. 294]. Політичний режим враховує динаміку політичної системи, спосіб функціонування і відносин її інститутів. Можна провести навіть аналогію із Липинським, який розрізняв типи політичних систем за способом взаємодії “тих, що правлять, і тих, ким правлять”. Найбільш оптимальною він вважав “класократичну” форму. Владні інститути формуються на основі виробничо-професійних спілок, і влада належить “організаторам матеріальної продукції”. Даний принцип, вважав Липинський, по своїй природі заперечує диктатуру. Всі відносини між суспільством і державою регулюються законом. Дана форма допускає деякі елементи демократії. Липинський наполягав на обов’язковому закріпленні права приватної власності як основи економічної свободи. Але політична свобода істотно обмежувалась. Громадяни фактично були позбавлені права формувати органи влади. Її джерело знаходиться у правлячій верстві. Така форма політичного режиму фактично збігається з авторитаризмом. Цю форму вчений вважав універсальною для будь-яких країн перехідного типу. І тому для України є особливо актуальною. Її Липинський віддавав перевагу перед демократичною і тоталітарною.

Представники націоналістичного табору розрізняли демократію і тоталітаризм. Створюючи свої моделі політичної системи, вони наголошували, що в їх основі мають лежати тоталітарні

принципи. Погляди Сціборського на прийнятну для України форму однозначні — “Україна є суверенною, авторитарною, тоталітарною професійно-становою державою [13, с. 1]. Методи здійснення влади досить жорстокі і відповідають тоталітарним канонам. “Одинокую ідеологією, що виховує громадян Української Держави, є ідеологія Українського Націоналізму” [14, с. 12]. Вся влада належить ОУН. Вся діяльність громадян у різних сферах знаходиться під суворим державним контролем. Основою цієї моделі політичної системи “мала бути влада одного руху (монопартійність) та провідницький принцип (вождизм). У майбутній Україні відводилось місце тільки на одну політичну організацію (ОУН), а апарат влади повинен творити ієрархію “провідників” з вождем на чолі, що сполучатиме функції лідера руху та голови держави” [10, с. 238-239].

Отже, названі вчені були прихильниками авторитарної і тоталітарної форм політичних режимів. Вони цілком відповідали запропонованим моделям політичної системи. Слід також зазначити, що дані моделі політичних систем не мали суто теоретичного і самодостатнього характеру. Українські вчені впроваджували до них провідну політичну силу, яка мала б здійснювати всю повноту влади. Вони, при цьому, називали реально існуючі партійні організації. До речі, до яких самі ж і належали. Тому це дає нам підставу визначити їхні концепції політичних систем певною мірою як складові політичних платформ даних організацій.

Література

1. Алмонд Г., Пауэлл Д., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор. — М.: Аспект-пресс, 2002. — 537 с.
2. Almond G. A Developmental Approach to Political System // Political System and Change. — New-Jersey, Princeton University, 1981. — P. 41-72.
3. Донцов Д. Націоналізм. — Лондон: Українська видавнича спілка; Торонто: Ліга визволення України, 1967. — 363 с.
4. Донцов Д. Партія чи орден // Вісник. Місячник літератури, мистецтва, науки і громадського життя. — 1933. — Т. 1, кн. 2. — С. 116-134.

5. Истон Д. Категории системного анализа политики // Антология мировой политической мысли. — М.: Мысль, 1997. — Т. 2. — С. 630-642.
6. Эндрейн Ч. Сравнительный анализ политических систем. — М.: ИНФРА-М, Весь мир, 2000 — 320 с.
7. Липинський В. До українських хліборобів // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. — Сучасність, 1983. — Ч. 2. — С. 472-473.
8. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. — К.; Філадельфія: Інститут східноєвропейських досліджень НАН України, 1995. — 471 с.
9. Липинський В. Релігія і церква в історії України. — Нью-Йорк: Булава, 1956. — 111 с.
10. Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою. — Мюнхен: Сучасність, 1973. — 441 с.
11. Парсонс Т. Система современных обществ. — М.: Аспект-пресс, 1998. — 270 с.
12. Політологічний енциклопедичний словник. — К.: Генеза, 1997. — 400 с.
13. Сціборський М. Нарис проекту основних законів (Конституції) Української держави / Бібліотека ЦДАВО України. — 16 с.
14. Сціборський М. Націократія. — Париж, 1935. — 121 с.

Резюме

Изучаются модели политической системы в украинской политической мысли XX столетия.

Рецензент доктор истор. наук, профессор Ю. В. Волошин

УДК 323.15(477)

Е. С. Красько

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ В УКРАИНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Общеизвестно, что, не смотря на множество конвенций и деклараций, принятых Украиной, люди сегодня, наделенные равными правами, нередко имеют далеко не одинаковые возможности пользоваться ими из-за различных как субъективных, так и объективных факторов. В то время, как современное демократическое общество исходит из принципа, в соответствии с которым каждый

должен иметь равные права и возможности независимо от национальности, отношения к религии и исповедания ее, физического состояния, убеждений, политических воззрений и идеологии, принадлежности к общественным объединениям и других особенностей. Обязанностью цивилизованного общества и демократического государства является преодоление негативного влияния на человека тех факторов, которые не зависят от воли конкретного человека и гражданина. Обычно к людям, страдающим от таких факторов, относят лиц с физическими отклонениями или недостатками, а также лиц различных меньшинств, в том числе и национальных. Все они испытывают определенные трудности в осуществлении своих прав, поскольку проживают в окружении большинства, которое этих трудностей не ощущает.

Лицам, принадлежащим к национальным меньшинствам, зачастую нелегко общаться с представителями большинства, если они плохо владеют их языком, из-за различий в обычаях, традициях и культуре. Все это в совокупности создает трудности в обучении и производственной деятельности, тем более что подчас большинство населения не понимает или не хочет понимать проблем, с которыми сталкиваются представители национальных меньшинств. Правовое и фактическое ограничение прав лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, нарушает упомянутый выше принцип равноправия и вызывает конфликты, наносящие ущерб обществу.

На сегодняшний день проблема национальных меньшинств в нашей стране не просто актуальна, а требует внимания со стороны правительства и исследователей в различных сферах социальной жизни, а так же необходимы общественные и политические программы, способные разрешить этническую проблему.

Особо значима интолерантность, проявляемая в обычных средствах массовой информации (СМИ), которую сегодня мы повсеместно и наблюдаем в нашей стране. На поддержку этническим меньшинствам направлено недостаточно социальной рекламы. Отмечается тенденция к росту численности ультраправых движений в обществе. Агрессивность с улиц “поднимается” в политические идеологии.

Объектом нашего исследования выступают национальные меньшинства, и как предмет, соответственно, их социальные про-

блемы. Цель — выявить социальные проблемы национальных меньшинств в Украине в условиях кризиса.

Анализируя проблемы национальных меньшинств, мы приходим к выводу, что индивид, относящий себя к конкретной этнической группе, как правило, видит мир в бинарной оппозиции “свой — чужой” и, соответственно, сталкивается с дилеммой — быть ассимилированным, утратив свою национальную самобытность, потеряв связь с историческими корнями, или стать изгоем в обществе иной культурной традиции.

Национальные меньшинства любой страны, исторически являются неотъемлемой частью общества и обогащают его своим трудом, самобытностью и культурой. Поэтому обеспечение прав национальных меньшинств является одной из основ гражданского согласия в обществе. Требование недопущения дискриминации особенно важно с точки зрения таких прав, как свобода самовыражения и доступа к средствам массовой информации, свобода собраний и ассоциаций, право на участие в государственной деятельности, право на образование, а также весь комплекс экономических, социальных и культурных прав.

Вероятно, наиболее общепризнанным определением понятия “меньшинство” является определение, предложенное Специальным докладчиком ООН Франческо Копоторти в его исследовании “On the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities”, которое было представлено в Подкомиссию ООН по предотвращению дискриминации и защите меньшинств в 1979 г. Согласно этому определению, меньшинство — “группа, по численному составу уступающая остальному населению государства и не занимающая господствующего положения, представители которой, будучи гражданами данного государства, выделяются таким своим этническим, религиозным или языковым своеобразием, которое отличает их от остального населения, и проявляют, пусть даже в неявной форме, чувство солидарности, направленное на сохранение своих культуры, традиций, религии или языка” [1].

Отправной точкой для всех представлений о различных видах этнических общностей в конечном счёте является антитеза “мы — они”. И для этого есть определённые основания. Ведь само представление (в том числе обыденное) о существовании такой особой категории человеческих общностей, как этнические (под каким бы названием они не выступали: народ, этнос,

народность, нация и т. д.), — в значительной мере результат противопоставлений одних общностей другим. Этническая общность без отграничения от других таких же общностей — фикция. Но, разумеется, само единство внешних особенностей этноса представляет собой выражение его определенной внутренней целостности.

Как отметил американский социолог У. Липпман, мы воспринимаем и оцениваем поведение и образ жизни чужого народа сквозь призму культурных традиций и ценностей собственной этнической группы.

Распространенным явлением во многих полиэтнических странах, в том числе и в нашей стране, становится ксенофобия, в природе которой лежит социально-психологический механизм создания воображаемого образа врага на фоне чувств страха и беспомощности перед чужим — всем, что непривычно, непонятно, невидимо.

Понятие толерантность по смысловой насыщенности значительно шире, нежели просто терпимое отношение. Это своеобразная этическая норма современности, без которой вряд ли возможно здоровое и полноценное формирование общества.

Ксенофобские настроения всегда персонифицированы. Их объект предстает в виде личности или группы лиц, которые наделяются совершенно конкретными и исключительно негативными чертами.

Для того, чтобы установки ксенофобии обрели устойчивый общественный резонанс, превратились в осознанное чувство ненависти по отношению к конкретным инокультурным группам, негативные характеристики этих групп должны стать социально значимой и психологически достоверной информацией. Для этого ксенофобия из явления межличностного общения должна превратиться в явление информационное, формируемое и распространяемое в системе массовых коммуникаций — в эфире, через периодику, книжную продукцию и т. д. По глубине и длительности воздействия на массовое сознание частное слово не идет ни в какое сравнение с публичным словом, образом, мнением, транслируемыми через СМИ. Именно публичное слово становится первостепенным по важности объектом правового регулирования в сфере межэтнических отношений, приложения законодательства, карающего за разжигание социальной, национальной, религиоз-

ной и расовой ненависти, пропаганду социального, национального, расового и языкового превосходств.

Украина — полиэтническое и многоязыковое государство. По результатам последней переписи 2001 года в Украине проживает более 130 народностей (в Одессе же их число составляет 132), активно используются 18 языков, из которых 13 защищены Европейской Хартией региональных языков или языков меньшинств. При этом 67,5 % населения Украины назвало своим родным языком украинский, а 29,6 % — русский [2].

Начиная со времен референдума о государственной независимости, состоявшегося в декабре 1991 года, отечественные социологи, с завидной периодичностью проводят опросы населения, имеющие целью выяснить, кем же, все-таки, осознают себя граждане Украины: украинцами, русскими, русскоязычными, русскокультурными и т. п. При этом задаются вопросы: на каком языке вы думаете?, общаетесь в семье?, на производстве?, книги каких (русских или украинских) авторов предпочитаете? и т. д., и т. п.

Значимость межэтнических отношений украинцев и русских в Украине определяется рядом исторических, культурологических и политических факторов — наличие мощной русской диаспоры, бытование русского языка и культуры, а так же стратегическое внешнеполитическое партнерство с Россией.

Для предотвращения негативного развития событий, по-нашему, необходимо:

- осуществлять сбалансированную национальную политику, которая адекватно поддерживала бы удовлетворение всего комплекса потребностей всех национальных составляющих украинского общества, не опиралась на ограничительные и принудительные меры, а максимально использовала бы стимулы и поощрения, механизмы экономической поддержки тех элементов культуры, развитие которых является приоритетным на данном историческом этапе;
- изучение и учет в практической национальной политике феномена русскоязычной украинской культуры и особенности лингво-культурного и этнического самоопределения части населения Украины;
- корректный общественный дискурс по культурологическим и социальным аспектам межэтнических отношений с целью

формирования общественной установки на построение демократического, правового государства, политической нации, гражданского общества; а также — на сохранение естественной динамики процессов аккультурации.

Высоким уровнем самоорганизации можно рассматривать союзы и объединения общественных организаций, объединённых по этническому признаку на общегосударственном уровне. В Украине более 32 объединений имеют общеукраинский статус. В Одессе насчитывается три таких объединения [3, с. 19].

Высший орган самоорганизации по национальному признаку — создание единого представительского органа всей национальной группы. В Украине таким идентифицирует себя и реально функционирует в Крыму только Курултай крымских татар, хотя официально она является гражданской организацией “Меджелис”. Попытки организовать соответствующие структуры предприняли немцы через организацию “Видергебург”, однако, вскоре появились и другие немецкие организации с общеукраинским статусом — Ассоциация немцев Украины и Всеукраинское объединение “Немецкая молодёжь на Украине” и др. Несмотря на легитимизацию всеукраинских организаций евреев, болгар, греков, поляков, румын, армян, чехов, венгров и других — эти организации в силу разных причин не могут претендовать на роль представительного органа соответствующего этноса, а это происходит из-за отсутствия соответствующего законодательства.

Следует отметить, что в Украине созданы и ряд межэтнических объединений, которые конкурируют между собой и также не могут рассматриваться как единый представительный межнациональный орган, представляющий интересы национальных меньшинств Украины (Совет национальных обществ Украины, Ассоциация национально-культурных объединений Украины, Конгресс национальных общин Украины и т. п.).

Исследования по данной проблеме

Состояние межэтнических отношений в Украине изучал Киевский международный институт социологии начал в 1994 году с использованием шкалы Богардуса. В нашей стране эту проблему исследовали Н. Панина, В. Паниотто и В. Хмелько.

Шкала Богардуса представляет собой серию высказываний такого типа: “Я согласен допустить представителя данной на-

циональной группы...”, например, в качестве члена семьи, чтобы и сам человек, и его дети теоретически могли заключить с ним брак, воспринимать в качестве родственника. Положительный ответ оценивается в один балл. Дружеское восприятие представителя другой национальной группы оценивается в два балла, принятие в качестве соседа — три, коллеги по работе — четыре, жителя Украины — пять, посетителя Украины — шесть баллов. Ответ “не пускал бы в Украину” оценивается в семь баллов. Среднее значение для всех этнических групп называется индексом ксенофобии.

Кроме этнических групп, рассматривались еще и лингво-этнические, поскольку, оказывается, поведение русских и украинцев в Украине очень существенно отличается в зависимости от того, на каком языке они разговаривают. Русские на 90 с лишним процентов русскоязычные. А украинцы есть как украиноязычные, так и русскоязычные. Основные этнические группы в стране — украиноязычные украинцы, русскоязычные украинцы и русские.

Таблица 1
Динамика индекса социальной дистанции с 1994 по 2004 год

Этническая группа	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Украинцы украиноязычные	1,7	1,72	2,03	2,27	1,84	1,77	2,07	2,01	2,06	1,95	2,20
Украинцы русскоязычные	1,78	1,84	2,06	2,34	1,98	1,99	2,32	2,16	2,24	2,12	2,21
Русские	1,95	2,06	2,45	2,55	2,29	2,24	2,50	2,14	2,40	2,44	2,48
Белорусы	2,32	2,49	3,05	3,18	3,07	2,96	3,15	2,94	3,17	3,23	3,40
Евреи	3,64	3,74	3,89	3,91	4,01	3,88	4,10	3,95	4,13	4,34	4,29
Американцы	3,68	3,76	4,04	4,03	4,24	4,17	4,35	4,09	4,64	4,79	5,02
Канадцы	3,69	3,73	4,13	4,06	4,31	4,25	4,46	4,27	4,37	4,58	4,92
Поляки	3,85	3,84	4,16	4,23	4,45	4,45	4,45	4,05	4,66	4,37	4,50
Французы	3,90	4,01	4,31	4,34	4,56	4,37	4,62	4,42	4,73	4,66	5,03
Немцы	4,03	3,92	4,39	4,30	4,67	4,46	4,68	4,39	4,56	4,61	4,93
Румыны	4,27	4,4	4,38	4,51	4,72	4,51	5,02	4,77	4,94	4,91	4,98
Негры	4,92	5,04	4,96	4,94	5,22	5,17	5,45	5,22	5,43	5,54	5,47
Цыгане	5,15	5,14	5,15	5,35	5,45	5,48	5,61	5,43	5,72	5,89	5,70
Индекс ксенофобии	3,45	3,61	3,77	3,85	3,91	3,82	4,06	3,83	4,08	4,11	4,24
Славянская нетерпимость	1,94	2,03	2,40	2,59	2,30	2,24	2,51	2,31	2,47	2,44	2,57
Неславянская нетерпимость	4,12	4,18	4,38	4,41	4,63	4,53	4,75	4,61	4,80	4,85	4,98

Оказалось, что с 1994 по 2004 год уровень ксенофобии рос. В 1998-1999 годах наметилась тенденция к его падению, однако после 2001 года начался некоторый рост ксенофобии. Н. Панина считает, что до 1999 года это было связано с падением уровня жизни — с 1994 по 1999 год доля людей, которым не хватало на еду, существенно росла. Потом материальная ситуация улучшилась. Но в 2001 году, после событий 11 сентября, начался мировой процесс обострения отношений между этническими группами, стала прослеживаться большая настороженность по отношению к другому/иному.

Исследователи выделили два явных фактора: “славянская нетерпимость” (отношение к славянским этническим группам — украинцам, русским, белорусам, проживающим в Украине большими группами) и “неславянская” (неприятие других этнических групп). Если говорить об отношении к славянским группам, то максимум нетерпимости пришелся на 1997 год, а после выборов 2004 года отношение к ним улучшилось.

В целом выборы отрицательно отразились на межэтнических отношениях. Пропаганда была нацелена на раскол между западной и восточной частью Украины, то есть фактически между украиноязычными украинцами и русскоязычными украинцами и русскими.

В период любых выборов, утверждает Н. Панина, эти отношения обостряются, поскольку находятся политические силы, которые ищут свою нишу межэтнической розни, свои целевые группы и противопоставляют их другим, создавая конфликт. Язык тут является одним из самых существенных факторов. Когда спрашивали о проблемах, люди не ставят на первые места вопросы культуры и языка. Они говорят об уровне жизни. Однако это не очень сильно дистанцирует людей. А вот язык... 90 % населения на западе Украины говорят на одном языке, 90 % на востоке — на другом. И хотя это не самая насущная проблема, на политическом уровне она оказывается одним из существенных рычагов, которым пользуются политики в погоне за рейтингом. Таким образом, каждые выборы работают на ухудшение межэтнических отношений.

Если сравнивать Украину с другими странами по уровню антисемитизма в целом, то у нас он существенно выше. Исследования показали, что наиболее значимые факторы, определяю-

щие уровень ксенофобии и антисемитизма, — это образование и тип поселения. В городе уровень ксенофобии и антисемитизма ниже, чем в селе. Чем выше образование, тем реже человек обнаруживает ксенофобию и антисемитизм.

Межэтнические отношения обостряются, когда снижается уровень жизни, поскольку людям свойственно искать козлов отпущения... У ксенофобии к тому же есть гала-эффект — ухудшение отношения к одной какой-то группе тянет за собой и ухудшение отношения ко всем остальным — на всякий случай [4, с. 1-3].

На наш взгляд, причины многих современных разногласий и конфликтов уходят корнями в прошлое, разжигание же новых не имеет под собой никакой логической базы. Украина всегда являлась общим домом для множества этносов, представляя собой смесь различных культур, обычаев. Неправильная национальная политика в прошлом, выделяющая одни нации и прижимающая другие, принудительно разделяя и объединяя различные народы, привела к остро вставшей проблеме розней. Для любого этноса характерно желание выделиться, индивидуализироваться, а, при подавляющем большинстве, и остаться единственным на своей территории. А учитывая межгосударственный уровень общения, необходимо следить и за притеснением иностранных граждан.

Но вот что действительно зависит от каждого отдельно взятого человека нашей страны, так это толерантное отношение к другим этносам и национальным меньшинствам у нас проживающих. Ведь довольно часто, вопреки множеству бытующих стереотипов, эти меньшинства вносят не только вклад в развитие нашей страны, но и являются добропорядочными гражданами, и имеют не одно семейное поколение [5, с. 87].

Отвечая на поставленные вопросы, следует иметь в виду, что в основу деятельности любой международной организации по проблемам национальных меньшинств должен быть положен принцип, совпадающий с основной целью ООН,- установление согласия, единства, гармонии в мире и содействие международному сотрудничеству и взаимопониманию.

В связи с тем, что проблема национальных меньшинств носит комплексный характер, ее решение связано с другими гуманитарными проблемами: обеспечением прав национальных мень-

шинств означает уменьшение количества беженцев; упрощением процедуры свободного передвижения автоматически снимает многие требования национальных меньшинств. Отсюда следует сделать вывод, что сотрудничество государств во всех гуманитарных областях должно осуществляться во взаимосвязи.

Литература

1. Конвенция от 21 марта 1986 г. “Венская конвенция о праве договоров между государствами и международными организациями или между международными организациями”, статья 18. <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/mdogov/megd4719.htm>.
2. Первая всеукраинская перепись населения: исторические, методологические, социальные, экономические, этнические аспекты. 2001 г. Результаты всеукраинской переписи населения предоставлены так же на сайте: www.ukrstat.gov.ua/Perepis/PidsPer_r.htm.
3. Разумков А. В. Межэтническое согласие как фактор национальной безопасности Украины. Диалог украинской и русской культур в Украине // Материалы III-й междунар. науч.-практ. конф. (12-13 нояб. 1998 г., г. Киев). — К., 1999. — С. 18-22.
4. Кириченко И. Ксенофобия: испытание чужим // Зеркало недели. — № 38 (566). — 2005, 1-7 октября.
5. Попеску И. Проблемы реализации права национальных меньшинств на самоорганизацию на Украине. Диалог украинской и русской культур в Украине // Материалы II-й междунар. науч.-практ. конф. (30-31 окт. 1997 г., г. Киев). — К., 1998. — С. 83-90.

Резюме

У статті висвітлюються проблеми національних меншин в українському суспільстві, а також можливі причини їх виникнення та питання самоорганізації національних об'єднань. Названі заходи попередження негативного розвитку подій на національному ґрунті. У статті представлені результати та аналіз дослідження з проблеми соціальної дистанції в Україні.

Рецензент доктор социолог. наук, профессор В. М. Онищук

СПЕЦИФИКА СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ИССЛЕДОВАНИЯ ГОСУДАРСТВА И ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ ОБЩЕСТВА

Актуальность проблемы исследования обусловлена тем, что современное украинское общество находится в состоянии трансформации: система социальных ценностей и норм, политическая и социально-экономическая находятся в состоянии поиска себя. Это и обостряет внимание к трудностям взаимодействия государства с другими социальными институтами, ведь именно это взаимодействие во многом определяет процесс формирования гражданского общества, а следовательно, столь необходимых переходному украинскому обществу новых социальных ценностей и норм.

Научно-познавательные проблемы исследования заключаются в незнании механизмов, как внутриуровневых институциональных взаимодействий, так и макроуровневых между устоявшимися социальными институтами и формирующимися институтами гражданского общества. Предметная сторона проблемы состоит в противоречивых и динамичных взаимодействиях интересов государства и интересов других социальных институтов. Данные противоречия являются внутриуровневыми противоречиями институционального уровня социума.

Объектом исследования являются институциональные отношения в современном украинском социуме. В данном случае подразумевается взаимодействие института государства, обладающего правотворческой и правоприменительной силой, с другими, социальными институтами (наукой, искусством, политикой, наукой, масс-медиа и религией).

Предметом исследования выступают специфика и характер взаимодействий социального института государства с другими социальными институтами. В рамках предмета нашего исследования данные взаимодействия рассматриваются в ключе процессов формирования гражданского общества. Социальные отношения, входящие в предмет исследования, рассматриваются в ключе процессов формирования гражданского общества.

Стратегической целью исследования выступает поиск институциональных факторов и факторов микроуровня, определяющих

специфику и характер взаимодействия государства с другими социальными институтами.

Основными задачами работы являются: 1) анализ социально-политического и идеологического взаимодействия государства с другими социальными институтами; 2) рассмотрение взаимодействия института государства с формирующимися институтами гражданского общества в современной Украине; 3) выявление институциональных факторов макро, микро и мезо уровней, которые определяют специфику и характер взаимодействия института государства с другими социальными институтами.

В рамках работы выдвигаются следующие гипотезы:

1. Формированию взаимодействия институтов общества препятствует несформированность интересов и приоритетов социальных институтов;
2. Несформированность интересов и приоритетов социальных институтов обусловлена отсутствием слоя управленческих профессионалов “наверху” и развитого гражданского общества;
3. Формирующиеся институты гражданского общества лишь декларативно защищают права и интересы социальных слоев.

Эмпирической базой исследования выступает составленный инструментарий для проведения количественного исследования, а также были проведены пробные полуформализованные интервью.

Представителями философской и социально-политической мысли, занимавшиеся вопросами создания и развития государства, и институтов общества были Аристотель, Сократ и Платон во времена античности, мыслители Просвещения, представители классической немецкой философии И. Кант и Г. Гегель. Особый вклад в осмысление государства и гражданского общества внесли Т. Гоббс, Дж. Локк. Изучали многообразие гражданского общества в Западной Европе и США: П. Бергер, Ж. Бодрийар, Э. Гидденс, Т. Лукман, М. Фуко, Ю. Хабермас, так и на постсоветском пространстве В. В. Витюк, К. С. Гаджиев, В. А. Гурторов, Ю. М. Резник, среди них украинские ученые Головаха Е. И., Панина Н. В.

На первый план сегодня выступает интерпретация гражданского общества, предложенная Алексисом де Токвилем — толкование гражданского общества как особой внесударственной сферы социального организма.

Р. Мертон с точки зрения структурного функционализма определял государство, как социальную систему, обеспечивающую устойчивость и целостность общества. Согласно Р. Мертону государство имеет свое выражение в системной структуре, имеющей надындивидуальный, безличностный характер. Заполнение структурных ячеек сопряжено для государства с приобретением места в социальной системе [1, с. 78].

Государство как социальная система, согласно Т. Парсонсу, имеет две оси ориентации. Первая ось соответствует векторам внутренних и внешних связей, вторая ось — инструментально-консумагорная — одним полюсом связана с сиюминутными факторами человеческой жизни, другим же полюсом, являются долговременные потребности и цели. Наложение этих осей дает систему координат, выражающую четыре ряда функциональных потребностей в обществе: во внешней ориентации — категории адаптации и целедостижения, во внутренней — категории системной интеграции и образа взаимодействия людей в системе. [2, с. 246]. Функционирование социальных систем, в данном случае государства, осуществляется как процесс социального действия, ориентированного на определенные ценности. Государство, как социальная система функционирует нормально в тех случаях, когда решаются следующие системные задачи: неуклонно поддерживаются ценностные образцы системы, обеспечивается системная интеграция, имеются условия для достижения системной цели (системных целей), обеспечивается адаптация [3, с. 496].

Государство, равно как и политические союзы, исторически ему предшествующие, есть отношение господства людей над людьми, опирающееся на легитимное насилие как средство. Таким образом, чтобы оно существовало, люди, находящиеся под господством, должны подчиняться авторитету, на который претендуют те, кто теперь господствует.

В принципе имеется три вида внутренних оправданий, то есть оснований легитимности. Во-первых, это авторитет вечно вчерашнего: авторитет нравов, освященных исконной значимостью и привычной ориентацией на их соблюдение, — традиционное господство, как его осуществляли патриарх и патримониальный князь старого типа. Далее, авторитет внеобыденного личного дара, харизма, полная личная преданность и личное доверие, вызываемое наличием качеств вождя у какого-то человека: открытий,

героизма и других, — харизматическое господство, как его осуществляют пророк, или — в области политического — избранный князь-военачальник, или плебисцитарный властитель, выдающийся демагог и политический партийный вождь. Господство в силу легальности, в силу веры в обязательность легального установления и деловой компетентности, обоснованной рационально созданными правилами, то есть ориентации на подчинение при выполнении установленных правил — господство в том виде, в каком его осуществляют современный государственный служащий и все те носители власти, которые похожи на него в этом отношении [4, с. 650].

Гражданское общество выступает как бы “глазом народа” за деятельностью государство, своеобразным “Цербером”, который наблюдает за порядком и равновесием влияния государства, с одной стороны, и социальных институтов с другой. Сама по себе деятельность гражданского общества выступает, как бы ответом на монопольное положение государства относительно политической и других видов власти, с созданием гражданского общества автоматически создается система контроля за соблюдением законной меры полномочий государства.

Не имея альтернативы в политической сфере и общественной жизни в целом, государство навязывает свою политику, идеологию, законы и требования, без ограничений, что ведет к тоталитаризму. Определенную систему ценностей и идеологий государство доносит до различных социальных слоев в лице профес-сионалов и лидеров.

Представим себе трех уровневую структуру общества, где на верхнем уровне у нас находится государство, которое является создателем законодательной базы и генератором идеологии. На втором уровне находится гражданское общество, которое является системой контроля социальных групп за законностью деятельности государства и “фильтром”, передающим государственную идеологию различным социальным слоям. И, наконец, на последней ступени заявленной схемы находятся разные социальные группы, являющиеся объектами государственной политики и основой гражданского общества.

Институты гражданского общества могут играть важную роль при поддержке их общественной активностью, когда общество зрелое и у него сформирован спрос на их деятельность.

Сразу же берем во внимание, что не обязательно то, что государство выступает как орган агрессии по отношению к человеку. А гражданское общество это взаимодействие социальных институтов, которые зачастую вступают в оппозицию к государству. Это происходит либо в случае несогласия с государственной политикой, либо в результате хаоса и анархии, когда институты гражданского общества ставят под сомнения существующий политический строй и институт государства.

Согласно М. Веберу, государство — это организованный союз господства, который добился успеха в монополизации легитимного насилия, как средства господства. А легитимность, в свою очередь, явление изменчивое, оно зависит от того, кто его диктует, то есть от того, кто находится при власти. Но кто бы не находился при власти, каждый хочет избавиться от конкурентов и посредников в управлении обществом, которое также распоряжается легальной властью. И здесь государство в полной мере использует все свои возможности для того, что бы ограничить возможности функционирования гражданского общества. Только в западном обществе это происходит цивилизованным способом [4, с. 657].

Существуют смешанные понятия государства и власти. В данном случае власть выступает как данность государства еще во времена становления государства и права. Общество выходит на более высокий уровень развития с формированием гражданского общества. Относительно нынешней ситуации в Украине можно сказать, что проблема в том, что гражданскому обществу еще нужно доказать свой статус, что бы можно было говорить, что и ему власть принадлежит как данность, как неотъемлемая частица целого.

В наше время институт государства должен основываться не на вседозволенности и попустительстве, а на основе способностей принимать адекватные законы и твердо добиваться их исполнения.

Для сопоставления государства и гражданского общества обратимся к вполне конкретным общественным связям. Для устойчивых структур государства характерно преобладание иерархических связей вертикальных отношений, для гражданского общества характерно преимущество горизонтальных связей партнерства. Однако вместе с тем следует учитывать, гражданское общество — это социально-политический феномен и вертикальные связи между группами интересов в нем также должны при-

существовать. Горизонтальные связи разнообразны и образуют как бы несколько слоев. Фундамент составляют производственные отношения, точнее — отношения, связанные с обеспечением жизнедеятельности общества. Второй слой — это социокультурные отношения, включающие семейно-родственные, этнические, религиозные и прочие устойчивые связи. Наконец третий и верхний слой образуют отношения, связанные с индивидуальным выбором, с политическими и культурными предпочтениями, ценностными ориентациями. Здесь мы находим всякого рода группы интересов, политические движения, клубы, гражданские инициативы, партии и т. д. Эти группы интересов и лоббируются институтами гражданского общества.

При изменении соотношений между современным государством и гражданским обществом происходит преобразование вертикальных связей в горизонтальные, и наоборот. Церковь, сословия, цехи, рыцарские ордена, отмирая как государственные структуры, сохраняются не редко как образования гражданского общества. Напротив, отдельные институты гражданского общества по мере своего становления и развития превращаются в функциональные органы государственности. Так было, например, с парламентом — говорильней, этим голосом протогражданского общества средневековья. Потом тоже произошло с политическими партиями, возникшими как противовес абсолютизму государственной власти, но превратившимися в ключевые элементы демократических государственных систем.

Гражданское общество всегда существует параллельно с государством как форма самоорганизации граждан. А вот уровень развития гражданского общества зависит от интегрированности граждан в общественные процессы с правом влияния на формирование государственной политики [5, с. 12].

Гражданское общество является главной опорой всякой настоящей демократии: оно способствует ее построению и служит залогом ее сохранения и укрепления. Гражданское общество выступает основным противником уклонения государства в сторону тоталитаризма и авторитаризма и защищает общество от любых злоупотреблений со стороны властей: препятствует наступлению на права человека, ограничивает коррупцию и т. п.

Гражданское общество не является некоей единой организационной структурой, хотя и включает в себя различные об-

щества (например, защиты прав потребителей), ассоциации, союзы и т. п. Суть деятельности гражданского общества заключается в защите разнообразных прав населения (как политических, так и экономических). В частности, к структурам гражданского общества можно причислить и профсоюзы (настоящие, конечно, а не фиктивные). Если все идет по правилам, то гражданское общество никак себя не проявляет. Активность гражданского общества обнаруживается лишь тогда, когда власти пытаются в чем-то ущемить традиционные права граждан.

Само наличие и развитость гражданского общества служит хорошим критерием демократичности того или иного конкретного общества (страны, государства). В странах западно-европейского типа (в том числе, и в Соединенных Штатах Америки) традиционно существует сильное гражданское общество, созданное там столетиями непрерывной борьбы населения за свои права. В странах Востока (арабские страны, Китай) и на постсоветском пространстве (Россия, Украина и страны СНГ) структуры гражданского общества очень слабые или отсутствуют вовсе. Это связано с различиями западного и восточного менталитета: западный менталитет основан на идеях индивидуализма и прав человека, а восточный — на подчинении личности государству и власти.

Важной составляющей сильного гражданского общества является свободная пресса, поскольку одним из основных этапов борьбы со злоупотреблениями власти является огласка неблагоприятных действий государственных чиновников, которые всегда стремятся сохранить свои злодеяния и беззакония в тайне. Уровень свободы прессы, таким образом, хорошо коррелирует с уровнем развития демократии. По этой причине, гражданское общество всегда уделяет большое внимание любым фактам ограничения свободы слова и последовательно борется с попытками цензуры в средствах массовой информации.

Одной из целей гражданского общества является построение правового государства, созданного по принципу разделения властей (законодательной, исполнительной и судебной) и многопартийности со справедливыми (без фальсификаций) всеобщими выборами. Именно такая политическая система обладает естественными механизмами защиты от злоупотреблений, поскольку одна ветвь власти контролирует другую, а одна партия, находящаяся в оппозиции, изобличает нарушения, допущенные

другой, которая находится в данный момент у власти. Побудительным механизмом разоблачительной деятельности чиновников из одной ветви власти в отношении чиновников другой ветви является стремление сделать карьеру; побудительным механизмом действий оппозиционной партии является желание прийти к власти (запятнавшая себя партия, находящаяся у власти, несомненно, проиграет ближайшие выборы); также карьерными соображениями руководствуются корреспонденты средств массовой информации, находящие и публикующие в своих изданиях факты злоупотребления властей (а сами СМИ руководствуются при этом соображениями увеличения своего тиража).

Литература

1. Плахов В. Д. Западная социология / РГПУ им. Герцена. — СПб., 2000. — С. 154.
2. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения // Американская социологическая мысль. — М., 1996. — С. 494-526.
3. Парсонс Т. Система современных обществ. — М.: Аспект Пресс, 1998. — С. 266
4. Вебер М. Избранные произведения. — М., 1990. — С. 797
5. Телешун С. Отдельные аспекты развития засад гражданского общества в условиях реформ. — К.: НАДУ, 2006. — Т. 1. — С. 12.

Резюме

В роботі показано суспільство як сфера реалізації економічних, соціальних, етнополітичних, культурних та інших громадянських інтересів.

Рецензент доктор социолог. наук, профессор В. М. Онищук

УДК 316.75:328.126:338.124.4(477)

К. С. Гречаний

ІДЕОЛОГІЯ ЯК ФАКТОР ЗМІНИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ЕЛІТ

Перманентна політична криза в Україні насамперед пов'язана з консервацією політичних еліт. Серед основних причин такої слід виділити невміння домовлятися між представниками владних угруповань та зміна форми правління. Відповідно до

цього, метою статті є визначення ролі ідеології в контексті можливої зміни політичних сил, що перебувають зараз при владі. Поставлена мета передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань: аналіз причин тривалої політичної кризи; визначення природи поняття “ідеологія”; з’ясування питань ідеологічної роботи держави та владних еліт в Україні.

Замкненість політичних еліт є наслідком ще радянської системи. Після розпаду СРСР в Україні не було проведено люстрації, до влади прийшло багато колишніх радянських партійців, а президентом було обрано экс-завідуючого відділом ідеології і секретаря ЦК КПУ. Люди зі старим способом мислення виявилися нездатні до проведення посткомуністичних реформ, саме тому Україна набагато довше вирішувала свої соціально-економічні проблеми початку 90-х рр., ніж більшість країн Східної Європи і Прибалтики. Не спостерігаємо позитивних зрушень в цьому напрямку і зараз. За відсутності домінуючого політичного суб’єкта, декілька великих фінансово-промислових груп по чергово опиняються при владі. Конституційна реформа 2004 р. фактично відвела президентові лише роль арбітра між гілками влади. Перехід до парламентсько-президентської форми правління призвів до того, що Верховна Рада Україна, будучи заручницею міжособистісних і корпоративних суперечок політиків, в період з 2004 по 2008 рр. деколи не працювала протягом декількох місяців.

Більшість політичних аналітиків сходяться на думці, що для виходу із кризи необхідна зміна не лише політичної системи та законодавчої бази, а, найперше, політичних еліт. Проте усвідомлення необхідності таких змін замало для їх здійснення. Загальне розчарування нинішніми політичними лідерами фактично не впливає на їхнє представництво в органах влади. За рахунок величезного фінансового ресурсу, підконтрольних ЗМІ, політичних маніпуляцій фінансово-промислові групи створили міф безальтернативності теперішній владі. Міф — це доволі нестійкий вид колективної свідомості, який рано чи пізно руйнується. Що може зруйнувати головний політичний міф України останніх років?

Згідно соціологічного дослідження рейтингу мотивів політичного вибору-2007, опублікованого в журналі “Політичний менеджмент”, перше місце зайняла “Ідеологія, яку декларує партія чи блок” — 19,4 % [1, с. 14]. Ті сили, які 2007 р. пройшли до Верховної Ради важко назвати ідеологічними, звідси констатує-

мо існування ще одного міфу. Головні політичні суб'єкти української політики останніх років достатньо часто вживають термін “ідеологія”, причому в абсолютно різних значеннях і контекстах: “ідеологія уряду”, “ідеологія ринку”, “ідеологія ЗМІ” тощо.

В політичній науці існує декілька визначень цього поняття. У вузькому значенні вони зводяться до наступного: ідеологія — це система поглядів та ідей, в яких виражене відношення до існуючої дійсності. Щоб сформулювати більш ширше значення, слід звернутися до роботи видатного німецького соціолога і політичного філософа Карла Мангайма “Ідеологія та утопія”. Автор зазначає, що поняття “ідеологія” вживається в двох змістовно відмінних між собою значеннях: “частковому” або “партикулярному” та “тотальному”. Перше має місце, коли відбувається свідоме чи напівнеусвідомлене спотворення реальних фактів. Часткове поняття ідеології має доволі хитку межу з брехнею. Йому протиставляється тотальне поняття ідеології, яке означає “самобутність і характер цілісної структури свідомості відповідної епохи або групи” [2, с. 76].

Аналізуючи діяльність теперішньої української політичної еліти, можна стверджувати, що частковий характер їхньої ідеології обумовлений незацікавленістю в цілісному підході до розвитку суспільства. Вузькогрупові та індивідуальні цілі українських політиків змушують вдаватися до виривання окремих фактів з існуючого контексту та фальсифікації дійсності. Але підміна понять в політичній риторичі не може залишатися непоміченою на практиці, звідси головна передумова руйнації міфу про безальтернативність нинішнього уособлення влади. Українське суспільство ставить нові виклики перед політичною владою, для відповіді на які потрібен комплексний підхід до проблем держави нації. Такий підхід можливий лише через усвідомлення конкретних ідеологічних моделей, адже будь-яка політична програма, що не ґрунтується на ідеології, позбавлена зв'язку з реальністю.

Сама ідеологія тісно пов'язана з практичною діяльністю. В повсякденному житті людина постійно шукає найкращі варіанти вирішення тих чи інших проблем. Ідеї, які проходять практичну перевірку, систематизуються, вибудовуються в певну теорію. Проте, не слід відкидати і духовну складову. Російський політичний філософ Олександр Яковлев зазначає, що ідеологія має подвійну практично-духовну природу. “В основі ідеології — потреби, інте-

реси, які є духовними, ідеальними явищами. Але потреби виступають практичними нуждами, ідеологія спрямована на їх реальне задовільнення. Звідси своєрідна подвійність ідеології” [3, с. 53].

Яковлев визначає ідеологію як “нервову систему суспільного організму, що чуттєво реагує на зовнішні процеси, яка змушує рухатися його внутрішні сили в необхідному напрямку”. “Ідеологія не просто віддзеркалює практику, — вважає філософ — не просто здійснює на неї зворотній вплив, вона пронизує її багатьма нервовими волокнами, зрощується з нею, отримує цілющі імпульси він неї і, в свою чергу, передає їй свої направляючі сигнали” [3, с. 54].

Повертаючись до українських реалій, слід констатувати, що ідеологію представники політичних еліт розглядають у відриві від практики. Для них вона є лише маніпулятивним механізмом, адже не існує жодного зв’язку між діяльністю представників влади і задекларованими ними ідеалами розвитку країни. З іншого боку фактично не існує зв’язку між владою і народом. Взаємодія між громадянами та політичною елітою утворює публічну сферу політики і виступає однією з функцій ідеології. Ідеологія в даному випадку формує критерії оцінювання. За допомогою співвідношення положень ідеологічних доктрин з реально існуючими соціально-політичними процесами визначається ефективність управлінських еліт.

Варто підійти до цього питання з іншого боку. Ідеологія є не тільки невід’ємною частиною соціальної структури, а й обов’язковим елементом функціонування держави. Мова йде не про державну ідеологію тоталітарних режимів, а про певну роботу держави у напрямку роз’яснення серед населення ціннісного змісту існування держави, векторів розвитку, певних суспільних принципів. В незалежності від тих орієнтирів, які бере суспільство, ідеологія слугує потужним фактором політичної мобілізації. Суспільство, яке тривалий час не має ідеології, перестає розуміти сенс свого існування, його майбутнє невизначене [4]. В той же час є ризики, що державна еліта буде виходити виключно з власних інтересів. В цьому випадку державна ідеологія стає антисуспільним явищем. Саме суспільство через механізми громадського контролю має дбати про те, щоб світоглядна роль держави не була скерована в деструктивне русло.

Українські політики ще не до кінця усвідомили важливість ролі ідеології, проте певний поступ в цьому напрямку вже. Юрій

Костенко, лідер Української народної партії, 23 червня 2008 року в інтерв'ю інформаційному агентству УНІАН заявив: “Поки Україна не перейде до демократичного змагання ідеологій, ідей, які працюють на суспільний інтерес. і в парламенті не будуть представлені носії цих ідей — політичні партії, доти ми не бацитимемо в парламенті злагодженої роботи” [5]. Можна цілком слушно заперечити, що не побачимо злагодженої роботи всієї політичної системи в країні, а не тільки парламенту.

Підсумовуючи все вище сказане, можна зробити висновки:

- Згідно аналізу причини політичної кризи в Україні, головними її факторами слід вважати перебування при владі політиків зі старим радянським способом мислення, невиправданий перехід до парламентсько-президентської форми правління 2004 року і міжособистісні та групові конфлікти в середині владних еліт.
- Ідеологія має подвійну духовно-практичну природу.
- В Україні відбувається симуляція ідеологічної боротьби. Шляхом маніпуляції суспільною свідомістю політичні сили створюють міф про власну ідеологічність. Проте дедалі більша неефективність маніпулятивних технологій відкривають потенційні можливості для приходу до влади справжніх носіїв ідеології.

Література

1. Бебик В., Дацаківська О., Охотникова О. Вибори 2007: мотивація та ефективність політичних впливів // Політичний менеджмент. — 2008. — № 1. — с.14-22.
2. Мангайм К. Ідеологія і утопія. — К.: Дух і Літера, 2008. — 367 с.
3. Яковлев А. Государственная идеология // Диалог. — 2001. — № 6. — с. 53-61.
4. Рыбаков В. А. К вопросу о роли идеологии в современном государстве // История идей и идеологий — 1998. — <http://ideology.ru/app/rs/ide/00000140.htm>.
5. Костенко назвав три причини політичної кризи в Україні // <http://www.unian.net/ukr/news/news-257910.html>. — 23.06.08.

Резюме

В статье анализируются причины смены политических элит в Украине. Акцентируется внимание на временами мнимой идеоло-

гизации субъектов политической борьбы. Идеология рассматривается в контексте государственной политики Украины, которая должна выработать для нации чёткую модель развития на будущее.

Рецензент доктор полит. наук, доцент Д. В. Яковлев

УДК 94(=161.2)(4/9):061.3

Ю. В. Мартинюк

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ СВІТОВОГО КОНГРЕСУ УКРАЇНЦІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Важливою інтегральною частиною українства є його діаспора, представники якої протягом багатьох років зробили суттєвий внесок в дослідження різноманітних проблем у різних галузях науки, творили власні наукові установи, громадські та церковні організації, і сьогодні переважно живуть проблемами далекої батьківщини. Про українську діаспору як явище існує низка досліджень в зарубіжній і материковій українській історіографії. Дослідники відзначають високу національну свідомість і прагнення зберегти свою національну ідентичність в чужому світі, притаманну більшості вихідців з України, особливо представників повоєнної хвилі еміграції. Але загальновідомим є також факт, що значна частина українців, народжених поза межами етнічної батьківщини, вже є американцями, канадцами і т. д. українського походження.

Для того, щоб не перетворитися на „білих рабів”, українська громада повинна була, виходячи із власних історико-культурних традицій та умов перебування у новому суспільстві, знайти адекватні форми виживання та пристосування до нього. В результаті цього українська етнічна група почала створювати ряд організацій, що допомагали їм пристосовуватися до проживання на новій батьківщині. Однією з найвпливовіших організацій, що сформувалася в часи Холодної війни, був Світовий Конгрес Вільних Українців, створений у 1967 р. у Нью-Йорку як об'єднання українських громадських організацій. Пізніше перейменований в Світовий Конгрес Українців [3, с. 65].

Світовий Конгрес Українців — це найвища координаційна громадська надбудова усіх організованих українців, які опинилися або народилися у діаспорі. Українське населення у діаспорі нараховує понад 20 мільйонів, більшість яких народжені за межа-

ми України [9]. Українські поселенці в основному є громадянами тих країн, в яких вони живуть. В Конгрес входять організації українців із 32 країн, найближчим часом до нього може приєднатися організація українців, що проживають в Туреччині. Крім цього, Світовий конгрес українців має спеціальний консультативний статус в Економічній і Соціальній Раді Організації Об'єднаних Націй [11]. Він уже 42 роки репрезентує інтереси всієї української діаспори.

Серед основних завдань СКУ варто виділити: збереження української національної ідентичності, духовності, мови, культури та інших надбань українців поза межами України; мобілізацію громадської думки співгромадян в країнах поселення українців, для прихильного ставлення до України та її державної, духовної та економічної розбудови [3, с. 65].

Метою нашої статті є спроба охарактеризувати основні напрями діяльності СКУ в сфері взаємозв'язків і взаємовідносин з етнічною батьківщиною в останній період функціонування.

20-22 серпня 2008 року в Українському домі в Києві відбувся ІХ Світовий Конгрес Українців. У цьогорічному зібранні світового українства взяло участь 209 делегатів із 23 країн світу [12, с. 5].

Окрім делегатів, на конгресі були присутні почесні гості з України — Президент України Віктор Ющенко, Прем'єр-міністр Юлія Тимошенко, представники українських церков різних конфесій, державних інституцій і громадських організацій та багато гостей з різних держав світу.

Під час триденної зустрічі представники світового українства прозвітували про виконану протягом 2003-2008 рр. працю, накреслили план роботи на наступний термін та обрали нове керівництво СКУ.

Під час Третьої пленарної сесії, що відбулась 22 серпня 2008 р., пройшли засідання конгресових комісій та було заслухано інформацію про діяльність організацій-членів СКУ. На Четвертій, заключній пленарній сесії, прозвучали звіти контрольної, верифікаційної, статутної, фінансової та номінаційної комісій та було обрано такий склад керівних органів СКУ: президент — Євген Чолій (Канада), перший заступник президента — Ярослав Хортяні (Угорщина), другий заступник президента — Марія Шкамбара (Канада), генеральний секретар — Стефан Романів (Австралія), фінансовий референт — Тамара Денисенко (США), скарбник — Богдан Пагута (Канада) [4, с. 10].

8-9 листопада 2008 р. Рада директорів Світового Конгресу Українців прийняла рішення схвалити гасло Світового Конгресу Українців на 2009 р.: Відродження української нації — гарант української державності! Тому діяльність даної організації в названий період орієнтувалась саме на це гасло. Зокрема, СКУ запланував відзначення цілого ряду історичних дат. Серед них: 90-річчя Дня Соборності України; 70-річчя проголошення Карпатської України; 100-річчя народження та 50-річчя вбивства голови проводу ОУН Степана Бандери; 350-річчя Конотопської битви та 300-річчя Полтавської битви [5].

19 та 20 червня 2009 р. президент Світового Конгресу Українців (СКУ) Євген Чолій зустрівся з українськими громадами Сент-Кетринса і Торонто, Канада [6].

На початку зустрічей він висловив признання українським громадам за працю у підтримці СКУ, після чого проголосив доповідь на тему: “Світовий Конгрес Українців: сучасний стан і перспективи”. У перших словах доповіді Євген Чолій підкреслив, що здобутки та зріст СКУ за час від його створення у 1967 р. і до сьогодні вказують на потребу в такій надбудові. Затим він прозвітував про працю СКУ в новій каденції, за період від серпня 2008 р., ознайомив з основними завданнями, що стоять сьогодні перед СКУ, та представив візію СКУ щодо важливих для України та діаспори питань: захист українських національних меншин; збереження і розвиток української мови в Україні та в діаспорі; вшанування пам’яті жертв Голодомору 1932-33 рр. та його визнання у світі актом геноциду; забезпечення недоторканності кордонів України та її вступу до Євросоюзу і НАТО; та формування позитивного іміджу України. Спробуємо охарактеризувати ці важливі для України питання.

І. Захист українських національних меншин.

Одним із важливих напрямків діяльності Світового Конгресу Українців є питання про українські національні меншини, а зокрема задоволення та захист їх людських та національних прав. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об’єднаних Націй у 1948 р., стала основою правової діяльності як для держав-членів ООН, які “зобов’язались сприяти у співробітництві з Організацією Об’єднаних Націй загальній повазі додержанню прав людини і основних свобод”, так і для Світового Конгресу

Українців, у Статуті якого зазначено, що одним з завдань є “охороняти права українців незалежно від місця їхнього проживання, згідно з Універсальною декларацією прав людини” [2].

З огляду на вищесказане Світовий Конгрес Українців вважає пріоритетними такі завдання:

1. Постійний нагляд за дотриманням прав українських національних меншин згідно з Загальною декларацією прав людини, прийнятою і проголошеною резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй у 1948 р., та згідно з зобов'язаннями стосовно захисту національних меншин, що викладені в конвенціях та деклараціях Організації Об'єднаних Націй.
2. Постійний нагляд за дотриманням прав українських національних меншин згідно з підготовленою за ініціативою Ради Європи Рамковою конвенцією про захист національних меншин, прийнятою у 1995 р., з Конвенцією про захист прав і основних свобод людини від 1950 р. та протоколами до неї, а також з документами Наради з безпеки та співробітництва в Європі, зокрема з Копенгагенським документом від 29 червня 1990 р.
3. Сприяння розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності українського корінного населення у сусідніх з Україною державах.
4. Постійне дослідження стану українських національних меншин, а зокрема у питаннях сповідання релігії, української мови, культури та шкільництва.
5. Постійний нагляд за дотриманням справедливого ставлення уряду, засобів масової інформації, установ, організацій і загалу громадянства до українських національних меншин.
6. Виявлення порушень людських та національних прав українських національних меншин та реакція на них.
7. Офіційні зустрічі високопоставлених представників України та Світового Конгресу Українців з урядовими та неурядовими представниками держав, у яких проживають українські національні меншини.
8. Посилення роботи, спрямованої на розбудову зв'язків з українськими національними меншинами у різних сферах суспільного життя [5, с. 15].

II. Збереження і розвиток української мови в Україні та в діаспорі.

Світовий Конгрес Українців наголошує на необхідності подолання наслідків довголітньої русифікації і утвердження української мови як державної в Україні та наважливості збереження і розвитку української мови в умовах асиміляції в діаспорі.

Здобуття Україною незалежності у 1991 р. відкрило широкі можливості для проведення в Україні державної мовної політики. Правовою підставою для цього стала Конституція України, Стаття 10 якої стверджує, що “Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України” [1, с. 12]. Усвідомлення ролі української мови для українців, які проживають за межами рідної землі, знайшло своє відображення у одному із завдань Світового Конгресу Українців, про що сказано у його Статуті: “зберігати українську національну ідентичність, духовність, мову, культуру та інші надбання українців поза межами України” [2].

Світовий Конгрес Українців вважає пріоритетними такі завдання:

1. Постійний нагляд за дотриманням Статті 10 Конституції України про українську мову як державну.
2. Проведення заходів, спрямованих на роз'яснення ролі та утвердження статусу державної мови.
3. Проведення роботи, спрямованої на відновлення діяльності Національної комісії з питань правопису з залученням до неї провідних мовознавців України та діаспори.
4. Проведення заходів з метою сприяння розвитку та чистоті української мови у всіх регіонах України та в діаспорі.
5. Сприяння поглибленню зв'язків між освітніми установами України і діаспори та проведення заходів, спрямованих на підтримку Україною українознавчого шкільництва та культурно-освітніх центрів діаспори.
6. З'ясування можливостей країн з українськими поселеннями щодо надання державної підтримки у вивченні української мови як мови національної меншини та об'єднання зусиль українських державних представництв та місцевих громад для ефективного вирішення цього завдання.
7. Щорічне проведення у рамках Міжнародного дня рідної мови (21 лютого) різних заходів (конференцій, круглих столів,

конкурсів), спрямованих на популяризацію та піднесення рівня української мови в Україні та в діаспорі [5, с. 17].

III. Вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-33 рр. та його визнання у світі актом геноциду.

Світовий Конгрес Українців вважає необхідним продовження співпраці з Україною у питаннях вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-33 рр. та його визнання у світі актом геноциду.

Відповідно до цього СКУ ставить перед собою такі завдання:

1. Продовження роботи щодо визнання міжнародними організаціями та якнайширшим колом країн світу Голодомору 1932-33 рр. в Україні геноцидом.
2. Сприяння спорудженню другої черги Меморіалу пам'яті жертв голодоморів у м. Києві, пам'ятника жертвам Голодомору в м. Вашингтон (США, округ Колумбія) та відповідних пам'ятників і пам'ятних знаків в Україні та за її межами.
3. Сприяння проведенню наукових досліджень Голодомору та інших злочинів тоталітарного режиму проти людства, виявленню нових документів та матеріалів на цю тему, а також оприлюдненню результатів досліджень.
4. Продовження роботи над Національною книгою пам'яті жертв Голодомору 1932-33 рр. в Україні.
5. Проведення роботи, спрямованої на впровадження теми Голодомору 1932-33 рр. У програми освітніх закладів країн світу та надання допомоги у питанні підготовки методичних матеріалів на цю тему.
6. Інформування про опір українців діям радянської влади, спрямованим на організацію штучного голоду в Україні, та про взаємодопомогу українців під час Голодомору.
7. Проведення дій з метою створення та функціонування електронної бази архівних документів про український визвольний рух, голодомори та політичні репресії в Україні.
8. Поширення серед української та світової громадськості правди про Голодомор і інші злочини комуністичного режиму шляхом проведення всеукраїнських та міжнародних акцій та шляхом розповсюдження матеріалів на цю тему різними мовами.
9. Проведення роботи з метою протидії запереченню українського Голодомору 1932-33 рр.

10. Ініціювання судових розглядів Голодомору 1932-33 рр. та інших злочинів тоталітарного режиму проти людства [5, с. 17].

IV. Забезпечення недоторканності кордонів України та її вступу до Євросоюзу і НАТО.

Україна завжди була і є європейською країною в територіальному і духовно-цивілізаційному розумінні. Проголосивши у 1991 році державну незалежність, Україна відразу стала на шлях повної інтеграції в євроатлантичні структури, які гарантують умови безпеки, миру й добробуту, а також зміцнюють імунітет проти відновлення тоталітаризму будь-якого характеру.

Світовий Конгрес Українців, згідно зі своїм Статутом, сприяє тому, щоб “мобілізувати громадську думку співгромадян в країнах поселення українців для посилення прихильного ставлення до України та її державної, духовної та економічної розбудови” [2].

З огляду на вищесказане Світовий Конгрес Українців вважає пріоритетними такі завдання:

1. Проведення роботи, спрямованої на забезпечення безпеки і збереження територіальної цілісності України та недоторканності її кордонів.
2. Постійний нагляд за дотриманням Меморандуму про гарантії безпеки у зв’язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1994 р.).
3. Координація дій у підтримці вступу України до Європейського Союзу та до НАТО.
4. Проведення міжнародної акції на підтримку вступу України до Європейського Союзу та до НАТО за участю високопоставлених представників України та Світового Конгресу Українців.
5. Поборювання антиукраїнських дій та провокацій шляхом висвітлення їх у засобах масової інформації і на різних форумах та донесення правдивих фактів з цих питань до заходних офіційних кіл та міжнародних організацій [5, с. 19].

V. Формування позитивного іміджу України.

Формування позитивного іміджу України — це важливе завдання загальнонаціонального масштабу, яке потребує спільних цілеспрямованих послідовних дій України та Світового Конгресу Українців. У процесі формування позитивного іміджу України слід брати до уваги такі важливі чинники створення іміджу,

як історична спадщина, сучасна життєдіяльність, державна іміджеві політика та зовнішній інформаційний вплив.

У процесі формування позитивного іміджу України СКУ вважає важливим виконання наступних завдань:

1. Вироблення стратегії щодо культивування позитивного іміджу України в Україні та за її межами.
2. Виготовлення плану роботи для поширення позитивного іміджу України в засобах масової інформації, у тому числі й в інтернеті.
3. Пропагування в Україні та за її межами багатой історичної спадщини України, її високих національних досягнень і можливостей та позитивних зрушень у суспільстві.
4. Поширення вживання української мови в Україні та за її межами як важливого чинника іміджу України.
5. Інформування про внесок українців у розбудову світового суспільства.
6. Протидія дезінформації та інформаційно-психологічній діяльності зовнішніх та внутрішніх чинників, що викликають зневагу до України, спотворюють українську історію, принижують українську мову, культуру і релігію, перешкоджають консолідації українського народу та загрожують стабільності в Україні.
7. Підтримка діяльності інституцій, які сприяють піднесенню іміджу України [5, с. 23].

Такими є найважливіші завдання, що ставить перед собою Світовий конгрес українців в своїй сучасній діяльності, пов'язаній з підтриманням позитивних взаємовідносин з етнічною батьківщиною та вирішенням її потреб та проблем.

СКУ приділяє велику увагу вихованню молодого покоління українців, так як вважає, що роки існування Радянської імперії залишили негативні наслідки, які на жаль, культивуються в Україні і сьогодні. Тому, 23 червня 2009 р. Світовий Конгрес Українців (СКУ) видав заяву, у якій висловив своє обурення постановою Верховної Ради України “Про відзначення 90-річчя створення комсомолу України” та засудив це відзначення в Україні. У заяві зокрема сказано, що СКУ “вважає ганебним виховувати молоде українське покоління на прикладі комсомолу, що, згідно зі своїм Статутом, діяв “під керівництвом Комуністичної партії Радянського Союзу” (переклад з російської), яка несе

відповідальність за Голодомор 1932-33 рр., руйнування українських святинь та репресії проти української нації” [7].

СКУ закликав проігнорувати відзначення 90-річчя комсомолу України та заохотив молоде покоління українців вивчати історію героїчної боротьби за незалежну Україну та брати за приклад діяльність таких видатних постатей, як Іван Мазепа, Симон Петлюра, Степан Бандера та інших героїв українського народу.

Організація приділяє велику увагу поглибленню стосунків між діаспорою та Україною. Це знайшло свій вияв у підписанні 30 липня 2009 р. у Києві Міністерством закордонних справ (МЗС) України та Світовим Конгресом Українців (СКУ) Меморандуму про співпрацю [6].

У Меморандумі зазначається, що його метою є “посилення взаємодії Української держави із закордонними українськими громадами, спрямованої на підтримку закордонних українців, їхньої національно-культурної ідентичності, задоволення освітніх та інформаційних потреб, а також використання можливостей закордонних українців для підтримки та просування інтересів України у світі”. У рамках співпраці також передбачено, що дії Меморандуму спрямовані на “створення умов для налагодження плідних контактів між закордонними українськими громадськими організаціями та історичною Батьківщиною, здійснення моніторингу дотримання прав закордонних українців відповідно до міжнародного та національного законодавства країн проживання, проведення заходів з метою збереження і розвитку української мови і культури, продовження інформаційно-роз’яснювальної роботи серед світової громадськості щодо визнання Голодомору 1932-1933 рр. в Україні та здійснення заходів із вшанування пам’яті жертв цієї трагедії, пропагування культурно-історичної спадщини України, проведення спільних акцій, спрямованих на підтримку європейської та євроатлантичної інтеграції України” [7].

Меморандум підписали Голова Міжвідомчої координаційної ради з питань забезпечення розвитку зв’язків із закордонними українцями, тимчасово виконуючий обов’язки Міністра закордонних справ України Юрій Костенко та генеральний секретар СКУ Стефан Романів.

Відзначаючи вагомість підписання Меморандуму про співпрацю між МЗС України та СКУ, президент СКУ Євген Чолій заявив, що ця подія є значним кроком у подальшій розбудові

взаємовідносин закордонного українства і України та у вирішенні важливих для обох сторін питань. Він також сказав, що цей Меморандум став логічним продовженням довголітнього співробітництва СКУ з Україною, а також плідним результатом зустрічей делегації СКУ з Президентом, Прем'єр-міністром і міністром закордонних справ України у листопаді 2008 р., під час яких було обговорено можливості спільної діяльності у вищезазначених напрямках [7].

Логічним продовженням діяльності Світового конгресу українців стали річні загальні збори, які відбулися 20-21 серпня 2009 р. у Львові. В їх ході учасники розглянули 5 основних питань: забезпечення захисту інтересів українців у різних державах, підвищення позитивного міжнародного іміджу України, збереження та популяризація української мови у діаспорі та Україні, визнання голодомору геноцидом українського народу, сприяння у реалізації європейських — євроатлантичних прагнень України, а також схвалено заяву, в якій засуджується відкритий лист президента Росії до президента України [10].

Таким чином, підсумовуючи все сказане, можна зробити висновок, що діяльність Світового конгресу українців справляє суттєвий вплив на державотворчі процеси в Україні, є дієвим інструментом політичного, економічного та культурного впливу в країнах проживання і, звичайно, це потужний засіб утвердження позитивного іміджу Української держави в міжнародній спільноті.

Література

1. Конституція України. — Київ, 1996. — 30 с.
2. Статут СКУ // <http://www.ukrainianworldcongress.org/>
3. Колесніченко-Братунь Н. Р. Співробітництво дипустанов з діаспорою (посібник з практичної дипломатії). — К., 2002. — 100 с.
4. Бюлетень Світового конгресу українців, зима 2008-2009 // <http://www.ukrainianworldcongress.org/>
5. Бюлетень Світового конгресу українців, весна 2009 // <http://www.ukrainianworldcongress.org/> — № 2.
6. Обіжник Світового конгресу українців, червень 2009 // <http://www.ukrainianworldcongress.org/> — № 6 (70).
7. Обіжник Світового конгресу українців, липень 2009 // <http://www.ukrainianworldcongress.org/> — № 7 (71).

8. Атаманенко А. Є. Колекція УІТ в Інституті досліджень української діаспори при НАУОА // <http://www.naub.org.ua/>
9. Світовий конгрес українців нарахував 20 млн. діаспори // <http://www.gazeta.ua/>
10. Світовий Конгрес українців підбив підсумки річних зборів у Львові // <http://www.vgolos.com.ua/politics/news/>
11. Хортіяні Я. Роль української діаспори в політичному, економічному та суспільному розвитку України та вплив української діаспори на країни їхнього проживання // <http://www.ukrajinci.hu/rik09/budapest/strasburg/>
12. ІХ Світовий конгрес українців // Український журнал. — 2008. — № 10. — С. 5-6.

Резюме

Характеризуются современные направления деятельности Мирового Конгресса Украинцев, анализируются взаимоотношения Конгресса с этнической родиной.

Рецензент канд. полит. наук, доцент О. В. Добродум

УДК 32:316

В. В. Попков, Дженадия Раед

СООТНОШЕНИЕ ЗАПАД-ВОСТОК КАК ЦЕНТРАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ФИЛОСОФИИ ХХІ ВЕКА

Общеизвестно, что политология как самостоятельная наука возникла сравнительно недавно (40-50 гг. XX в.). Формальная дата возникновения 1948 г. Именно тогда ЮНЕСКО принял специальный документ, определивший структуру и задачи новой науки. Следует особо отметить, что политология явилась продуктом западной культуры. И в течение последующих десятилетий этот интеллектуальный продукт распространился практически по всему миру. С середины 80-х годов политология стала неотъемлемым компонентом общественного сознания сначала в СССР, а в дальнейшем, после его развала, и в независимых постсоветских государствах.

Первоначально (с конца XIX века) проблемы политики на Западе изучались в рамках социологии. Многие теоретики политики первоначально считались социологами: к примеру, США это были Г. Алмонд, Д. Истон, Р. Мертон, Г. Моргентау, С. Лип-

сет; во Франции ими считались — М. Дюверже, Б. де Жуневель, Р. Арон. Однако рано или поздно должно было произойти размежевание социологии с политической наукой. Это объяснялось тем, что в XX веке произошло резкое размежевание предметов научного анализа: с одной стороны все более глубокого изучения требовали отношения людей в обществе, с другой стороны все более настоятельной становилась задача изучения отношений людей в системах власти, политики, государства.

К середине XX века оформилась и политическая социология, как своеобразная компромиссная наука. С момента размежевания социологии и политологии политическая социология изучает социальные основы политики. Это означает, что политическая социология анализирует то, как различные социальные группы ищут способы влияния на власть, как они организуются в партии, как участвуют в политическом процессе.

В отличие от политической социологии политология исследует то, что уже непосредственно задействовано в политическом процессе, то есть “политический продукт” деятельности различных социальных групп. Она изучает совокупность отношений и механизмов общества, охваченного политической сферой.

Все три дисциплины (социология, политология, политическая социология), каждая по-своему, изучают гражданское общество: совокупность неполитических отношений (экономических, духовно-нравственных, религиозных, культурных) граждан и их ассоциаций, основанную на принципах самодеятельности, неподопечности и автономии по отношению к государству.

Сегодня при анализе проблематики современного гражданского общества все более актуальным становится изучение особенностей его воплощения в западной и восточной социальной традиции. Утверждения о том, что на Востоке вообще нет гражданского общества как, впрочем, нет и политической культуры, давно уже считаются малообоснованными и идеологически ангажированными.

Также становятся достоянием прошлого утверждения о том, что западная политическая традиция является эталоном мирового развития. Западная политология продолжает описывать мир политики в том виде, в каком он сложился в Европе после периода модернизации (XV-XVIII век). Здесь политика понимается как соревнование различных политических сил (партий) перед лицом независимых избирателей, определяющих кому до-

верить власть. В этом виде политика выступает как процедура стихийного выявления правящей партии на основе свободного голосования граждан. Этот процесс тесно связан с другим, столь же характерным для Западной цивилизации — рыночным.

Рыночное предпринимательство традиционно определяется как спонтанный рисковый (негарантированный) тип деятельности. Он связан с соревнованием множества автономных производителей перед лицом независимого от них потребителя. Причем рыночный принцип не простая аналогия, а общий принцип как западной экономики, так и политики. Политический процесс на Западе описывается именно по рыночной модели. Политические партии и лидеры выступают как продавцы политических товаров (программ, платформ, лозунгов, проектов решений). Они стремятся найти массового покупателя (избирателя). Для этого они прибегают к услугам специальной массовой рекламы.

Отметим, эта модель была и остается по-настоящему применимой только к Западу, и при этом — к новейшему демократическому, рыночному Западу, история которого не превышает 200-300 лет.

Вся проблема XXI века состоит в том, что сегодня вся мировая политическая наука, весь ее понятийный и нормативный аппарат, ее аналитическая и прогностическая методология по-прежнему основаны на западной модели. Все строится на принципе рынка, то есть свободного партийно-политического соревнования при соблюдении соответствующих конституционно-правовых правил игры. Налицо противоречие между региональной лимитированностью западной политологии и ее претензией на универсальность.

В контексте западной политологической доктрины, страны “не вписывающиеся” в модели западной политологии (а в них проживает большинство человечества) рассматриваются как страны с “неправильной политикой”, не подпадающие под категории “классической” политической науки. Отсюда глобальная политическая задача Запада “исправить” эти страны. На эту проблему указывает Самюэль Хантингтон, автор политического бестселлера “Столкновение цивилизаций”. Он отмечает, что выживание Запада зависит от того, “примут ли жители Запада свою цивилизацию как уникальную, а не как универсальную” [3, с. 16]. Более того, он подчеркивает, что избежать глобальной войны цивилизаций мож-

но лишь тогда, “... когда мировые лидеры примут полицивилизационный характер глобальной политики...” [3, с. 16].

Однако современный западоцентризм (концепция, согласно которой евроатлантический тип культуры является образцовым для всего человечества) наталкивается на альтернативу величайшей исторической традиции цивилизаций Востока. “Никто не может отрицать, — считает российский исследователь А. С. Панагин, — что политическая история цивилизаций Востока насчитывает много тысяч лет и именно там возникли первые государства и сложились первые технологии производства и воспроизводства власти” [2, с. 6].

Кстати, следует подчеркнуть, что наивная дихотомия европейский центр — мировое варварство, которой еще продолжает следовать часть политологического сообщества, давно отвергнут в других, более устоявшихся, чем политология, гуманитарных науках. Речь идет, прежде всего, о философии, культурологии, этнологии, религиоведении. Эти науки давно уже пришли к выводу, что восточные цивилизации являются гораздо более древними, чем западная. С точки зрения этих наук различные мировые культуры нельзя делить на главные и второстепенные.

Технико-экономические критерии, на основе которых выделяют западную цивилизацию, не могут считаться ни единственными, ни даже наиболее важными. История знает немало случаев, когда те самые свойства, которые помогали одному обществу достичь успехов в определенную эпоху, могли оказаться тормозом в иную эпоху, при иных социально-политических обстоятельствах.

Возьмем, к примеру, симбиоз человека и техники в рамках западной цивилизации. Западный фаустовский “технический” человек существует на земле всего несколько столетий, но он успел нагромоздить столько проблем, что наше планетарное завтра оказалось под вопросом. Примечателен тот факт, что именно западная техническая цивилизация “поссорила” с природой и уготовила человечеству глобальный экологический кризис. Восточный человек не знал столь высокого уровня жизни и сопутствующих технических удобств. Но он доказал свою способность к длительному историческому существованию, и в этом плане опыт восточных цивилизаций может быть весьма поучительным для практик самосохранения человечества в XXI веке.

Такие долгосрочные исторические критерии надо применять не только в технико-экономической, но и политической истории. Когда говорят о благополучном демократическом Западе, соблюдающем права человека и дающем гарантии от политического деспотизма и насилия, то имеют в виду узкий круг избранных стран, находящихся в определенном (весьма коротком) промежутке времени. Это может быть убедительным для поколения, живущего сегодняшним днем, но это гораздо менее убедительно для тех, кто умеет мыслить в долгосрочных исторических масштабах.

Вспомним религиозные войны, унесшие в XVI-XVII веках более 2/3 жителей стран-участников, кровавые завоевательные походы против “нецивилизованных” стран, сопровождавшиеся почти поголовным истреблением туземного населения, наконец, мировые войны XX века. Все это инициировали страны “цивилизованного Запада”. Источник этих войн — все тот же “фаустовский” человек, одержимый опасными религиозными и социально-политическими страстями.

Потребовалось длительное время, чтобы все это “укротить”. В итоге современная политическая система на Западе превратилась в рафинированную методику и технику укрощения политических страстей, а также обезвреживания негативных последствий различных проявлений этих страстей. Однако возникают вопросы: Какую цену за это платит современный человек? Чем окупается социально-политический консенсус на Западе? Окажутся ли данные стратегии эффективными в будущем?

Эта антропологическая постановка вопросов о цене и перспективах западной демократии особенно актуальна для современного мира. Сегодня антропология как совокупность наук, в центре которых стоит человек, взятый в биологическом, социокультурном и космологическом измерении все более активно выходит на первый план. Именно она превращается в ось, вокруг которой начинают вращаться социологические, политологические и другие обществоведческие науки.

В новых исторических условиях проявляют свою актуальность слова М. О. Гершензона, известного соавтора российских “Вех”, изданных в далеком 1909 году: “... всякое общественное движение воспринимается в двух формах: в целом обществе оно — стихийный процесс коллективного духа, в отдельном чело-

веке — свободное нравственное дело, в котом главная роль принадлежит личному сознанию” [1, с. 108].

Известная античная формула “человек есть мера всех вещей” в XXI веке приобретает новый смысл. Все более настоятельным становится поиск новых критериев степени развитости и эффективности современного общества: не технический прогресс, не размеры счетов в банках, не наличие колоссальных вооружений, а уровень и качество жизни человека, его способность как можно более полно раскрывать свои возможности, достигать гармонии с окружающими людьми и окружающей природой — вот что становится наиболее привлекательным.

И в этом плане чрезвычайно важным становится объективный и равноправный анализ достижений и духовных ресурсов культур как Запада, так и Востока.

Литература

1. Гершензон М. О. Творческое самосознание // Вехи. Интеллигенция в России. — М.: Молодая гвардия, 1991. — 462 с.
2. Панарин А. С. Политология о мире политики на Востоке и на Западе. — М.: КД Университет, 1999. — 320 с.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. — М.: АСТ, 2003 — 603 с.

Резюме

В статі сформульована проблема співвідношення західної та східної традиції в сучасній політології.

Рецензент доктор полит. наук, профессор С. Д. Василенко

792.03.(474.75) “18”

С. П. Шендрикова

**ТЕАТРАЛЬНОЕ ИСКУССТВО В ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА**

Исследование культурно-просветительной обстановки в Таврической губернии во второй половине XIX века, следует проводить с учетом театрального искусства, которое зародилось в губернии в начале XIX столетия, а к концу века достигает своего расцвета. Прежде всего, следует отметить, что в материалах Таврического губернатора содержится упоминание о том, что во II половине XIX века только в двух городах Таврической губернии — Симферополе и Бердянске — были театры, устроенные в специальных зданиях, в которых во время всего зимнего сезона давались представления прибывшими труппами актёров [1].

Цель статьи — исследовать развитие театрального искусства Симферопольского дворянского театра (ныне Крымский академический русский драматический театр им. Максима Горького).

История Крымского академического крымского драматического театра уходит в далёкое прошлое, а именно — в начало 20-х годов XIX века, когда в Симферополе впервые был основан любительский театр. Его отцом принято считать состоятельного московского купца Фёдора Григорьевича Волкова, жившего здесь некоторое время по совету врачей для лечения. Большой любитель театрального искусства, он решил устроить в городе театр. Помещением, в котором давались первые представления, стал длинный каменный сарай при доме дворянского собрания, в котором приезжавшие на проведение собраний и скачек ставили своих лошадей [2].

Ф. Г. Волков с разрешения дворянства перестроил эту конюшню, оборудовав её под театр: были заложены арки, выходившие во двор, пол устлан досками, устроена небольшая сцена, ложи, в партере поставлены деревянные скамейки. Однако снаружи театр сохранил вид и размеры сарая [3, с. 36]. Этот флигель с крошечными окнами и нишами в стенах для керосиновых ламп около 50 лет служил Симферополю театральным зданием.

Впоследствии театральное помещение не раз реставрировалось. В 40-х годах XIX века по инициативе директора гимназии А. В. Самойлова, брата знаменитого актёра, и на средства от устраиваемых им любительских спектаклей были произведены ремонтные работы в зале театра: переделан партер по наклону, расширены ложи, к основному помещению пристроены коридоры и подъезд, вследствие чего театр принял более благоустроенный вид [4, с. 100].

В середине 50-х годов супруга губернатора Жуковского занялась обновлением театра: для постановок были созданы новые декорации, ложи продолжены до самой сцены [4, с. 100].

В конце 50-х — начале 60-х годов дворянский театр оставался без постоянного антрепренёра, он часто пустовал и лишь изредка оживлялся спектаклями проезжих трупп и игрой знаменитых актёров [5]. Положение театра немного изменилось, когда в 1861 году антрепренёром стал севастопольский купец И. Пилони [6]. Он организовал постоянную труппу, которая осенний и зимний сезоны выступала в Симферополе, а летний — в Ялте, Феодосии, Евпатории [7].

В донесении таврическому губернатору от симферопольского полицмейстерства указывается, что на рубеже 60-70-х гг. директором театра был статский советник Пётр Данилович Шотт [8], а также была учреждена театральная дирекция, которая должна была выполнять следующие обязанности: заключать условия о пользовании театром с прибывающими труппами, заниматься сохранением театрального имущества и ежегодно предоставлять дворянскому депутатскому собранию отчёт о приходах и расходах театра. Помимо П. Д. Шота в дирекцию театра вошли Николай Иванович Иванов и Христиан Петрович Тимченко [9].

1873 год — знаменательная дата в истории Симферопольского театра. Именно в этом году Иван Самсонович Чех, будучи директором театра в то время, берёт его в аренду у дворянства. Старое театральное помещение было разобрано до основания и построено новое здание (шириной в 16 аршин; поднято на 2,5 аршина) с зрительным залом на 410 мест (в том числе 20 лож — губернаторская, ложа губернского предводителя дворянства, 8 литерных, каждая по 5 мест, и 10 камерных лож по 4 места); 20 мест в верхнем ярусе и 184 кресла. Внутри здания проведены отделочные работы. Перед входом были устроены фойе, арти-

стические уборные, мастерские, контора и другие служебные помещения. Вестибюль и буфет размещались в доме дворянского собрания, где для них была отведена часть залы [10, с. 100-101].

3 сентября 1874 года губернские инженер и архитектор подписали акт о завершении работ по постройке театра, в котором было сказано: “В настоящем виде театр может быть открыт как устроенный удовлетворительно” [11]. 7 сентября 1874 года был дан первый спектакль в новом театральном здании [12].

Спектакли в XIX веке начинались обычно в восемь или в половине девятого вечера. Первые места в театре стоили 50, а остальные — 25 копеек [13, с. 36]. В программу вечера обычно входили 2 постановки: пьеса и водевиль или шутка в одном действии. До 1890 года в Симферополе проводились только так называемые зимние сезоны, так как считалось, что летом город постоянно пустует, а значит, летний сезон в театре невозможен.

Но после того, как по инициативе С. Н. Новикова в городском саду был построен летний театр, дававший не менее 60 представлений в течение лета, от которых в городскую казну поступало в первые годы по 500 рублей, а после и по 2000 рублей, стало ясно, что в Симферополе возможен и летний театральный сезон [14, с. 64-64]. Тем более, что всё чаще артисты столичных и других театров, гастролируя летом по крымским приморским городам во время пребывания курортной публики, заезжали и в Симферополь.

Зимой же спектакли устраивали в здании Дворянского театра, в котором всё острее ощущалась теснота, а также в зале городского клуба в доме Шнейдера, но и этот зал не подходил для театральных представлений из-за отсутствия в нём лож и дешёвых мест. На повестке дня городской думы в конце XIX века постоянно стоял вопрос о сооружении нового здания, но его приходилось откладывать по причине отсутствия средств и подходящего места для строительства. Не увенчались успехом и попытки последнего владельца Н. М. Петрова-Докучаева провести капитальный ремонт театрального помещения. В этой связи в 1900 году театр закрыли, но вопрос о новом здании оставался всё ещё открытым [15, с. 163].

В итоге комиссией по постройке городского театра было принято решение о необходимости устройства в Симферополе одного театра, который подходил бы и для летнего, и для зим-

него сезонов, отвечал всем архитектурным, санитарным и прочим нормам и был удобен как для публики, так и для выступлений актёров. Этот замысел удалось осуществить лишь в начале XX века, когда инженером А. И. Рыковым по проекту архитектора А. Н. Бекетова в Симферополе был построен новый просторный театр, открывший свои двери для зрителей в 1911 году [16, с. 77, 308].

Ещё одним крупным культурным центром Таврической губернии был город на берегу Азовского моря — Бердянск. В XIX веке здесь находился второй по времени открытия старейший театр губернии. В то время Бердянский театр располагался в специально построенном здании, которое, по свидетельству современников, было точной копией, только в уменьшенных размерах, нынешнего Одесского оперного театра. И благодаря тому, что уже в позапрошлом веке город играл очень важную роль как морской порт и популярный курорт, Бердянск очень часто посещали известные русские и зарубежные актёры и различные труппы, театр был самым посещаемым местом города и нередко давал полные сборы. Театральное искусство привлекало и простое население. В рапорте начальника города и порта Бердянска упоминается, что “в праздничные дни все дешёвые места в театре исключительно бывают заняты простым классом” [17]. Но всё же для людей с малым достатком посещение театра было дорогим развлечением.

24 апреля 1849 года состоялось открытие драматического театра на центральной площади Бердянска. Торжественную церемонию провёл городской голова Николай Степанович Кобозев (1793-1866) по инициативе и на средства которого и был организован, а потом и содержался этот театр [18].

Размещался театр в каменном двухъярусном здании, из которого было устроено три выхода. Два на улицу и один на пожарный двор. Также в здании имелся служебный вход в театр и удобные артистические гримёрные комнаты.

Театр был небольших размеров, но имел чрезвычайно уютный и красивый зрительный зал, рассчитанный на 564 места: 12 рядов кресел со скамьями по 18 мест каждый; 18 лож бенуара и 19 бельэтажа, рассчитанных на 4 персоны, галерея вмещала 200 человек [19]. Театральное здание отвечало архитектурным, санитарным и противопожарным требованиям. Во внутреннем дворе

имелось постоянное помещение с пожарным инструментом, а во время спектаклей дежурила пожарная охрана театра [20].

В 1866 году, после смерти Кобозева, родственники по его завещанию передали театр городу, и он стал называться Зимним городским драмтеатром. Зимний театральный сезон продолжался с сентября по май месяц включительно. Позже в городе был организован и Летний частный театр, радовавший курортную публику. Принадлежал он Гурскому [21, с. 25].

С начала 70-х годов содержанием театра стал провинциальный актёр Александр Петрович Кулипанов (по театру Александров). Драматическая труппа состояла сперва из 16 человек (6 женщин и 10 мужчин) [22]. А в 1872 году в труппе появилось ещё 4 новых актёра [23]. Творческий коллектив был очень дружным и сыгранным, что подтверждается отсутствием закулисных интриг и соглашением, царившим в труппе. В профессиональном отношении труппа выступала на довольно высоком уровне, в особенности сам Кулипанов был очень хорош в трагических и драматических ролях.

С октября 1873 года по май следующего бердянский театр был отдан городской управой русской драматической труппе, состоявшей из 12 актёров и 10 актрис под руководством Павла Полторацкого [24].

В 80-е годы XIX века антрепренёрами театра были мещанин Николай Пшебский (по сцене Уваров) [25], Деркач-Любимов [26] и Черенов-Орловский [27]. В Бердянске ставились большие переводные пьесы и оперетки, исполнение которых, по общему мнению, было весьма добросовестным [28].

Преобладание зарубежных пьес на сцене театра объяснялось тем, что среди публики было много иностранцев [29]. Однако в репертуаре были и постановки по произведениям отечественных авторов: Островского, Потехина, Гоголя, Крылова и др. [30]

В Бердянском театре часто ставились благотворительные спектакли, денежные сборы от которых шли в пользу инвалидов. Так, например, от спектакля, состоявшегося 13 января 1877 года, в таврическое губернское казначейство было передано 49 рублей [31]. 84 рубля 60 копеек передал для благотворительных целей артист Дмитрий Славянский, вырученных им от своего концерта [32].

О значении Бердянского театра для города красноречиво говорит цитата из местной прессы того времени: «Бердянск не

может похвалиться разнообразием развлечений. В настоящее время у нас только веселья, что зимний городской театр” [33].

В пореформенный период произошли заметные изменения в культурной жизни Таврической губернии. Вторая половина XIX века ознаменовалась широким всплеском в развитии культурно-просветительских учреждений всей России и, в частности, Таврической губернии. Центрами культуры и просвещения здесь стали: Симферополь, Бердянск, Севастополь, Феодосия, Ялта, Керчь и другие города. В них, благодаря научным работникам, передовой интеллигенции, государственным деятелям, открывались театры, музеи, библиотеки, клубы, общества и другие учреждения, занимающиеся просвещением и искусством.

В заключение можно сказать, что на культурно-просветительском поприще в Таврической губернии в XIX веке театральное искусство играет одну из ведущих ролей. Также справедливости ради стоит отметить, что вторая половина XIX века является периодом расцвета для театра в Таврической губернии. Главными театральными центрами Таврии были Симферополь и Бердянск, в которых открылись постоянные театры: Симферопольский дворянский театр (в 20-е гг. XIX века) и Бердянский драматический театр (в 1849 г.).

Таким образом, во второй половине XIX века Таврическая губерния, благодаря своему уникальному историческому наследию и географическому положению, привлекая многих ведущих деятелей искусства, занимала достойное место в Российской империи по уровню культурно-просветительской деятельности.

Литература

1. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 26553. — Л. 25; Д. 27305. — Л. 11.
2. Справочная книга по городу Симферополю за 1911 год. — Симферополь: Тип. Г. М. Эпеля и Ф. Т. Коршунова, 1911. — С. 14.
3. Маркевич А. И. Симферополь. Его исторические судьбы, старина и недавнее прошлое. — Симферополь: Крым-издат, 1924. — С. 36.
4. Третья учебная экскурсия симферопольской мужской гимназии / Под ред. Ф. Ф. Лашкова. — Симферополь: Тип. газ. “Крым”, 1890. — С. 100.

5. Симферопольский дворянский театр. Крымский очерк // Крым. — 1890. — № 123.
6. ГААРК. — Ф. 49. — Оп. 1. — Д. 3488. — Л. 1.
7. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 25278. — Л. 2.
8. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 25004. — Л. 1.
9. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 25004. — Л. 2-3; Ф. 49. — Оп. 1. — Д. 3905. — Л. 9.
10. Третья учебная экскурсия симферопольской мужской гимназии (под ред. Ф. Ф. Дашкова). — Симферополь: Тип. газ. “Крым”, 1890. — С. 100-101.
11. ГААРК. — Ф. 27. — Оп. 13. — Д. 1483. — Л. 6.
12. Там же. — Л. 1.
13. Справочная книга по городу Симферополю за 1911 год. — Симферополь: Тип. Г. М. Эпеля и Ф. Т. Коршунова, 1911. — С. 14.
14. Симферополю — 200 лет (1784-1984): Сб. док. и мат. — К.: Наукова думка. 1984. — С. 64-65.
15. Белова С. Л. Этюды истории, культуры, архитектуры. — Симферополь: Таврия-Плюс, 2001. — С. 163.
16. Симферополю — 200 лет (1784-1984): Сб. док. и мат. — К.: Наукова думка. 1984. — С. 77, 308; Белова С. Л. Этюды истории, культуры, архитектуры. — Симферополь: Таврия-Плюс, 2001. — С. 170.
17. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 27599. — Л. 30.
18. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 25278. — Л. 1.
19. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 27695. — Л. 30.
20. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 27599. — Л. 28.
21. Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. — Бердянск: Изд. “Бердянских новостей”, 1911. — С. 25.
22. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 25278. — Л. 1.
23. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 25812. — Л. 1.
24. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 25317. — Л. 10.
25. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 27695. — Л. 30.
26. Там же. — Л. 1-3.
27. Крым. — 1897. — № 25.
28. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 27695. — Л. 30.
29. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 27599. — Л. 28, 37-38.
30. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 27599. — Л. 30, 39.

31. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 26600. — Л. 5-6.
32. ГААРК. — Ф. 26. — Оп. 1. — Д. 26816. — Л. 25.

Резюме

В даній статті автор розкриває історію становлення й розвитку театрального мистецтва в Таврійській губернії у другій половині XIX століття на прикладі Сімферопольського дворянського та Бердянського драматичного театрів.

Рецензент доктор истор. наук, профессор А. А. Степин

УДК 37(09)

О. С. Пекшєєв

ВНЕСОК ФРАНЦА ПАВЛОВИЧА ДЕВОЛАНА У ЗАСНУВАННІ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ІНЖЕНЕРІВ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ ТА У РЕФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВИЩОГО ТА СЕРЕДНЬОГО КАДРОВОГО СКЛАДУ ДЛЯ ТРАНСПОРТНОЇ ОТРАСЛІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Історії одного з найбільш відомих і найстаріших вищих технічних закладів Росії і Європи — Інституту Корпусу інженерів шляхів сполучення, пізніше перейменованого в Ленінградський інститут інженерів залізничного транспорту, а нині Петербурзький державний університет шляхів сполучення, присвячено немало наукових і науково-популярних публікацій різних авторів, що представляють різні галузі знань. Особливий інтерес у сучасних дослідників викликає тема заснування інституту і роль його засновників у становленні цього вузу. У даній статті автор ставить завдання спробувати проаналізувати роль легендарного інженера, будівельника і фортифікатора Ф. П. Деволана у заснуванні та розвитку майбутнього флагманського транспортного вузу Російської імперії.

На рубежі XIX століття, шляхи сполучення Російської імперії вже не справлялися із збільшеною інтенсивністю перевезень, обумовленою розвитком землеробства, промисловості і зростанням населення. Стан доріг негативно впливав на процес переміщення вантажів і пасажирських потоків по території Росії. Деволант розумів, що Департамент водяних комунікацій вимагає оновлення, перебудови. Його керівництво повинне вести бу-

дівництва не з свого кабінету, а безпосередньо з місця робіт, що проводяться. Крім того, темпи робіт знижували із-за рутинного відношення до праці чиновників, малої кількості досвідчених інженерів, крадіжки персоналу, повільності і хитрощів підрядчиків, слабого обліку засобів і безграмотного складання кошторисів, які не враховували інфляцію [1, с. 62]. Таким чином, реформування системи управління шляхами сполучення вимагало створення спеціалізованого навчально-дослідницького закладу європейського зразку. Саме такий заклад вирішив створити Деволан, ще у 1803-1804 рр. запропонував створити Центральну гідравлічну школу [2].

Але виконання такого масштабного проекту вимагало задіяти досвідчених майстрів не тільки суто техніко-технологічного напрямку, але й видатних теоретиків інженерної справи. У якості експерта з теоретичної та будівельної механіки російська сторона запросила досвідченого іспанського вченого Августіна Августіновича Бетанкура. У вересні 1808 р. Бетанкур був представлений Олександрю I, а вже в листопаді він був прийнятий на військову службу в чині генерал-майора, зарахований до свити імператора “для особливих доручень” і направлений у Відомство шляхів сполучення. Після прибуття до Петербургу, він був представлений генералу інженера Деволанту. Головним завданням відомства на той момент було забезпечення роботи каналів. Якраз саме ця проблема вирішена позитивно не була. Положення було явно незадовільним: наприклад, Вишневолоцька система дійшла 1808 р. в занепад, береги опинилися в страшному стані, система шлюзів прийшла в непридатність і пропускна спроможність знизилася. Отже рішення імператора привернути досвідчених іноземних фахівців було цілком обґрунтованим [3, с. 62-64].

Августін Бетанкур підтримав ідею транспортного вузу та на основі свого досвіду створення Мадридської школи шляхів сполучення розробив учбові програми нового інституту. Отже у 1809 р. за ініціативою Ф. П. Деволанта був створений Корпус інженерів шляхів сполучення і встановлені його штати. Відповідно до указу про освітній ценз було вирішено організувати також вищий учбовий заклад корпусу.

15 вересня 1809 р. Бетанкур був призначений керівником інституту Корпусу інженерів шляхів сполучення. Проект організації інституту розробив Бетанкур, який використовував при

цьому як свій досвід організації Школи шляхів сполучення в Мадриді, так і знайомство із структурою і програмою Паризької політехнічної школи [4, с. 62-65].

Маніфест про устанovu управління шляхів сполучення був обнародований 20 листопада 1809 р. У тексті його, зокрема, мовилося; “Для освіти здатних виконавців фундується особливий інститут, в якому юнацтву, охочому присвятити себе цій важливій частині відкриті будуть всі джерела наук, їй властивих” [5, с. 66]. Маніфест мав також положення про управління і “Установа про управління водяних і сухопутних повідомлень”. У восьмому розділі цієї “Установи” указувалося, що в інститут прийматимуться особи не молодше 15 років, що уміють говорити і писати по-російськи і по-французьки. Встановлювалося число вихованців — 80 чоловік.

Викладання велося на російській і французькій мовах. Перші два роки вихованці навчалися арифметиці, алгебрі до рівнянь третього ступеня, включаючи прогресії, логарифми, основи геометрії, тригонометрії, зйомкам на план місцевих положень і нівеляції, малюванню і архітектурі. Вихованці, що витримали випробування за ці два роки, відправлялися на практику працювати в найближчому окрузі.

На третьому і четвертому році навчання вихованці вивчали стереометрію, кладці каменя, теслярській справі, конічному перетину, виводку зведень, основам механіки і гідравліки, проектуванню і складанню кошторисів на роботи, діловодству, веденню рахунків і ін. Крім того, їм повідомлялися докладні відомості про ріки та канали, які входили до системи водяного сполучення.

Після закінчення 2 років навчання вихованці проходили випробування з математики, а після закінчення 4 років навчання проходили випробування по всіх дисциплінах. Причому випробування проходили публічно, у присутності члена Ради при Корпусі шляхів сполучення (у нього входили Деволант, Бетанкур, Герард і Саблуков), третя особа, що обирається директором. Окрім відповіді на питання, кожен вихованець готував твір і особисто виконані креслення.

Після успішно зданих випробувань, випускник приймався в Корпус і проводився в інженери 3 класи або поручики. Інакше його виключали з інституту. Таким чином, Деволант і Бетанкур геніально поєднували глибоку теоретичну підготовку з практичним

ознайомленням з характером і специфікою будівельних робіт. Інститут був визнаний одним з кращих учбових закладів Європи.

Бетанкур був призначений інспектором інституту. Директором інституту, за уявленням Бетанкура, був призначений відставний капітан французьких королівських інженерних військ С. І. Сеннвер.

У березні 1810 р. були затверджені професорами чистої і прикладної математики акад. У. І. Вісковатов і колишній офіцер французької служби І. З. Резімон, економом інституту — П. М. Манічаров.

Одночасно, російський уряд звернувся до французького уряду з проханням знайти охочих перейти на російську службу інженерів шляхів сполучення. По особистому дозволу Наполеона, директор мостів і доріг Франції граф Молі познайомив російського посла князя А. В. Куракіна із інженерами Базеном, Фабром, Потье і Дестремом. Базен і Дестрем були направлені в розпорядження херсонського генерал-губернатора герцога Рішельє для робіт по будівництву Євпаторійського і Одеського портів, інженери Потье і Фабр — викладачами в Інститут шляхів сполучення. Для розміщення інституту був куплений будинок князя Н. Б. Юсупова на Фонтанке у Обухова моста. Інструменти, прилади і книги були придбані в Парижі, частина книг узята з бібліотеки колишнього департаменту водних комунікацій. Сам Бетанкур поселився в будівлі інституту.

9 вересня 1810 р. в “Санктпетербурзьких відомостях” було оголошено про прийом вихованців в інститут. Іспити проводилися в першій половині жовтня. З 62 що подали заяви, лише 10 знали логарифми і тригонометрію, а 20 мали найслабкіше поняття про арифметику. Комісія відбрала по більшості балів 29 чоловік. Було прийнято 11 надкомплектних учнів [6, с. 67-70].

Заняття в інституті почалися 1 листопада. Всі вихованці були розбиті на чотири бригади по 10 чоловік, керівництво якими доручалося Вісковатову, Резімону, Потье, і Фабру. Перші три викладали арифметику, алгебру, геометрію і тригонометрію, а Фабр читав накреслювальну геометрію. Викладання велося французької мовою. Весною 1811 р. був влаштований закритий внутрішній іспит, в результаті якого 20 чоловік з складу вихованців були допущені до публічного іспиту. 2 травня 1811 р. в № 35 “Санкт-петербурзьких відомостей” опубліковане сповіщення: “Інститут корпусу інженерів шляхів сполучення має честь

сповістити поважну публіку, що унаслідок статуту цього інституту, високий затвердженого листопада в 20-й день 1809 р., вихованці, що надбали належні пізнання для вступу до 1-го відділення будуть іспитовані майже 4-го і 5-го цього року від 10 ч. ранку до 2 ч. після полудня — в арифметиці, геометрії, плоскій тригонометрії і додатку оної до геодезії і нівелюванню, в алгебрі до рівнянь 2-го ступеня з включенням оних, так само як і прогресій і логарифмів. Чому й просить любителів математики, і особливо, панів членів Імператорської Академії наук і професорів тутешніх училищ, подарувати на оній іспит, на якому благоволять пропонувати питання вихованцям як на російському, так і на французькому мовах”. Іспит пройшов благополучно і 20 вихованців були проведені в прапорщики і відправлені для проходження практики до Петербургу і околиць. Так закінчився перший рік існування інституту [7, с.70].

У 1811 р. проводилися вступні екзамени другого прийому з арифметики, алгебри, геометрії і малюванні пройшли успішніше за іспити першого прийому, досвід роботи показав, що план навчання слідує декілька зрадити. 16 листопада 1811 р. Бетанкур представив головному директору Корпусу шляхів сполучення “Розподіл курсів учення в Інституті шляхів сполучення”. Тут він писав наступне:

“Мета інституту — забезпечити Росію інженерами, які прямо після виходу з нього могли б бути призначені до виробництва всяких робіт в імперії. Отже, необхідно, щоб при самому виході з інституту вихованці його були знайомі з основними початками наук й практичними їх додатками до інженерного мистецтва, а тому останній рік перебування вони повинні присвятити виключно практиці, а до того часу ознайомитися зі всіма необхідними для того науками” [8, с. 70-74].

Всіх вихованців розподілили на чотири бригади. Для того, щоб вступити до четвертої, або надкомплектної бригади треба знати тільки російську і французьку мови. Бригада вивчає арифметику, алгебру і геометрію. До іспиту вихованці роблять три копії проектів і три топографічні плани пером. У третій бригаді проходять тригонометрію, додаток алгебри до геометрії, диференціальне і інтегральне числення, геодезію і накреслювальну геометрію додатками. З накреслювальної геометрії обов’язково креслення епюр. До іспиту вихованці готують два креслення

споруд пером, два — фарбами або тушшю, чотири креслення фасадів будівель і одну перспективу. Друга бригада (прапорщиків) перед початком курсу, влітку, повинна попрацювати на практиці. Курс складається з механіки, цивільної архітектури; вихованці вивчають також різку каменів і теслярське мистецтво. До іспиту потрібно приготувати проекти з різки каменів, теслярського мистецтва і архітектури.

Перша бригада (підпоручиків) також перед початком курсу проходить практику. Курс складається із додатків механіки до стійкості будівель і до машин, з курсів цивільного і військового будівельного мистецтва. Читається також фізична географія. По кожному з технічних курсів складається два проекти. Планувалося ввести в другий і в третій бригадах викладання фізики і хімії, а на старших курсах навчання артилерії і фортифікації. На всіх курсах планувалося ввести навчання військовим вправам і прийомам користування зброєю.

Таким чином, не можна не відзначити, що новий навчальний заклад міг готувати інженерів-будівельників широкого профілю для будь-яких будівельних і будівельно-дорожніх робіт. Вперше в план вищого технічного навчального закладу вводиться вища математика і накреслювальна геометрія. Хоча раніше ці дисципліни були винятковим виробничим секретом французької технічної школи.

До речі педагогічний підхід засновників першого російського технічного закладу дуже цікавий і повний несподіваних творчих рішень. Наприклад, вони запропонували ввести четверту бригаду — підготовчий курс, що дозволяло інституту відбирати дійсно кращих вихованців для навчання.

12 червня 1812 р. французька армія перейшла російський кордон. Стара і молода гвардія Наполеона, а услід за ними кіннота Мюрата переправилися на російський берег Німану. Війська Наполеона рушили на Вільно — почалася війна.

За наказом Командування шляхів сполучення 12 підпоручиків з числа знов проведених, були відправлені до розпорядження діючої армії. У липні було відправлене ще четверо. У серпні М. І. Кутузов просив прислати йому в армію ще офіцерів-шляховиків. Було послано 12 чоловік, з яких 6 — у Вільно, а інші 6 — до Луцька, в розпорядження Другої армії. Потім прямували ще інженери. Всього в діючу армію було направлено 33 людини, чверть всього складу інституту. Відобразилися військові дії

і на викладачах інституту: професора Фабр і Потье, а також інженери Базен і Дестрем одержали від французького посла в Росії розпорядження повернутися до Франції. Проте це їм дозволено не було: їх перевели до Ярославля, де знаходився штаб принца Георга, а в серпні того ж року, вислали до Іркутська. У жовтні помер акад. Вісковатов і єдиним викладачем математики в інституті залишився Резімон. Тому Бетанкур запросив для читання лекцій з математики і механіки, професора педагогічного інституту Д. С. Чижова, а Ф. П. Деволант, що виконував у той час обов'язок головного директора шляхів сполучення, відряджав в інститут з тією ж метою підполковника інженера А. І. Майорова. Майорів читав курс механіки, додаток алгебри до геометрії, додаток аналізу до геометрії, диференціальне і інтегральне числення, аналітичну статику і “способи обчислювати дію машин, тертя і жорсткість канатів”. Влітку 1813 р. Майорів перейшов в армію, а його місце зайняв акад. С. Е. Гур'єв.

Вихованці інституту брали участь в багатьох операціях діючої армії, зокрема в Бородінському битві. Тільки з 21 серпня по 24 листопада 1812 р. загони Корпусу шляхів сполучення виправили більше 1000 верст доріг, добудували 178 мостів.

У грудні 1812 р. помер принц Георг, і головним директором Корпусу шляхів сполучення був призначений Деволант. В указі із цього приводу, підписаному Олександром І, мовилося: “Інститут же шляхів сполучення підлягає безпосереднього мого піклування” [9, с. 67].

До цього часу відноситься початок містобудування в Росії. Перший проект арконого моста був виконаний Кулібіним, проте він залишився лише в моделі. До початку ХІХ в. таких мостів не будували: через малі річки і яри ставилися мости на палях, на які укладалися балки; через великі річки наводилися наплавні мости на плотах, що розводяться у міру потреби і обов'язково на час льодоходу. Декілька кам'яних мостів було побудовано в Петербурзі в кінці ХVІІІ в. (наприклад, Чернишев міст через Фонтанку).

Незабаром після розгрому французів і підписання капітуляції були повернені з посилання французькі інженери. За наказом Деволанта всі четверо — Фабр, Базен, Дестрем і Потье — були направлені у розпорядження інституту. Деяко пізніше Фабра і Дестрем були відправлені на південь для керівництва складанням проектів Таганрогського порту і Військово-грузинської дороги.

Базен і Потье залишилися в інституті: Базен читав вищу математику, а Потье — накреслювальну геометрію [10, с. 30-34].

30 листопада 1818 р. помер Франц Павлович Деволант. 1 квітня 1819 р. головним директором Відомства шляхів сполучення Російської імперії із залишенням в званні інспектора Інституту шляхів сполучення був призначений інженер генерал-лейтенант Августин Августінович Бетанкур.

Перш за все, Бетанкур переглянув питання про кадри. Керуючи інститутом і беручи участь в численних роботах по споруді будівель, мостів і т. п., Бетанкур переконався, що недостатньо мати висококваліфікованих інженерів: потрібен також середній і нижчий добре навчений технічний персонал. В міру можливості Бетанкур займався цим в інститутських майстернях. Вставши на чолі відомства, Бетанкур підріс про створення нового допоміжного будівельного корпусу — Будівельного загону робочої бригади шляхів сполучення.

Звичайно, Бетанкур розумів, що включення до складу служби шляхів сполучення чиновників із слабкою технічною освітою або взагалі без освіти було імітацією рішення. Тому 1 травня 1820 р. в Петербурзі за проектом Бетанкура були відкриті дві технічні школи для підготовки техніків: Військово-будівельна і Школа кондукторів шляхів сполучення. Військово-будівельна школа повинна була готувати офіцерів-будівельників для Відомства шляхів сполучення. У її програму входили: арифметика, геометрія, алгебра, тригонометрія, польова фортифікація, креслення, зйомка і нівелювання. Кращі випускники школи могли після її закінчення поступати в третю бригаду інституту. Учні приймалися в школу у віці 16-19 років.

Нижчий технічний персонал повинна була готувати Школа кондукторів. У цю школу приймалися солдатські лети у віці 8-10 років. На вивчення арифметики, геометрії, практичної тригонометрії, креслення, читання, чистописання, зйомку планів і практичне ознайомлення з дерев'яними і кам'яними будівельними роботами відводилося шість років.

У програму Інституту шляхів сполучення на 1820 р. були внесені деякі доповнення. В курсі по статистиці з'явилися питання про тиск землі на вертикальні стіни, про опір брусів розко-

люванню, в курсі по механіці — статті про обчислення дії машин, про парові механізми і вітряні млини.

У тому ж році Бетанкур запросив на посаді професорів інституту двох колишніх учнів Політехнічної школи. “Тавріло Францев Ляме” поступив на кафедру механіки, математики і фізики, а “Емилій Клавдієв Клапейрон” зайняв кафедру прикладної механіки і хімії. Обидва вони працювали в інституті до 1830 р. і відзивалися про методи викладання в ньому з великою похвалою. Як пише А. С. Ершов, “колишні професори Інституту шляхів сполучення Ляме і Клапейрон, що заслужили європейську популярність, часто висловлювали думку, що росіяни відрізнялися великими успіхами в прикладних науках і практичних заняттях. Велика частина з вихованців інституту досягла в мистецтві креслення такої досконалості, до якої навряд чи могли піднятися учні Політехнічної школи” [11, с. 43-47].

Підводячи підсумки, можна відзначити, що Ф. П. Деволанту і А. А. Бетанкуру вдалося зробити за такий короткий термін майже неможливе. За десятиліття в умовах браку кадрів і необхідних засобів, не дивлячись на свавілля бюрократів і жахи тяжких військових років, вони створили перший вищий технічний навчальний заклад Російської імперії. Взагалі, трудно посперечатися з тим, що Деволанту дуже повезло з людьми, з якими йому довелося працювати. Геніальний інженер притягав до себе справжніх ентузіастів своєї справи. Деволант зберіг для Росії справжніх професіоналів теоретичної і практичної механіки, які зуміли підняти рівень підготовки військових і цивільних фахівців до рівня закритих елітних учбових закладів Європи. Інститут стає місцем, куди намагалися потрапити діти кращих дворянських фамілій імперії. Крім того, можна сказати, що Бетанкур створив систему безперервної технічної освіти, тобто заклад систему сучасних технікумів і коледжів. Адже розвинена інфраструктура Інституту одержала продовження у вигляді Військово-будівельної школи і Школи кондукторів шляхів сполучення, які були джерелом підготовки нижчого і середнього технічного персоналу. Таким чином, вже в XVIII столітті, зусиллями визнаних геніїв інженерної думки, в Російській імперії зароджується професійна технічна освіта з кращими європейськими університетськими традиціями.

Література

1. Глеб-Кошанская Т. Н., Павлюк Н. П. Наследие Ф. П. Де-Волана. Из истории порта, города, края. — Одесса: Астропринт, 2002. — 250 с.
2. ЦГИА. — Ф. 159. — Оп. 1. — Д. 16
3. Боголюбов А. Н. Августин Августинович Бетанкур. 1758-1824. — М.: Наука, 1969. — 144 с.
4. Верховский В. М. Краткий исторический очерк развития и деятельности ведомства Путей сообщения за сто лет его существования (1798-1898 гг.). — СПб., 1898.
5. Боголюбов А. Н. Августин Августинович Бетанкур. 1758-1824. — М.: Наука, 1969. — 144 с.
6. Там само.
7. Там само.
8. Верховский В. М. Краткий исторический очерк развития и деятельности ведомства Путей сообщения за сто лет его существования (1798-1898 гг.). — СПб., 1898.
9. Де-Волант Ж. Ф. Очерк моей службы в России. 1787-1811 гг. — Одесса: ОМТП, 1999. — 135 с.
10. Гузевич Д. Ю., Гузевич И. Д. Петр Петрович Базен (1786-1838). — СПб: Наука, 1995. — 240 с.
11. Боголюбов А. Н. Августин Августинович Бетанкур. 1758-1824. — М.: Наука, 1969. — 144 с.

Резюме

В статье рассматриваются тенденции развития хозяйственного комплекса Российской империи.

Рецензент доктор эконом. наук, профессор С. А. Матвеев

УДК 94(09)(477)“451.07-11”

В. М. Селегенєв

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ ПОСТУПОВЦІВ НА ВИБОРАХ ДО ІV ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ

Розбудова незалежної української держави потребує дотримання основних принципів демократичного суспільства. Одним з найважливіших засад правової держави є реальна участь населення у діяльності держави шляхом виборів та референдумів. Для нашої держави передвиборчі кампанії у різні органи державної

влади стали звичним явищем. Одним з етапних моментів в розвитку української державності та парламентської боротьби були вибори до IV Державної Думи Російської імперії. Саме на виборах до IV Думи Товариство українських поступовців виступило зі своїми політичними пріоритетами як політична організація.

Метою даної статті є вивчення діяльності Товариства українських поступовців на виборах до IV Державної Думи Російської імперії.

Завданнями статті є:

- проаналізувати основні програмні вимоги ТУПу на виборах до Державної Думи;
- дослідити завдання, що ставилися перед Товариством на виборах
- з'ясувати наслідки виборчої кампанії 1912 р. для українського поступового руху.

Сучасну історіографію передвиборчої діяльності ТУПу на виборах 1912 р. становлять спомини безпосередніх учасників тих подій, таких як С. Єфремов [1], М. Грушевський [2], Є. Чикаленко [3], Д. Дорошенко [4], М. Ковалевський [5]. Зі здобуттям незалежності з'явилась нова хвиля досліджень, спрямованих на вивчення діяльності ліберальних партій, серед яких слід відзначити роботи О. Шишко [6], А. Павко [7], В. Стрілець [8], С. Донченко [9], Л. Могильний [10].

Вибори мали велике значення для поступового руху. Євген Чикаленко зазначав у своєму “Щоденнику”, що основною турботою Товариства було провести в Думу зо трьох свідомих інтелігентів-українців, щоб вони там заснували українську фракцію [3, с. 213]. Проте навіть самі представники ТУП розуміли безперспективність таких сподівань. Основною проблемою для українських поступовців був передвиборчий закон від 3 червня 1907 р., за яким великі землевласники мали найбільше привілеїв. Але дворянство та магнати, за деяким виключенням, були незацікавлені в українському визвольному русі. Основу українського демократичного руху становило селянство, а матеріальну підтримку надавали представники буржуазії, що вийшли з народних низів. Основою поступового руху були представники інтелігенції та духовенства [3, с. 214].

Для реалізації цих планів Товариство активно включилось у політичне життя. В квітні було вироблено передвиборчу плат-

форму та прийнято рішення брати активну участь у виборах до Державної Думи. Слід відмітити, що вже у 1911 р. передвиборча платформа прогресистів поширювалася нелегально. В листівках, окрім самої передвиборчої платформи, містилась також невеличка передмова, яка закріплювала основні ідеали прогресистів у політичному житті. Так українські поступовці у своїй політичній діяльності прагнули до досягнення національно-територіальної автономії та до створення гарантії її непорушності (недоторканності), а також до здійснення форми федеративного державного устрою для всіх обласних і національних територій Російської імперії [11, с. 9].

Офіційна версія передвиборчої платформи була опублікована у кадетській газеті “Речь”, а трохи згодом у поступовій газеті “Рада” та у журналі “Украинская жизнь”. Вимоги склалися з двох частин: ті, що стосувалися лише України та загальноросійські. Для України поступовці вимагали введення загального навчання українською мовою і викладання нею у початкових школах у місцевостях з українським населенням, обов’язкового навчання в цих місцевостях української мови, літератури, історії і українознавства в усіх середніх і вищих навчальних закладах; допуску української мови в усі громадські заклади та державні установи; відміни мит на закордонні видання російською й українською мовами [11, с. 9].

Загальноросійська частина платформи вимагала розширення та зрівняння виборчих прав; ліквідації виняткових станів та адміністративного свавілля, забезпечення недоторканності особи, встановлення судової відповідальності для чиновників, забезпечення свободи професійним спілкам, кооперації та культурно-просвітницьким організаціям; знищення станових відмінностей, особистих і майнових обмежень, відміни утисків та обмежень за релігійною і національною ознакою та знищення “межі осідлості для євреїв, як інституту, що нічим не виправдується і є вкрай принизливим для людської гідності”; повсюдного введення демократичного земського та міського самоврядування; автономії для вищих навчальних закладів та скасування всіх обмежень при вступі до всіх навчальних закладів; забезпечення землею безземельних та малоземельних селян і припинення насильного насадження хуторів та відрубів; видання законів що забезпечували б інтереси робітництва. У листівках, що поширювались нелегально,

першим пунктом загальноросійських передвиборчих вимог для значилось скасування закону від 3 червня 1907 р. [11, с. 10].

Ці кроки привернули до себе увагу різних груп російського громадянства. Така виборча платформа, вимоги якої обмежилися межами культурно-національної автономії, цілком задовольнила кадетів, котрі домовилися перед виборами з українськими лібералами. Ліберальні російські партії являлись природними союзниками українства [12, с. 82]. Проте для кадетів ця платформа була максимумом вимог, котрі вони погоджувалися відстоювати в IV Думі, а для українських лібералів — мінімумом [9, с. 204]. В квітні 1912 р. поступовці та кадети домовилися про взаємну підтримку на наступних виборах. У зв'язку з цим поступовцям доводилося істотно коригувати свої плани. Так, київські кадети виставляли кандидатами по першій курії присяжного адвоката і гласного київської міської думи Григоровича-Барського, а по другій курії — І. Полторацького, директора Взаємного страхового товариства. Проти підтримки кандидатури Григоровича-Барського рішуче виступав один із лідерів ТУП Є. Чикаленко, пропонуючи замість останнього виставити В. Леонтовича, але інші побоялись, що це розіб'є голоси і Леонтович все одно не пройде; а це налаштує кадетів проти українців, через що кандидатуру В. Леонтовича відкинули [3, с. 215].

Використовуючи можливість передвиборчої агітації поступовці намагались піднести українську справу на вищий рівень, для того щоб населення зрозуміло, що таке український національний рух. Основною метою поступового руху була ідея перетворення Російської імперії на федерацію. Для поширення цієї думки серед населення Товариство використовувало легальну пресу. Так у статті "Українство на виборах до четвертої Думи", вміщеній у газеті "Рада" 31 травня 1912 р. наголошувалось на тому, що на перший погляд національні вимоги обмежувались лише виключно культурними справами. Але далі підкреслювалось, що національний рух містить ознаки крайового руху. Таким чином українство означає перш за все широку децентралізацію, усунення фінансово-економічної централізації. Зазначалося, що вся внутрішня і закордонна державна економічна політика, обстоюючи інтереси центру, нехтує місцеві потреби. Отже широка децентралізація в усіх справах становилась не лише справою українського народу, але й інтернаціональною справою всіх народів України [13, с. 1].

Основні ідеї цієї статті простежуються ще у листі П. Стебницького до Є. Чикаленка від 23 вересня 1908 р. Провідною тезою листа була ідея залучення до української справи краєвої інтелігенції, навіть чужої і зденаціоналізованої, і це можливо було б зробити на питаннях широкого краєвого інтересу, як земське і міське самоврядування. За цієї умови, на думку П. Стебницького, — націоналізація краю насуне сама собою, непомітно, без спеціальних заходів. Цим способом втягнеться в спільну роботу і неінтелігентне українство, що скрізь розкидане по краю, працює на всяких шляхах практичного життя і поки що не розуміє українського руху, бо він для тих широких інтелігентських кіл є чимось партійним, сектантським [14, с. 113].

Статтю цю без перебільшення можна назвати знаковою, бо за новизною оприлюднених підходів, сміливістю у постановці багатьох проблем вона виявилась єдиною за весь час існування Товариства аж до Лютневої революції 1917 р. [8, с. 115].

Певної гостроти передвиборчої компанії ТУП надала публікація в харківському тижневику “Сніп” від 27 травня 1912 р. передвиборчої платформи самостійників М. Міхновського, що презентувалася від імені групи “поступових українців”. Звичайно, що така ситуація потребувала негайної реакції з боку Товариства. Вже 7 червня 1912 р. газета “Рада” опублікувала статтю “Нова українська виборча платформа”. Зазначалося, що в українській справі вимоги обох платформ майже співпадали, за виключенням того, що самостійники вимагали автокефалії для української церкви, ґрунтуючись на Переяславському договорі 1654 р. Більш суттєвою розбіжністю була наявність в програмі самостійників пункту про “видання закону, котрий би об’єднав усі земства України в одну самоуправу народу українського в межах залюдненої українцями території” [15, с. 5]. Водночас вимоги автономії були відсутні в офіційній платформі ТУП. На думку В. Стрільця це було викликано не лише наявністю цензури, а й намаганням поступовців не відштовхувати своїми ідеями автономії України та федерації Росії можливих союзників на виборах до IV Державної Думи з табору російської демократії [8, с. 115]. Але поступовці вимушені були визнати пріоритетність питання автономії, та пояснити відсутність цього положення в офіційній платформі іншими мотивами. Так, поступовці стверджували, що програма і платформа різні речі. Програма є систе-

мою домагань, котрі мають охопити всі сфери громадського життя в його розвиткові. Платформа, на думку автора статті, то відгомін гострих і пекучих потреб життя сучасної хвилі, які можна і потрібно задовольнити нині. Наголошувалося на тому, що вимоги ТУП можливо було б задовольнити навіть при тодішніх політичних відносинах, не ламаючи радикально державного устрою Росії [16, с. 2].

Тут, як справедливо зазначає В. Стрілець поступовці вели своєрідну політичну гру, адже передмова до платформи Товариства теж, як і платформа самостійників, декларувала автономію України, що також не могло бути реалізовано без радикальної зміни “національно-правного” ладу в державі [8, с. 117].

Платформу самостійників ТУП назвав мішаниною пунктів платформи і програми, без всякої провідної думки, котра б поєднувала їх між собою та тогочасним життям. Таким чином, передвиборча платформа самостійників, на думку учасників Товариства, з українського погляду далеко нижча від платформи поступовців. У провину самостійникам ставили відсутність в їх платформі вимог щодо зміни виборчого закону від 3 червня 1907 р., скасування особистих, релігійних та національних обмежень. Проте ці питання не повинна нехтувати, на думку поступовців, ніяка серйозна українська політична течія, яка б хотіла добре зорганізувати виборчу кампанію на користь українського народу. Певним чином обурило представників ТУП і те, що всупереч їх пропозиції поступовими групами виборців, які пристануть на українські домагання”, самостійники виступили відокремленим фронтом [17, с. 1].

Не підтримали поступовці вимоги самостійників щодо боротьби з кандидатами — представниками інших національностей. Самостійники закликали боротися проти обрання від України неукраїнців, а голосування не за українців уважати зрадою [15, с. 3]. Особливо гострої критики самостійники піддали практиці блокування поступовців з російськими кадетами, які запевняли, що українську справу оборонятимуть як свою власну, аби лише українці віддали наші голоси за їхніх кандидатів. Обурив незалежників і виступ кадета Родичева з приводу української школи: “Дайте їм (українцям) рідну школу, нехай вони самі побачать якої нісенітничі домагаються” [15, с. 4]. Чи найгірший ворог зміг би сказати щось більш ганебне про українські до-

магання — запитували самостійники. “А се ж казав лідер партії, і казав у Державній Думі. А ми віддали свої голоси власне кадетам, Через те у третій Думі не знайшлося українців, щоб змити пляму, яку наложив отой кадет на честь цілої нашої нації. Але ж хоч тепер мусимо стерти ту пляму” — наголошували самостійники [15, с. 4].

Зрозуміло, що поступовці, які розраховували на підтримку російських ліберальних партії, не могли підтримати такі заклики. Натомість вони закликали проводити енергійну боротьбу за солідаризацію народів [17, с. 2]. Лише у випадках, коли прогресивні організації не згодяться приймати українські вимоги, що були викладені в передвиборчій платформі ТУП, товариство закликала виступати українців самостійно, незалежно від шансів та можливих результатів [11, с. 83].

Загрозу для українців становила також певна байдужість населення до виборів. Тому підводячи підсумки попередніх виборів газета “Рада” писала, що в тих місцях, де українці живуть більш або менш компактною масою, й де національний рух досягає значного розвитку, то там українські виборці проявили більшу активність. Таким чином, основним завданням напередодні виборів було вияснити точно скільки є в кожній окремій місцевості потенційних українських голосів, й зорганізувати виборців у щось ціле та однакове [18, с. 2].

Наслідки виборчої кампанії для українських поступовців узагальнив С. Єфремов. Позитивом він вважав те, “що вперше українство організованою силою, що воно розкололо на два табори виборців, що воно стало тим “яблуком роздора”, на якому все більше розходяться громадські течії поступові з одного боку і реакційні з другого.” Таким чином, навіть використовуючи обмежені можливості передвиборчої агітації, поступовці змогли поставити ясно свої домагання перед широкими колами виборців, зробити їх популярними серед ворогів і приятелів [19 с. 3].

С. Єфремов виступив з осудом позиції самостійників, котрі пропонували відмовитись від співпраці українських та російських політичних партії. Він підкреслював, що в українській справі досить дійсних ворогів, щоб іще з вигаданими боротись. Також вибори показали “спільників, з якими можна єднатись без урази своєму національному достоїнству, не поступаючись певним мінімумом своїх національних домагань” [19, с. 3].

Таким чином програмою мінімум для поступовців на виборах до IV Державної Думи була вимога забезпечення мінімальних культурних та освітніх прав для українців та загальнодемократичних перетворень у російському суспільстві. Програма максимум, що містилась у нелегальних листівках передбачала перетворення імперії на федерацію. Головним завданням для ТУП було провести до Думи декількох свідомих українців, щоб сформувати українську фракцію.

На виборах до Думи поступовці вперше виступили як політична сила і, використовуючи можливість легальної агітації, поширювали свої думки серед виборців. В ході передвиборчої кампанії яскраво проявились суперечки між ТУП та самостійниками. Розуміючи фактичну нереальність створення окремої української фракції у майбутній Думі, поступовці пішли на союз з кадетами, щоб заручитись підтримкою російських ліберальних кіл. Цей союз потім відіграє велике значення для обох політичних сил.

Література

1. Єфремов С. О. Про дні минулі // Молода нація. — 2003. — № 2 (27). — С. 125-146.
2. Грушевський М. Спомини. — К., 1989. — № 8. — С. 103-154; № 9. — С. 108-149; № 10. — С. 122-158; № 11. — С. 113-155.
3. Чикаленко Є. Щоденник. — К.: Темпора, 2004. — Т. 1. — 427 с.
4. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901-1914 рр.). — К.: Темпора, 2007. — 271 с.
5. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. — Інсбрук, 1960. — 587 с.
6. Шишко О. Ідея державності в програмних і теоретичних документах українських політичних партій і організації: Дис. ... канд. істор. наук.: 07.00.01. — Одеса, 1998. — 195 с.
7. Павко А. Товариство українських поступовців: організація чи партія? // Вісн. Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. — 2000. — Вип. 50, сер.: іст. — С. 81-85.
8. Стрілець В. Українська радикально-демократична партія: витоки, еволюція, діяльність (кінець XIX ст. - 1939 рік): Дис. ... докт. істор. наук.: 07.00.01. — К., 2004. — 422 с.
9. Донченко С. Ліберальні партії України (1900-1919 рр.). — Дніпродзержинськ: Видавничий відділ ДДТУ, 2004. — 378 с.

10. Могильний Л. Українські ліберально-демократичні партії в Російській імперії на початку ХХ ст.: Дис. ... канд. істор. наук.: 07.00.01. — К., 2003. — 195 с.
11. ЦДІАК України. — Ф. 326. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 9-10.
12. Украинская платформа // Украинская жизнь. — М., 1912. — № 4. — С. 82-83.
13. Українство на виборах до четвертої Думи // Рада. — К., 1912, 31 мая (13 червня) — С. 1.
14. Чикаленко Є. Стебницький П. Листування 1901-1922 роки. — К.: Темпора, 2008. — 627 с.
15. Українська платформа // Сніп. — Харків, 1912, 27 травня (9 червня) — С. 3-5.
16. Нова українська виборча платформа // Рада. — К., 1912, 7 июня (20 червня) — С. 2.
17. Нова українська виборча платформа // Рада. — К., 1912, 12 июня (23 червня) — С. 1-2.
18. Українство перед виборами // Рада. — К., 1912, 8 сентября (21 вересня) — С. 2.
19. Єфремов С. З нашого життя // Рада. — К., 1912, 6 октября (19 жовтня) — С. 2-3.

Резюме

Статья посвящена предвыборной кампании в IV Государственную Думу Товарищества украинских прогрессистов.

Рецензент доктор истор. наук, профессор В. В. Стрелец

УДК 321.01:94(477):(438)“15/16”

П. Г. Радько

НАЦІОНАЛЬНА ГЕТЬМАНСЬКА ОПОЗИЦІЯ ПРОТИ ПОЛЬСЬКО-ПЛЯХЕТСЬКОЇ ВЛАДИ НАПЕРЕДОДНІ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Пам'ять про минуле обумовлює не лише актуальний стан політичної системи, а й картину її функціонування сьогодні і в майбутньому, що зафіксоване в історичній, соціальній пам'яті, політичних традиціях боротьби українського народу за здобуття незалежності. Сьогодні актуальним залишається проблема формування та еволюції державної ідеї, перипетії боротьби за її реалізацію, вплив на ці процеси різних факторів, зокрема внутріш-

ньополітичних і геополітичних, які склалися у XVI та першій половині XVII ст.

Втрата державної незалежності Великого князівства Литовського завершилася Люблінською унією 1569 р., поставивши перед українцями проблему національної самооборони, тим більше, що Польща, яка взяла українські землі під свій протекторат, не бажала зважати на права і вольності народу, який під її владу потрапив, а повела політику “заковтування”, що відзначалася експансіоністськими заходами, — а це й призвело до національного гніту. Таким чином, Польща дивилася на Україну не як на самодостатнє етнічне й політичне тіло, а як на певну територію, яку потрібно колонізувати й розчинити в польському етносі, культурі й державній структурі. Вона зуміла розчинити й здеціоналізувати, й то певною мірою, лише окремі прошарки українського суспільства, народ же знайшов силу постати за власну самобутність і витворив із себе нового носія державотворення — козацтво.

Козацтво залишило глибокий слід в історичній пам’яті українського і сусідніх народів. У польській історичній свідомості українським козакам належала роль не просто соціального бунтівника, а й національного зрадника, чия вперта прив’язаність до власної церкви та етносу зруйнувала Річ Посполиту. У єврейській політичній свідомості українське козацтво це та перша фаза повстання під проводом Богдана Хмельницького (1648-1649 рр.), що тісно пов’язана з однією з найтрагічніших сторінок історії, коли у вирі козацького повстання загинули численні єврейські громади України. В українській історичній пам’яті та історіографії козачина залишила унікальний слід, справжню глибину якого можна зрозуміти, порівнявши його з трактуванням російського козацтва в російській історіографічній традиції. Якщо провідники російського козацтва, як-от Кондратій Булавін та Ємельян Пугачов, посідають у російському історичному наративі відносно маргінальні позиції, поступаючись за популярністю своїм антагоністам — царям Петру I та Катерині II, то українські гетьмани на кшталт Богдана Хмельницького та Івана Мазепи практично монополізували увагу дослідників відповідних періодів української історії, а козацтво стало одним з головних символів української ідентичності [4, с. 15-16].

У вітчизняній та зарубіжній історіографії детально розкривається вся багатогранність і оригінальність українського козац-

тва, висвітлені основні аспекти його історичного минулого: обставини виникнення, становлення і роль в історії, військове мистецтво, соціальний устрій, господарська діяльність, побут, судочинство тощо. Дослідники широко використовували наукові праці вітчизняних істориків В. Антоновича, О. Апанович, Д. Багалія, В. Голобуцького, М. Грушевського, О. Гуржія, Я. Дашкевича, Я. Дзири, Д. Дорошенка, В. Дядичка, М. Костомарова, І. Крип'якевича, В. Липинського, Ю. Мицика, О. Оглоблина, В. Сергійчука, А. Скальковського, М. Слабченка, В. Щербака, Д. Яворницького, А. Яковліва та багатьох інших. Особливий інтерес викликає внесок іноземців у вивчення проблем українського козацтва, зокрема Г. Боплана, А. Віміні, Вольтера, А. Гваньїні, Р. Гейденштейна, Е. Лясоти, П. Меріме, Г.-Ф. Міллера та багатьох інших іноземних мандрівників, дипломатів, істориків, мислителів і митців, яких цікавила козацька тематика.

В останні роки козацькій тематиці, традиціям функціонування гетьманської влади в Україні присвятили свої докторські дисертаційні дослідження В. Брихуненко (Київ, 2000), В. Горобець (Київ, 2002), В. Заруба (Львів, 2004), В. Кривошея (Київ, 2006), С. Леп'явко (Київ, 2000), М. Пасічник (Ужгород, 2007), Л. Пріцак (Київ, 2005), І. Стороженко (Львів, 2008), О. Струкевич (Київ, 2005), Т. Чухліб (Київ, 2008) та інші.

Методологічним обґрунтуванням даної публікації є те, що Козацька держава має свою історію, а сама ідея такої держави з'являється ще в XVI ст. Тому важливо подати картину її початків та витоків: як з'явилася, як установлювалася, як уписувалася в систему соціально-політичного мислення своєї доби і впливала на неї, як міцніла, виростала, аж поки не дійшло до вибуху Визвольної війни 1648 р., коли Козацька держава утворилася на практиці. Хоча доцільно зауважити, що її певні форми впроваджувалися раніше іншими державотворцями, адже Богдан Хмельницький зі своїми соратниками постав не на порожньому місці, а продовжив давно визначений і відповідно скерований історичний процес. Існує думка, що історія не має творитися від наперед заданого — ідеологічного, емоційного чи наукового упередження; вона повинна збагнути факти, відтак, коли вони нові й руйнують установлені раніше висновки, їх належить або скоригувати цими новими фактами, або просто відкинути, якщо вони суперечливі [9, с. 7].

Дослідник В. Шевчук передісторію Козацької держави розмежовує на два окремі етапи. Перший період — це процес формування козацтва в державоносну еліту. Практично ж від початків козацтва, як автономної озужної сили, до повстання С. Наливайка та Г. Лободи, яке й почало епоху козацьких національно-визвольних повстань, і, власне, покликало початок Визвольної війни українського народу. А повстання К. Косинського, як доказує В. Шевчук, у систему національно-визвольних включати не доцільно, бо воно було міжособним і мало становий, а не загальнонаціональний характер, і в історії повстання Української держави носило деструктивний характер. Другий період — це час національно-визвольних змагань від С. Наливайка до Б. Хмельницького. Його атрибутами були дві тенденції в державотворчих змаганнях: еволюційна та революційна (“мирна” та “військова”). Частина козацької еліти з частиною шляхти виступає за автономістське формування Козацької держави в державному тілі Речі Посполитої (еволюційний шлях). До такої політичної стратегії схилилися Самійло Кішка, Петро Сагайдачний, Михайло Дорошенко. А козацькі повстання першої половини XVII ст. мали цілком національно-визвольний характер, і провідники їх Тарас Трясило, Павло Павлюк, Яків Острияниця та інші робили реальні спроби революційного звільнення через збройне відмежування від панської Польщі [9, с. 13-14].

Вагомих причин для виявлення незадоволення різних верств населення українського суспільства було достатньо, адже польський уряд та шляхта все зневажливіше ставилися до українського народу з його “хлопською” культурою, мовою, вірою. Спольщення та златинщення різних верств українства позбавляли його власної провідної верстви. Тільки невелика частина українських магнатів не зрадила української культури; серед них перше місце посідав князь Острозький [6, с. 438]. Проте неміщанство очолило боротьбу за визволення українського народу й відродження його національної держави. Це покликані були зробити представники всіх прошарків населення України. Такими представниками стало козацтво, яке зародилося в південноукраїнських степах не пізніше XV ст.

У першій половині XVI ст. козацтво здобуває велику популярність, адже вільне життя в степу, боротьба з татарами приваблювали молодих людей, і тому до козаків ішли й се-

лянські хлопці, і міщани, і шляхетські сини. “Козак” у свідомості народу став репрезентувати найкращу, відважну, лицарську молодь. У козаки йшли не лише українці, але й чужинці. Серед організаторів козацтва були Остап Дашкевич (староста черкаський), Предслав Лянцкоронський (староста хмельницький), Бернад Претвич (староста барський), Семен Полозович (староста черкаський) [7, с. 112] Серед козацької спільноти заявили про себе, зокрема князі Заславські, Збаразькі, Корецькі, Ружинські та ін. [6, с. 439].

Найбільше уславився князь Дмитро Вишневецький (Байда), український політичний і військовий діяч, один з організаторів запорозького козацтва, засновник першої відомої Запорозької Січі (Хортиці) [8, с. 69]. Його діяльність знайшла відображення у публікаціях М. Грушевського, Л. Винара, А. Денисенка, Ю. Мицика, В. Сергійчука та ін. В українській історіографії інколи акцентується увага на тому, що за своїм походженням Дмитро Вишневецький міг претендувати не лише на титул князя київського, а й на престол короля України [2, с. 125-126]. Д. Вишневецький своїми вдалими походами на Крим прославив козаків на всю Європу, а самі козаки привчилися вважати себе самостійною військово-політичною силою, адже вони почали вести незалежну від Польщі політику, укладаючи договори з Москвою, Кримом, Туреччиною, Молдавією [15, с. 439].

З діяльністю Вишневецького Запорозька Січ виходить на міжнародну арену і перетворюється на лідера боротьби східного слов'янства проти Кримського ханства і султанської Туреччини, для якої він був “найбільшим ворогом” [2, с. 127]. Крім того, діяльність Вишневецького сприяла збагаченню організаційного і військового досвіду козаків. За словами М. Грушевського він “ставить замок і громадить навколо себе козаччину”, наказує лаштувати козацькі човни з буйлових шкір, щоб легко було їх переносити [2, с. 125]. Гетьман Вишневецький відрізнявся дипломатичними здібностями. Так він звертався до литовського уряду за допомогою “людьми і стрільбою”, для боротьби з татарами і турками, але діставши негативну реакцію і не маючи надії на допомогу литовського уряду, він звернувся до Москви, яка дала йому велику матеріальну допомогу для спільного походу з московськими військами, хоча він був безрезультатний. Проте, московський уряд, переслідуючи свої інтереси перекинув Вишневець-

кого на Кавказ для боротьби з черкесами, але той вирішив повернутися на Україну. Однак, 1561 р. польський король Сігізмунд-Август, щоб не дратувати татар, вислав козаків Вишневецького до Лівонії, на війну проти Москви. Після цього Вишневецький піддався спокусі стати молдавським господарем, але волохи зрадили його і віддали туркам.

З іншого боку, дослідники зауважують, що вся біографія Д. Вишневецького свідчить про те, що він був людиною авантюрного складу: деякий час служив турецькому султанові, після цього знов повернувся на польсько-литовську службу і керував порубіжними землями, перебував на службі у Московській державі, робив спроби вести “самостійну гру”. Вся його кар’єра була пов’язана з військовою діяльністю та військовими експедиціями як під час перебування на службі якоїсь держави, так і здійснюваних самостійними зусиллями, заходами. Така діяльність для знатних людей середньовіччя та раннього етапу нового часу найкраще відповідала їхньому становищу в суспільстві, тогочасній становій моралі людей шляхетського походження. До того ж військова справа давала можливість поліпшити й своє матеріальне становище, тим більше, що XVI ст., як епоха зародження капіталістичних відносин, коли гроші набували дедалі більшої ваги, змушувало пристосовуватися до вимог часу і феодальну верству, до якої належав Дмитро Вишневецький.

Діяльність князя Вишневецького слід розглядати в контексті майбутніх колонізаційних процесів XV-XVI ст., які були свідченням одвічного геополітичного устремління України до узбережжя Чорного моря. Одним з його проявів і були намагання української магнітерії організувати захист порубіжних земель України і спиратися при ньому на мілітарну силу козаків [13, с. 14].

Серед запорозького товариства вирізнявся відважний козак, отаман запорозького козацтва Іван Підкова (1577-1578), який приваблював своїм ясным розумом та незламною волею [2, с. 132]. Дізнавшись про подвиги Підкови, молдавани прислали на Січ депутацію з проханням до нього прийти до Ясс і посісти престол та взяти до своїх рук “батьківщину” [1, с. 131]. Адже Підкова ще за життя був дуже популярним серед українського народу, а його життя й трагічна смерть привертала до себе увагу не тільки українських, а й польських, німецьких, італійських літописців та хроністів (М. Бельський, А. Гваньїні, Р. Гейденштейн

та ін.). Т. Шевченко написав поему “Іван Підкова” (1839), згадав отамана Підкову у поемі “Гамалія”, мав намір створити офорт “Смерть Підкови у Львові” [8, с. 382]. Незважаючи на славні перемоги, Підкова розумів, що йому не вистачає сил назавжди вигнати турків з Молдавії, тому козацький гетьман попросив польського короля Стефана Баторія взяти Молдавію під свій захист. Проте король на це не погодився, бо його лякали погрози турецького султана напасти на Польщу. Через свого гінця Баторій надіслав наказ Підкові негайно залишити Молдавію, Підкова скорився і повернувся в Україну. Проте султан на цьому не зупинився і став вимагати від польського короля голови “докучливого” Підкови, і Баторій наказав українським воєводам зловити ватажка козаків, і велів Підкові “стягти голову”, і у Львові на майдані він був страчений” [1, с. 131].

Підкова поклав початок традиції потужних походів запорожців на Молдову, що входила тоді до складу Османської імперії, і цю традицію було продовжено запорожцями на чолі з К. Косинським та С. Наливайком [8, с. 382]. Не залишає враження, що Підкова багато в чому має інтерес і для нас. У ньому начебто сконцентрувались деякі типові риси українського характеру: одночасно обережність у підході до справи та безмежна відвага, народна хитрість та дивовижна, неймовірна довірливість перед обличчям “доброго короля” [3, с. 21].

Як уже зазначалося, у процесі національно-визвольних змагань давали про себе знати дві тенденції: еволюційна та революційна. Перша символізувала прагнення козацької еліти різноманітними поступками добитися від польської влади автономних прав для українців в облаштуванні економічного, політичного, соціального і церковного життя на своїй власній землі.

У середовищі козацької старшини сформувалося угруповання, яке було лояльне до польського уряду. Одначе, воно не передбачало повного підкорення владі, а намагалося вирвати в неї ті чи інші поступки. Очолював цю групу Самійло Кішка, якому було доручено польським королем набрати, окрім реєстровців, якомога більше “охочих” козаків і йти з ними до Молдавії. Скориставшись цим, реєстрова старшина висунула уряду низку вимог: скасувати заборони, встановлені для реєстровців після повстання 1596 р. (*під проводом С. Наливайка — Авт.*), забезпечити їм право володіти землею й майном, яким вони користувалися до

повстання, вивести реєстр з-під юрисдикції королівських урядовців, видати війську затриману платню тощо [3, с. 37].

Гетьман Самійло Кішка добивався від польського уряду прощення козацьких “провин”, і козаки знову виявили бажання йти на королівську службу та взяти участь у походах на Молдавію та Лівонію. Перш ніж виступити в похід, Самійло Кішка відрядив до коронного гетьмана послів з листом, висловивши свою цілковиту готовність служити королю і польській республіці, а водночас просив, з огляду на зимовий час і на те, що козаки й голі, й бідні, поклопотатися про надіслання їм грошової платні та сукна. Обіцяючи поводитися в коронних землях пристойно й тихо, Кішка просив короля визначити Запорізькому Війську щорічну платню, як було домовлено в ранішні часи, повернути їм місто Терехтемирів “відповідно з наданням королівської милості”; поновити грамоту “славної пам’яті короля Стефана Баторія” [3, с. 38].

Дослідники вважають, що поява реєстрових козаків, як соціального стану, пов’язана з ім’ям Самійла Кішки, який прославився морськими походами проти турків та татар. Історики акцентують увагу на тому, що січовики поважали його не лише за хоробрість, але й за мудрість, бо вмів ладити з королівською владою заради збереження козацьких вольностей, значно втрачених після поразки К. Косинського й С. Наливайка.

Відомий гетьман Петро Сагайдачний намагався теж догодити польському уряду у його боротьбі проти Московського царства та допомогти польському королеві посісти російський престол. Але, як відомо, особливо автономістські прагнення гетьмана Сагайдачного проявилися у відновленні церковної єпархії, і це, як зазначав М. Грушевський, вкрило його безсмертною славою в очах українського суспільства. А повернення Сагайдачного до Києва й вступ його разом з усім Військом Запорозьким до Київського церковного братства означало, що фактично гетьман поширює свій титул на всю козацьку Україну, бере під захист усе її населення й повертає Києву значення культурно-релігійного осередку [6, с. 441].

Інший гетьман-автономіст Михайло Дорошенко проводив політику спрямовану на недопущення збройного конфлікту між українським козацтвом та Річчю Посполитою, продовжуючи тим самим політику Сагайдачного, тому його вважають “вождем

поміркованої партії”. Масу козаків, яких, на вимогу польського уряду, він повинен демобілізувати, направив на Запоріжжя, звідки вони здійснювали походи на Крим та Туреччину. Він вдало використовував суперечки у стані кримсько-татарської верхівки, і підтримував татарську партію, яка прагнула незалежності від султанської Туреччини, і тому козаки уклали з нею союз, а хан Шагін-Гірей підписав 1624 р. союз з козаками як з окремою державою [6, с. 441].

У свою чергу, польський уряд обурений козацьким непослухом і бажанням самостійно вести політику на півдні, заборонив козакам виходити в море, але козаки Дорошенка продовжували вести військові дії проти Туреччини, що викликало нове обурення польських властей. Щоб якимсь чином вплинути на козаків польський уряд змушений був укласти Курукульський договір, згідно якого польський уряд оголосив амністію; козацький реєстр визначено в 6000 тис. із платнею з урядового фонду. Отже, козаки позбулися права виходити в море й мусили спалити човни та пасувати перед інтересами поляків. Проте, Дорошенко спровадив “виписиків”, тобто нереєстрових козаків на Запоріжжя, звідки вони у 1628 р. знову втрутилися в кримські міжусобиці й дійшли до Бахчисараю, де в бою загинув гетьман Дорошенко, а татари порозумівшись між собою, разом виступили проти козаків і примусили їх залишити Крим [6, с. 441].

Друга, національно-визвольна тенденція козацького опозиційного руху була насичена революційними, радикальними засобами боротьби проти польської влади на Україні, а її провідниками стали Тарас Трясило, Павло Павлюк, Яків Остряниця. Болючою проблемою козацького руху були незгоди, зокрема, суперечності між реєстровими козаками і запорожцями, які призвели до того, що вони почали обирати собі окремих гетьманів [3, с. 71-72]. У 1629 р. запорожці обрали гетьманом досвідченого і відомого успішними морськими походами Тараса Федоровича (Трясила) (1629-1630), який вже наступного року очолив козацько-селянське повстання, до якого приєдналися й реєстрові козаки. У своїх універсалах Трясило звернувся до українського народу із закликом вступати до повстанського війська, “здобувати козацькі вольності” та “захищати православну віру” [5, с. 504].

Використовуючи загострення відносин між реєстровими і нереєстровими козаками, поляки переслідуючи свої інтереси, хотіли

за допомогою реєстрових козаків приборкати запорожців. Трясило у 1630 р. вирушив проти реєстрових козаків і під Переяславом відбувся бій з реєстровими та польськими військами під проводом гетьмана Конецпольського. У тому бою, названому “Тарасовою ніччю”, було розгромлено військо Конецпольського, найлютішого ворога козаків, який загрожував залити повстання “кров’ю хлопською”. Він змушений був піти на переговори, внаслідок яких число реєстрових козаків було збільшено до 8000 тис. але ті, що залишилися поза реєстром, мусили вернутися до панів, проте більшість їх, звичайно, пішла на Запоріжжя [3, с. 72].

Підписана Переяславська угода 1630 р. мала компромісний характер. Угодовська частина старшини та колишні реєстровці, що приєдналися до повстання, усунули Трясила від гетьманства і він відійшов на Січ, а згодом попав у полон до поляків і був страчений ними у Варшаві. Козацьке повстання 1630 р., яке вибухнуло під гаслами боротьби проти польсько-шляхтського панування і оборони православ’я, набуло характеру національно-визвольної боротьби. Але суперечності між реєстровими і нереєстровими козаками негативно позначилися на результатах повстання. Трясило і всі січові козаки добре вміли битися, але не мали хисту до політики, тому обіцянки польського пана Самійла Лаца їх вгамували, і вони погодилися з тим, що вони “діти і слуги одного короля і запорожцям негоже й гріх здіймати зброю на свого державця” [3, с. 75].

Важливу роль у національно-визвольній боротьбі відіграв Іван Сулима, який був гетьманом нереєстрових козаків кілька років (1628-1629, 1630-1635), безліч разів здійснював військові походи на турків. Мав золоту медаль від Папи Павла, діставши її за те, що, здобувши турецьку галеру з полоненими, передав її в Рим і подарував Папі [3, с. 78]. У 1635 р. Річ Посполита вдалася до нових методів приборкання непокірних козаків. На Дніпрі, на північ від Січі, поляки спорудили грізну фортецю Кодак, що мала стояти на перешкоді запорожцям. Але за кілька місяців до закінчення її спорудження загін козаків на чолі із Сулимою зруйнував фортецю й знищив усю його залогу, в якій розмістилися 200 найманців-драгунів на чолі із французьким капітаном Ж. Маріоном [3, с. 78]. Старшина, прагнучи уникнути розплати, відкупилася видачею Сулими та інших головних учасників нападу на Кодак. Дехто із старшин був, крім того підкуплений. Ча-

стина реєстровців, яка бажала довести свою лояльність польському урядові, захопила зненацька сулимівців, зруйнувала запорізький кіш і понищила човни. Сулиму з п'ятьма його товаришами відправили до Варшави, де їх було страчено [8, с. 471].

Коли поляки почали усувати радикальні елементи з реєстрового війська, 1637-1638 рр. вибухнуло нове повстання, що охопило обидва боки Дніпра. Запорожці обрали гетьманом Павла Бута-Павлюка, а Карпа Скидана, Дмитра Гуню, Семена Биховця полковниками. Керівники повстання звернулися до українського населення із закликами гуртуватися навколо Війська Запорозького і покарати прислужників польської влади — реєстрових старшин. Програмними завданнями повстанців була боротьба проти коронного війська, польських магнатів і шляхти. Вони оголошувалися ворогами українського народу і православної віри. Павлюк закликав рішуче стати “за віру християнську і наші золоті вольності” [3, с. 88]. Перебуваючи на Січі, Павлюк розпочав відносини з кримським ханом, прохаючи в нього допомоги у боротьбі проти поляків. Але хан не лише не надав допомоги Павлюкові, а навіть сповістив про його задуми польського короля. Після битви під Кумейками козаки були розбиті переважними силами поляків, а на раді в Боровиці Потоцький примусив козаків прийняти призначену ним старшину й дати “кравий лист” покори та присягу на вірність польському королеві. Батажок повстанців був по-зрадницькому схоплений і невдовзі відправлений у Варшаву, де невдовзі його стратили, а на Україні розташовували регулярні польські підрозділи. Учасники повстання під проводом П. Павлюка, після невдалого бою під Боровицею на чолі з Дмитром Гунею та полковником К. Скиданом відступили на Запоріжжя. Після бою під Жовнином частина повстанців продовжує боротьбу, а Д. Гуня обирається гетьманом, і керує спільним походом донських і запорозьких козаків проти Туреччини.

Проте незабаром, на весні 1638 р. знову почалося повстання на Лівобережній Україні під проводом Дмитра Гуні та Якова Остряниці. Незважаючи на великі сили повстанців, польське військо перемогло. Більша частина під проводом Д. Гуні після героїчної боротьби змушена була капітулювати, а польський уряд видав “ординацію”, згідно якої число козаків встановлено на 6000 тис., а виборну старшину скасовано: віднині її мав при-

значати польський уряд, причому вища старшина була представлена польською шляхтою, а проживати козаки мали право лише в староствах черкаському, чигиринському та корсунському [6, с. 442]. На Україні розташувалася численна польська армія, щоб запобігти новим повстанням. Запорозькі козаки були поза законом, а фортеця Кодак була відбудована.

У цей час визначилися передумови, щоб повстання під проводом гетьмана запорозьких козаків Якова Остряниці переросло у визвольну війну. Цьому завадила, можливо, помилка гетьмана: він поквапився розпочати бойові дії проти польської армії, якою командував талановитий полководець М. Потоцький, не дочекавшись загонів підмоги, що рухались у цей час звідусюди [2, с. 158].

Загалом Остряниця мав чималий військовий досвід. Що ж до його дій як керівника повстання, то в оцінці дослідники кардинально розходяться: від захвату результатами першої перемоги над поляками, поблизу міста Говтви, до цілковитого заперечення його військового таланту. На думку історика М. Аркаса, повстання це було б, мабуть, успішніше, але вибрали на гетьмана чоловіка слабкої волі, нездатного до військової справи, — Остряницю. До нього пристає скільки народу, як ні до одного гетьмана досі; але він не тямив, що з ними робити; він вибрав собі річку Сулу і ходить вгору та вниз по ній, боїться перейти через неї, гає дурно дорогий час і дає полякам стягнути своє військо” [3, с. 98]. Вважаючи Жовнинську битву програюю, Я. Остряниця із частиною війська переправився через Сулу і вступив на Слобідську Україну під захист Російської держави, де з дозволу російського уряду оселився на Чугуєвському городищі (тепер м. Чугуєв Харківської області). Під час заворушень у зв'язку із загостренням відносин між рядовим козацтвом і козацькою старшиною гетьман був убитий. Це повстання характерне було тим, що повсталі козаки звертали увагу на лівий берег Дніпра, на московський бік, як на безпечне пристанище на випадок невдачі. Острянин, який здивував поляків під Голтвою, але потім розбитий під Жолнином, переселився у московські володіння.

Так селянство та козацтво, незважаючи на 45-річну боротьбу, не досягли своїх цілей. Панство мстилося на селянах за повстання. Козаки, знесилені боротьбою та великими жертвами, втратили права й опинилися під проводом чужої старшини.

Польська шляхта відзначала перемогу і була впевнена, що козацтво ніколи не вийде зі стану занепаду і вічно триватиме “золотий спокій”.

Література

1. Аркас М. М. Історія України-Русі / Факс. вид. — К.: Вищ. шк., 1990. — 456 с.
2. Видатні постаті в історії України (IX-XIX ст.): Короткі біограф. нариси. Іст. та худож. порт. / В. І. Гусев, В. Д. Дрожжин, Ю. О. Калінцев, О. Г. Сокирко. — К.: Вища шк., 2002. — 359 с.
3. Нартов В. В. Найвидатніші гетьмани та кошові отамани України. — Харків, 2008. — 320 с.
4. Плохій С. Наливайкова віра: Козаки та релігія в ранньо-модерній Україні. — К.: Критика, 2005. — 496 с.
5. Політична історія України: Посіб. для студ. вищих навч. закл. / За ред. В. І. Танцюри. — К.: Академія, 2001. — 488 с.
6. Полонська-Василенко Н. Україна за литовсько-польської й польсько-козацької доби // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина / НАН України, Ін-т Української археографії. — К., 1999. — Т. 2. — С. 431-442.
7. Субтельний О. Україна: історія. — К.: Либідь, 1993. — 718 с.
8. Українське козацтво: Мала енциклопедія / Наук.-дослід. ін-т козацтва при Запорізькому держ. ун-ті. — К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. — 568 с.
9. Шевчук В. О. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI-XVIII ст.: у 2-х кн. — К.: Грамота, 2007. — Кн. I. — 720 с.

Резюме

В статтю автором розглядається діяльність гетманської опозиції проти польських властей напередодні національно-освободительної війни (1648-1654) українського народу во главе с Богданом Хмельницьким.

Рецензент доктор истор. наук, профессор Ю. В. Волошин

БЕЗ СКРЫТОГО СНИЖЕНИЯ КАЧЕСТВА

При нынешнем состоянии дел в экономике, как в Украине, так и во всём мире в целом, к рядовым потребителям пришло осознание ценности денег. Тех самых денег, которые мы тратим в повседневной жизни — очень дорого они нам обходятся. Вместе с этим пришло осознание ценности того, на что мы их тратим. Есть разные товары — хорошие и не очень, и все они стоят денег. И не за любой товар хочется отдавать деньги. Но понимание напрасно потраченных денег приходит намного позже совершения покупки. Поэтому актуально встаёт проблема отличить, выделить качественный товар из длинного ряда схожих товаров при его выборе в месте продажи, у витрины.

Все мы являемся потребителями тех или иных товаров и услуг. Всем нам приходится оплачивать то, что мы выбрали и купили для потребления. Выбираем мы на основании опыта многочисленных прошлых покупок — в основном положительного, иначе — зачем повторять неудачи. Значит, нас удовлетворяет качество покупки и мы вправе ожидать такого же качества в дальнейшем. Мы вправе рассчитывать на это. Но что мы имеем в действительности? А в действительности мы рискуем получать каждый раз не знакомый нам ранее привычный продукт, а нечто новое. Украинский производитель закрепил законодательно свою заботу о нас, потребителях в формулировке: Производитель оставляет за собой право вносить изменения в продукт без предварительного уведомления.

Забота и кошке приятна. Вот только во что выливается эта забота? Ни для кого не секрет, что один и тот же “по паспорту” продукт у разных производителей обладает несколько различными потребительскими свойствами. У разных производителей разная сырьевая база. Есть различия в техническом оснащении (где-то и от Советского Союза наследие ещё “в форме”). Соответственно этому корректируется и технология, а должна быть одна. Иначе и продукция должна отличаться как по качеству,

так и по названию — “по паспорту”. А этого не происходит. И в “паспорт” всего не записывают. Или прикрывают существенные изменения сухим техническим языком, понятным только профессионалам и искушённым потребителям.

Только хорошо подготовленный потребитель может сделать из длинного списка Е-индексов объективный вывод о качестве продукта и его соответствии своим ожиданиям. Произведенные большей частью из древесной целлюлозы — натурального сырья, они позиционируются как натуральные ингредиенты или аналогичные натуральным. Не самый натуральный для человека продукт. Трудно поверить, чтобы человечество назвало повседневно употребляемые в пищу продукты столь мудрёнодлинными многосоставными терминами, что их для краткости размещения на упаковке приходится кодировать. Справедливости ради стоит заметить, что отсутствие предупреждения на упаковке о подобном составе ещё больший обман, чем их применение.

Вот и приходится потребителю рисковать своим кошельком — искушаться. И единственным ориентир качества в этом море продуктов, аналогичных натуральным, — его цена. На качественном продукте она обоснованно должна быть выше, чем цена на похожие продукты, стоящие рядом на полке. Интересно, что этот аргумент уже давно работает при обслуживании покупателей в розницу относительно дешёвых товаров: “Что вы хотите за такие деньги?!”

Не понаслышке рядовые потребители знают о присутствии растительных жиров в сгущенном молоке, вырабатываться которое должно из коровьего молока. Об этом уже на этикетке писать стали. Хотя саму этикетку принципиально не изменили. Немало сои нами съедено в колбасных изделиях. И ладно бы только в варёных — они дешевле копчёных. А то и там тоже она присутствует. Молочные же продукты — творог и сметану скоро наверняка переименуют в молочносодержащие, так обыденно стали мы относиться к подобному изменению качества. Молочные жиры в них умудряются заменить пальмовым маслом, а белок — соей.

Хорошо, что в последнее время этот не хороший факт стал информационным поводом к выходу в эфир массы телепередач, рассказывающих об истинном положении дел с качеством потребляемой населением продукции. Это и сухие строки информационных программ о чрезвычайных происшествиях “по вине” продуктов, и развёрнутые исследования тематических передач о

сравнительном качестве продуктов различных производителей, и научно-познавательные, просветительские программы. И не столь уж важна “национальность” происхождения этих полезных информационных продуктов. Новостные ленты украинских каналов, “Контрольная закупка” российских или “Дискавери” американского. Важно, что эта информация допущена к потреблению заботливым украинским государством.

Безусловно, этим забота украинского государства не ограничивается. Предпринимаются шаги к ограничению использования обыденных понятий в названиях товаров им не соответствующих. Например, законодательно введены новые для потребителя продуктовые категории: равиоли, спрэд. Равиоли — это известные и понятные нам с детства пельмени, но с меньшим содержанием мясного фарша в продукте. Оказалось, что по советским гостам “пельмени” — это когда фарша и теста по 50 %. А закупленные у европейских поставщиков технологические линии фарша больше 40 % в готовую продукцию не выдают. Не самое большое горе, если принять во внимание состав самого фарша. Но здесь пока без ограничения в названии — смотрите состав на упаковке.

Что же касается “спрэда”, то это почти что знакомый потребителю с советских времён по массивированной рекламе (было и такое!) и исключительному наличию на скудных полках продмагов маргарин. С одним существенным ограничением. В маргарине все жиры — растительные. В спрэде — должен быть и животный. А масло, соответственно, это чисто продукт из жиров молока, полученного от коровы.

Это относительно продовольственной группы потребительских товаров. С непродовольственными товарами тоже немало хлопот у потребителя.

В последнее время европейские производители крупной бытовой техники, заслуженно пользующейся у наших потребителей доверием, слегка изменили политику ценообразования на свои товары. Если раньше расчёт розничной цены строился по схеме: “себестоимость + прибыль = цена”, то теперь идут от обратного. Маркетологи исследуют настроения потребителей и говорят производителям, какие товары, с какими свойствами, по какой цене готовы приобретать пользователи. Затем от рекомендованной розничной цены отнимается прибыль всех участ-

ников логистической цепочки. После этого ставится задача инженерам втиснуться в поставленные технические рамки при заданной таким образом себестоимости.

Не мудрено, что собранная по такой “рецептуре” продукция работает “на удачу”. То есть, имеется возможность скорой поломки. Правда, здесь потребителя защищает продвинутое западное законодательство, отстаивающее интересы потребителей. И в случае выявления брака в течение гарантийного срока такая продукция подлежит замене.

Но и здесь пошли дальше. Стали различать и, соответственно, по-разному комплектовать продукцию для “бытового” применения (новая категория для производственного оборудования) и “промышленного”. Иными словами производитель старается получить прибыль от участия в бизнесе покупателя, требуя плату за более надёжную комплектацию продукции, каковой она и должна была быть изначально. И на этом не остановились.

Ремонт такой техники возможен и производится заменой запасных частей. Только стоимость этих запчастей в рознице для потребителя очень высока. И ремонт становится сопоставим по цене с приобретением нового изделия, подстрахованного свежим гарантийным сроком. Что должен выбрать потребитель? Вот так и формируется общество потребителей. Отсюда сезонная мода на бытовую технику, позиционируемая как новые достижения в дизайне, материалах, технологиях.

Производителей можно понять. Доступные по цене качественные запчасти становятся достоянием “пиратов” быстрее, чем квалифицированного потребителя, соблюдающего все режимы работы и ухода за продукцией. Зачем облегчать жизнь поддельщикам доступностью фирменных комплектующих деталей? Да и себе оборот за счёт неграмотного потребителя не грех повысить. Вот так — за науку надо платить.

Скрытое снижение качества в последнее время стало двигателем к появлению новых товаров. Например, джинсы. Сейчас в моде одежда из тонкой, облегчающей фигуру стрейчевой ткани. Это давно уже не рабочая одежда золотоискателя, выдерживающая большие механические нагрузки. Молодое поколение даже не догадывается, что настоящие джинсовые брюки их отцов были настолько брезентовыми, как их и изобрели, что могли самостоятельно стоять. В этом смысле цитаты юмористов о джинсах в

углу, транслируемые телевизионными каналами вроде “Ностальгии”, требуют разъяснения для понимания молодых зрителей.

Забота государства о потребителях начинается со школы. Задача школы в настоящий период — воспитать квалифицированного потребителя.

Об услугах стоит только заговорить и эмоции от качества работы коммунальщиков сольются в соревновании с эмоциями от качества работы законодателей.

В этом же ряду банковские и страховые услуги, ставшие в последнее время конкурировать по накалу страстей и информационным поводам с предыдущими услугами.

Скрыто снижать качество для сохранения розничной цены научились ещё в застойные времена. Правда, трудовой народ быстро оценил преимущества такой заботы, перестав быть потребителем подобной продукции. Хотя вынужден был ежедневно участвовать в её производстве, получая зарплату как наёмные работники. Такова была экономическая реальность — тотальное планирование, экономия ресурсов, всеобщая занятость и оторванность потребителей — народа от управления экономикой.

Есть несколько причин, побуждающих производителя снижать качество продукции или приводящих к его снижению.

- Желание увеличить прибыль на производстве ходового товара. Мол, покупатель не заметит, будет брать. Без комментариев.
- Недостаток качественного сырья, ранее использовавшегося для производства продукции. Здесь мы видим уже рассмотренный мотив, но на более раннем этапе производства — у производителей сырья. Склонность получать повышенную прибыль в условиях отсутствия конкуренции у поставщиков сырья или импортёров ведёт к ограничению выбора качественной продукции потребителем, который вынужден это оплачивать. Государственного регулирования на этом этапе потребителю не видно.

Современные бренды потребительского рынка АВК и Хортица своим существованием обязаны качественному сырью. АВК начинался как импортёр какао бобов для существовавших в разгар приватизации предприятий. Хортица замыкает на себя хорошую долю производимого в Украине спирта высшего класса. Без та-

кой сырьевой базы было бы сложно или невозможно достичь больших успехов в предложении потребителю качественной продукции. А равно и обратное — такое позиционирование собственной продукции, как качественной мотивирует производителя сырья как минимум не снижать качество своей продукции.

- Увеличение спроса иногда не успевает обслуживать имеющаяся у производителя производственная база. В погоне за скоростью выпуска начинает страдать качество выпускаемой продукции. Хорошим примером не хорошего факта здесь может служить автопром. В эпоху массового кредитования потребителей банками (тоже пример скрытого снижения качества работы со стороны финансовой системы) были моменты записи на получение нового автомобиля на месяцы вперёд! Дистрибьюторы распродавали партии завезенных авто практически по предоплате. Понятно, что лихорадило и производителей — где взять столько продукции? И они слегка упрощали производственный цикл, вносили упрощения в конструкцию. В итоге старый совковый анекдотичный факт “сделано в конце квартала из сэкономленных материалов” обрёл вторую жизнь “сделано в период массового кредитования”.

Надо сказать, что автопроизводители и без ажиотажа закладывали надёжность автомобилей из расчёта 3-5 лет работы. Чтобы покупатель возвращался к ним со своими деньгами за следующей покупкой. С более надёжным автомобилем покупатель становится разовым и может быть уведен к другому производителю под видом новой моды.

Справедливости ради стоит заметить, что это относится к сегменту продукции массового потребления. Автомобили элитных серий изначально выпускаются ограниченными партиями, с некоторым сроком ожидания покупки. Но здесь преследуется иная цель — сделать продукцию элитной, с ограниченным к ней доступом, как произведение искусства. Теперь же авто выпуска периода массового кредитования все чаще вызывают нарекания у потребителя, сравнивающего их качество с тем привычным качеством, на которое он и рассчитывал. Аналогично обстоят дела в строительной сфере. И проблемы имеют аналогичные корни — массовое предоставление ипотечных кредитов банками несос-

тоятельным заёмщикам. В итоге потребители ощутили заметную разницу в качестве работы строительных подрядчиков в докризисный период и в нынешнее не богатое на заказы время.

- Помимо проблем с производственной базой возникают проблемы технологического порядка. Примером здесь будет отказ от производства “живого”, не пастеризованного пива по причине его ограниченного срока годности. Технология дистрибуции не позволяла качественно работать с таким нежным товаром и от его выпуска честно отказались.

Но далеко не всегда производитель сворачивает или ограничивает свой бизнес из-за проблем с технологиями гласно. Чаще эти проблемы перекадываются на потребителей, не подозревающих об их существовании, но их оплачивающих.

Таким образом, скрытое снижение качества есть отклик производителей на современное развитие рынка в докризисный период массового кредитования. Эта тенденция сейчас меняется и ей надо соответствовать.

Необходимо помочь потребителю разобраться с выбором. Наравне с прочими знаками (Без ГМО) размещать знак постоянства качества продукции. Имени бренда производителя в украинской действительности не достаточно — ещё очень маленький срок он работают. Их намерения работать качественно не проходили испытаний экономическими трудностями. Производитель может изменять продукцию по своему усмотрению, а покупатель этого не видит. Необходимо помочь.

Как рекомендуют поступать специалисты по межличностному общению: критикуешь — предлагай. После стольких высказанных слов о реалиях жизни пронизательный заинтригованный читатель вправе ожидать от автора и вывода, рационального предложения. Предложение заключается в следующем.

Предлагается ввести поощрение за стабильно высокое качество продукции (пусть и с обоснованным повышением цены для потребителей) — специальный знак для размещения на упаковке. Вроде знака доверия потребителей. На Западе таким знаком служит сам бренд. Он как гарантия постоянства качества продукции. Но здесь иной акцент — без скрытого снижения

качества. Это более актуально для отечественного потребительского рынка.

Предлагаются следующие варианты слогана:

- Без скрытого снижения качества.
- Без скрытого снижения качества с определённого года.
- Без скрытого снижения качества сколько-то лет.
- Качество не снижалось с такого-то года (столько-то лет).
- Качество не изменялось с такого-то года (столько-то лет).
- Без изменения качества (столько-то лет, с такого-то года).
- Качество соответствует представлению о продукте (такого-то года, столько-то лет, с такого-то года).
- Качество не меняет представление о продукте.
- Качество, как мы его представляем.
- Продукт соответствует представлению.
- Качество соответствует житейскому представлению о продукте.
- Продукт не меняет представление о качестве.
- Со вкусом СССР. (Как в буквальном смысле для пищевых продуктов, так и в переносном).
- Так делали в СССР.
- Так делали в СССР на экспорт.
- Качество поставок в Кремль. (По аналогии с “Поставщик Двора Его Величества”).
- Советское экспортное качество. И др.

Визуальным выражением этого слогана может выступить перечёркнутый мешок, принявший форму посаженного в него кота. Возможны варианты.

Безусловно, эффективность слогана, начинающегося с “отрицающего” слова “без” может вызвать споры. Остаётся апеллировать к факту, что подобная конструкция — “Без ГМО” работает. Появление ещё одной не перегрузит восприятие потребителя.

С одной стороны правильный выбор товара — дело рук покупателя. С другой стороны товар попадает к покупателю благодаря заботе целого ряда участников рынка: производителей, продавцов и государства. Поэтому помощь покупателю в выборе качественного товара должны оказывать и они.

Польза от маркировки продукции подобным отличительным знаком выгодна для всех участников рынка:

- производителей, как сторону, предлагающую решения проблем потребителей;
- продавцов, как посредников на пути товаров к покупателям;
- покупателей, ради удовлетворения потребностей которых и существует свободный рынок;
- государства, в лице органов, устанавливающих правила взаимоотношений участников процесса торговли и контролирующих соблюдение этих правил.

Производители получают возможность обосновать для потребителей, продавцов и контролирующих органов повышение цен на привычные продукты, т. е. причину перевода товара в более высокую ценовую нишу. Сам этот переход вызывает негативную реакцию потребителей, что понятно — кому интересно переплачивать за привычный товар. Но вот объяснение такого шага стремлением сохранить потребительские свойства товара на привычном для потребителей уровне — вполне приемлемый маркетинговый ход. В Германии потребителям знаком тот факт, что за год 2-3 привычных им товара переходят в сети более высокого ценового сегмента. И они соглашались с тем, что качество этих продуктов стабильно хорошее.

Само стремление сохранить привычное качество популярного у потребителей продукта имеет несколько положительных сторон. Качественный продукт получает маркировку и переходит в более высокую ценовую нишу. Это приводит к относительному снижению его покупательской способности, но сохраняет прибыль. Таким образом, возникает прецедент для других производителей поддержать почин и заработать на продаже качественного продукта. Что полезно для потребителей само по себе. А широкая информация о новом позиционировании привычного товара сужает поле для продвижения подделок.

При производстве качественной продукции пользу получают производители и поставщики качественного сырья для него. Хочется верить что отечественные. Массовый спрос на качественное сырьё должен привести к снижению его себестоимости, что снова отразится на стоимости конечного продукта. Наверняка в сторону её стабилизации или даже снижения.

Качественное сырьё в нашем понимании — натурального происхождения. То есть, стремление к сохранению качества про-

дукции имеет цепную реакцию, ведущую к улучшению положения отечественных производителей, покупателей, а также экологии, что также относится к выигрышу потребителей. Это хорошая возможность сформировать положительный имидж производителей в глазах потребителей как защитников чистоты экологии. Что на самом деле будет соответствовать истине. Такая правдивость сейчас достаточно редка.

К выгоде производителя появляется возможность выделить свой товар особым дизайном упаковки. Возможно, это будут экологические мотивы. Возможно, обращения к памятного потребителю образу товара, которому и будет соответствовать качественный товар.

Для продавцов розницы такое положение дел тоже несёт свою пользу. В первую очередь это очевидная выгода большего заработка на подорожавшем товаре. И это будет не сиюминутный заработок на ценовом всплеске. Это постоянное обращение к потребителям с предложением качественного продукта. Это будет обеспечивать постоянный денежный поток.

Продажа продукта стабильного качества гарантирует уменьшение обращений потребителей в судебные органы с исками об убытках при покупке некачественного товара, что приводит к расходам на компенсацию, в том числе и морального ущерба. Пусть такие потери продавцов большей частью пока умозрительны — продавцы в своих договорах перекалывают подобную ответственность на поставщика, но сам факт не привлечения негативного внимания госорганов сокращает расходы и повышает прибыль.

Как бы ни был заинтересован поставщик или производитель в контроле качественного состояния своей продукции на витрине продавца, входной контроль качества продукции со стороны продавцов — ежедневная работа персонала продавца. Продукт стабильно высокого качества легче контролировать, проще гарантировать его соответствие сертификатам качества, а значит и увереннее продавать больше товара, к которому есть доверие.

Помимо прямого заработка на продаже качественного дорогого товара есть заработок на продаже других дорогих товаров, которые купит состоятельный покупатель, привлечённый в магазин любимыми товарами стабильного качества. Качественный товар работает на имидж магазина и привлекает состоятельных покупателей. Прибыль от попутных покупок таких клиентов бывает весь

ма ощутимой. Да и постоянный покупатель будет время от времени баловать себя приобретением привычного для себя чуть подорожавшего, но гарантированно качественного товара.

Государство от продажи стабильно качественного товара со стабильной ценой получает больше сборов в бюджет. Имеет больше возможностей заботится о здоровье своих граждан как из собранных налогов так и профилактически, поощряя к выпуску и потреблению здоровые качественные товары.

Помимо заботы о здоровье своих граждан государство заботится о сохранении традиционных производств, в том числе и сырьевых, или даже их переходу на новый качественный уровень. Это способствует росту занятости населения, повышению уровня его доходов.

Прозрачнее становится система сертификации продукции. Отсутствие в товаре веществ ограниченной полезности отменяет необходимость контролировать количество этих веществ. Таким образом, нет соблазна играть с цифрами и допусками, ссылаться на человеческий фактор при последующем выявлении недоброкачественной продукции, прошедшей сертификацию. Исключается возможность неценовой, административной конкуренции, проявляется реальная забота о потребителях — гражданах государства.

Потребитель же, для которого и за счёт которого существуют производители, продавцы и государство, получает стабильно качественный товар. Его цена объясняется реальной заботой о качестве и обусловлена не придуманными факторами.

Потребитель имеет возможность покупать привычный для себя продукт привычного качества, не отвлекаясь на распознавание искомого среди ряда меняющихся похожих продуктов, сохранить своё здоровье, ведя привычный для себя образ жизни, не растрачивая свои силы на приспособление к изменчивому маркетинговому рынку.

В цепочке производитель — поставщик — продавец работают и сами потребители, как наёмные рабочие. Безусловно, будет очень полезно всем и в первую очередь потребителям, когда работодатели смогут повышать зарплату своим работникам, а те, в свою очередь, смогут покупать более качественный товар. Так поступал Генри Форд, поощряя своих рабочих становиться покупателями своих автомобилей.

Без скрытого снижения качества. Именно такими словами нужно с благодарностью отмечать продукцию честных товаропроизводителей. Хочется верить, что таковые ещё не перевелись на бескрайних просторах капитализма по-украински. Поскольку к критике у многих украинцев уже выработан иммунитет (вплоть до депутатского), остаётся надеяться на действенность не стандартного подхода — выражения благодарности тем, кто этого действительно заслуживает. В робкой надежде отделить волков от овец. Чтобы качественная продукция стала заметнее в торговых точках на красиво и ярко выставленных полках. Чтобы покупатель имел возможность выбрать продукцию требуемого качества. Чтобы качество жизни в Украине для рядовых потребителей таки повышалось.

Резюме

В статті розглядається проблема стосовно якості товарів.

Рецензент канд. економ. наук, доцент В. Н. Ермолин.

НАШИ АВТОРЫ

- Авапу Татьяна, аспирант каф. политэкон. Гос. педагогич. ун-та им. В. Г. Короленко (Полтава)
- Гаврилюк Наталия, студент ОГЭУ (Одесса)
- Годзь Елена, ассистент каф. политэкон. Гос. педагогич. ун-та им. В. Г. Короленко (Полтава)
- Гречаный К., аспирант каф. политологии Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Дженадия Раед, аспирант каф. политологии Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Завизена Наталья, канд. пед. наук, доцент каф. экономики и междунар. экон. отнош. Межд. гуман. ун-та (Одесса)
- Коваль Сергей, студент Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Козак Дмитрий, соискатель каф. банковского дела ОГЭУ (Одесса)
- Красько Екатерина, студент Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Кучмась Юрий, соискатель каф. философии Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Кулаковская Екатерина, студент ОГЭУ (Одесса)
- Куценко Анна, канд. экон. наук, доцент каф. менеджмента организаций и внешнеэкон. деятельности Ун-та потреб. кооперации (Полтава)
- Лукаревская Елена, аспирант каф. банковского дела ОГЭУ (Одесса)
- Мартынюк Юлия, аспирант каф. межд. отношений Нац. ун-та им. Ю. Федковича (Черновцы)
- Павленко Ирина, канд. экон. наук, старш. преп. каф. менеджмента предприним. деятельности Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского
- Пекшеев О., аспирант каф. истории Украины и этнографии Нац. политехн. ун-та (Одесса)

- Петрова Антонина, старш. преподаватель ОГЭУ (Одесса)
- Попков Василий, канд. филос. наук, профессор каф. политологии Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Приходько Сергей, канд. полит. наук, доцент каф. политэкономии Гос. педагог. ун-та им. В. Г. Короленко (Полтава)
- Радько Петр, канд. истор. наук, доцент каф. политэкономии Гос. педагог. ун-та им. В. Г. Короленко (Полтава)
- Селегенов В., соискатель каф. истории Украины Гос. педагог. ун-та им. В. Г. Короленко (Полтава)
- Степанова Екатерина, студент ОГЭУ (Одесса)
- Столярова Ирина, доцент ОГЭУ (Одесса)
- Ткач Константин, канд. эконом. наук, докторант Ин-та проблем рынка и экономико-экологич. исследований
- Чернобривец Виктория, аспирант Гос. ун-та управления (Донецк)
- Шедрикова С., канд. истор. наук, доцент каф. украиноведения Таврического Нац. ун-та им. В. И. Вернадского (Симферополь)
- Шуличенко Надежда, соискатель каф. финансов ОГЭУ (Одесса)
- Шуличенко Татьяна, аспирант каф. финансов ОГЭУ (Одесса)
- Юрьева Анна, канд. эконом. наук, доцент каф. экономики и междун. эконом. отнош. Межд. гуманит. ун-та (Одесса)

СОДЕРЖАНИЕ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

А. В. Куценко, І. Г. Павленко

Актуальні питання концепції еко-ефективності в туризмі 3

Д. А. Козак

Особливості регулювання діяльності банків в умовах кризи ... 10

К. В. Кулаковська

Рекомендації щодо підвищення ефективності
зовнішньоекономічної діяльності 16

Г. В. Юр'єва

Монополістичні тенденції розвитку монополії в міжнародному
господарстві 20

Н. С. Завієна

Проблеми інформаційного забезпечення регіонального
розвитку 30

І. І. Столярова, А. О. Петрова

Досвід та результати впровадження МСФЗ в банках
України 38

К. В. Степанова

Проблеми інтеграції України у світову систему міжнародних
морських перевезень 44

Н. А. Гаврилюк

Пути повышения эффективности инвестиционной
деятельности предприятия 51

В. О. Чернобривець

Збитки від техногенного забруднення оточуючого середовища
підприємствами вугільної промисловості 57

О. М. Лукарєвська

Сучасні проблеми формування процентної політики банку 64

Т. В. Шуліченко

Сучасний стан ринку нерухомості в Україні 69

К. І. Ткач

Проблеми і перспективи державної підтримки сільськогосподарського машинобудування в Україні 76

Н. В. Шуліченко

Вплив процесів інтеграції на систему оподаткування 86

Т. О. Авану

Теорії циклів: їх класифікація та систематизація у сучасному контексті 95

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

С. М. Приходько, О. О. Годзь

Моделі політичної системи в українській політичній думці ХХ століття 103

Е. С. Красько

Социальные проблемы национальных меньшинств в украинском обществе 114

С. В. Коваль

Специфика социологического анализа исследования государства и политических институтов общества 124

К. С. Гречаний

Ідеологія як фактор зміни українських політичних еліт 131

Ю. В. Мартинюк

Основні напрями діяльності Світового Конгресу Українців на сучасному етапі 136

В. В. Попков, Дженадія Раєд

Соотношение Запад-Восток как центральная проблема политической философии XXI века 146

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

С. П. Шендрикова

Театральное искусство в Таврической губернии во второй половине XIX Века 152

О. С. Пекшєєв

Внесок Франца Павловича Деволана у заснуванні та розвитку інституту інженерів шляхів сполучення та у реформуванні системи професійної підготовки вищого та середнього кадрового складу для транспортної отрасли Російської імперії **159**

В. М. Селегенєв

Товариство українських поступовців на виборах до IV Державної Думи **168**

П. Г. Радько

Національна гетьманська опозиція проти польсько-шляхетської влади напередодні Хмельниччини **176**

НОТАТКИ

Ю. П. Кучмась

Без скryтого зниження качества **189**

НАШИ АВТОРЫ **201**

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу

Науковий вісник
Збірник наукових праць

Наукове видання

Видання збірника здійснено за рахунок авторів

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідає автор

Підписано до друку _____

Формат 60 × 84 1/16

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ол. друк. арк. 17.8

Віддруковано з оригінал-макету в друкарні ТОВ “Лерадрук”
67400, м. Роздільна Одеської обл.,
вул. Леніна, 44.